Ano 2004 - nº 3

CORAL DE RUADA
85º Aniversario
1919 - 2004

Coral de Ruada

Día das
Letras Galegas

dedicado a:

Xaquín Lorenzo
Fernández
Xocas

especial

Revista
Coral De Ruada

número 3 · ano 2004

Coordinadores:
Emilio Rodríguez Portabales
Álvaro Iglesias Montes
Colaboradores:
Cuca Alonso, Enrique Bande Rodríguez,
José Fernández García *"Pepe Vide"*,
José Manuel Fernández Sobrino, Isabel García Martín,
Xosé Antón Laxe Martiñán, Xulio López Cid,
Anselmo López Morais, Xosé Luis Penedo Rodríguez,
Emilio Rodríguez Portabales, Xabier Prado,
Juan José Rumbao Requejo,
Xaquín Vales Rodríguez *"Xocas"*.
Fotografías:
Cedidas desinteresadamente por: Coral De Ruada,
Familia de José Fernández Vide,
María José Outeiriño Boán,
Familia de Xabier Prado *"Lameiro"*.
Recensións:
La Nueva España de Gijón, Faro de Vigo,
La Región, La Voz de Galicia.
Enderezo:
Rúa da Paz, 9. 32005 Ourense
Tel. e fax.: 988 247 117
E-mail:
coralderuada@mundo-r.com

Depósito legal:
OU-168/2004

Sumario

3 Saúdo do Presidente da Deputación Provincial de Ourense *(José Luis Baltar Pumar)*
4 Saúdo do Presidente da Coral De Ruada *(Eladio Quevedo Almoña)*
5 Programa Especial de Actividades 2004 para conmemorar o 85º aniversario da Coral De Ruada *(CDR)*
10 Colaboracións: Agrupación Coral "De Ruada" *(Enrique Bande Rodríguez)*
11 Colaboracións: La Coral De Ruada y la literatura de tradición oral *(Isabel García Martín)*
13 Colaboracións: Joaquín Lorenzo Fernández y la romería del Viso *(Anselmo López Morais)*
14 Colaboracións: Lembranzas da Coral De Ruada *(Xosé Luis Penedo Rodríguez)*
15 Colaboracións: Cachondo mental *(José Fernández García "Pepe Vide")*
17 Proxectos: Teatro na Coral De Ruada *(José Manuel Fernández Sobrino)*
18 Escribiron de nós...: Palabras y música en el día del seminario *(Cuca Alonso en La Nueva España de Gijón)*
20 Composición dedicada a Oseira *(Xosé Antón Laxe Martiñán e Juan José Rumbao Requejo)*
21 Recanto literario: Canticum canticorum *(Xulio López Cid)*
24 Discografía propia (I) *(Emilio Rodríguez Portabales)*
27 Persoeiros: Xabier Prado "Lameiro" *(CDR e Xabier Prado)*
30 O noso patrimonio: Escultura de Asorey: busto de Xabier Prado "Lameiro" *(Xaquín Vales Rodríguez e Emilio Rodríguez Portabales)*
31 Actividades da Coral De Ruada: Ano 2003 *(CDR)*
35 A Xunta de Goberno informa *(CDR)*

Suplemento nº 1:
Xaquín Lorenzo e a Coral De Ruada (tríptico) *(Xaquín Vales Rodríguez).*

A opinión dos colaboradores non ten por qué coincidir necesariamente coa da Xunta de Goberno da Coral De Ruada.

A xeito de limiar

Así, como quen non quere a cousa, a Coral "De Ruada" está a celebrar o seu 85 aniversario. As mulleres e os homes de "De Ruada" traballaron e traballan arreo para manter o obxectivo fundacional de espallar as nosas cantigas polo mundo adiante, campando de ourensanismo e de galeguidade, sen que ningún atranco os deteña neste encomiable labor.

Nesta revista queren, ademais, unirse á homenaxe que todo o pobo galego rende este ano ó ilustre ourensán Xaquín Lorenzo Fernández "Xocas", amosando unha faceta pouco coñecida do labor deste poliédrico persoeiro: a colaboración coa Coral "De Ruada" na realización das escenas corais galegas, que tanta sona lle deron á Coral. Trátase dunha fermosa e merecida homenaxe a quen foi distinguido por "De Ruada" coa Medalla de Ouro e cos títulos de "Coralista de Honor" e "Mestre de Galeguidade".

Por todo iso quero felicitar á nosa Coral "De Ruada" neste 85 aniversario, co desexo de longa vida e de que todos o poidamos ver e, sobre todo, o escoitar.

José Luís Baltar Pumar
Presidente da Deputación de Ourense

Saúdo do Presidente

Queridos Amigos:

Case sen darnos conta, o día 24 de xuño cumplimos o noso 85º Aniversario. Pouco a pouco a CORAL DE RUADA converteuse nunha referencia imprescindible da historia cultural de Ourense, e mesmo de Galicia, ó longo do século XX. E aquí estamos dispostos a seguir sendo unha importante referencia cultural ourensá do século XXI.

Para celebrar este acontecemento realizamos unha ampla programación de actividades que puidestes seguir a través da prensa e que podedes ver nas páxinas desta revista. Coido que a programación á que me estou a referir reflicte, dun xeito inequívoco, a vitalidade actual da CORAL e o seu excelente momento artístico, como queda patente polo feito de ser invitada a participar no selectivo festival bretón de Cornouaille, na cidade de Quimper.

Non podía faltar o recoñecemento ós nosos fundadores, representados nesta ocasión por ***Xabier Prado "Lameiro"***. Neste sentido, unha representación da CORAL asistiu ó acto de homenaxe a ***Xabier Prado*** na *Real Academia Galega* o día 6 de marzo e, durante o mesmo, comprometeuse a participar na homenaxe que a a propia *RAG* pensa tributarlle próximamente en Ourense. Por outra banda temos en proxecto a creación dun grupo de teatro para a recuperación das obras de ***Prado "Lameiro"***.

Este ano, ademais, a *Real Academia Galega* tivo a acertada idea de dedicar o *Día das Letras Galegas* a ***Xaquín Lorenzo Fernández "Xocas"*** que, aparte dos méritos que a *RAG* e a sociedade galega lle recoñecen, foi vicepresidente e asesor artístico de DE RUADA. Nós quixemos participar na homenaxe a este ilustre ourensán e para iso estivemos presentes coas nosas cantigas no *10º curso de Antropoloxía Cultural de Galicia*, dedicado a ***Xaquín Lorenzo***, celebrado no *Ateneo de Ourense*. Participaremos tamén no acto institucional que a *RAG* celebrará en Ourense o día 17 de maio e na *Romaría da Nosa Señora do Viso* o día 30 do mesmo mes. Ademais, dentro desta revista, inclúese un extenso e interesante traballo sobre distintos aspectos da relación de ***Xaquín Lorenzo*** e DE RUADA, obra do coralista ***Xaquín Vales Rodríguez*** (alcumado, tamén ***"Xocas"***).

Para rematar, permitídeme que mostre, unha vez máis, o noso agradecemento a tódolos organismos oficiais (*Concello de Ourense, Consellería de Cultura*, etc.), entidades e *Amigos* de DE RUADA, pola axuda constante que nos prestan. Neste apartado, quero agradecer, dun xeito moi especial, a axuda que nos brinda ó *Ilmo. Sr. Presidente da Deputación Provincial de Ourense*, ***José Luis Baltar Pumar***, sempre atento ás necesidades da CORAL DE RUADA.

Eladio Quevedo Almoína
Presidente da CORAL DE RUADA

Como non se cumplen 85 anos tódolos días, CORAL DE RUADA confeccionou un amplo programa de actividades co dobre propósito de conmemorar o seu *85º Aniversario*, e de deixar constancia da súa vitalidade actual. Este programa deuse a coñecer nunha roda de prensa que tivo lugar o 16 de marzo no *Centro Cultural da Deputación (Edificio Simeón)* con gran presencia de medios de comunicación

Programa Especial de Actividades

Actuacións publicitarias

- Instalación de *catro rótulos* nas varandas dos catro balcóns do ático do *teatro Principal*, facendo alusión á celebración do *85º Aniversario*.
- Impresión dun *distintivo* alusivo á celebración do *85º Aniversario* en toda a documentación (cartas, notas de prensa, sobres, etc.) que sae da CORAL.
- Celebración dunha *roda de prensa* para presentar ós medios de comunicación as actividades a realizar co gallo do *85º Aniversario*.

Publicacións

- O día 17 de maio está prevista a presentación do *nº 3 da revista* "CORAL DE RUADA", na que pretendemos manter a estructura e variedade de contidos que se iniciou no nº 2. Deste xeito, conterá colaboracións, estudios. discográficos, persoeiros da Coral, o noso patrimonio, etc. Esta revista, que terá o carácter de número extraordinario, estará especialmente dedicada a ***"Xocas"***, publicándose na

mesma un extenso e interesante traballo sobre distintos aspectos da relación de ***Xaquín Lorenzo*** e DE RUADA. Este traballo é obra do coralista ***Xaquín Vales Rodríguez*** (alcumado tamén ***"Xocas"***).

La Región

MIÉRCOLES, 17 MARZO de 2004 • OURENSE • Núm. 27.297 • FUNDADO EN 1910 • 1 € • www.laregion.es

MÚSICA

La Coral de Ruada solicita una recepción al Rey para celebrar su 85 aniversario

El amplio programa de actividades que normalmente lleva a cabo la Coral de Ruada a lo largo del año, cobra en esta ocasión más importancia y solemnidad por tratarse de la celebración del 85 aniversario de su fundación.

Por ello, y según destacó su presidente Eladio Quevedo, entre los actos especiales pensados para el 2004 destaca la solicitud, como colofón final, de una recepción por parte de Juan Carlos I a los coralistas. "No olvidemos que la Coral ya cantó para su abuelo, Alfonso XIII y para él mismo cuando era príncipe", recuerda Eladio Quevedo. El amplio programa para el 2004 incluye la publicación del tercer número de su revista, la tradicional realización del Camino de Santiago cada Año Santo, "aunque en esta ocasión en lugar del francés, iniciaremos nuestro camino en Salamanca, para realizar la Vía de la Plata", y actuaciones diversas.

Acto solemne

Uno de los actos más solemnes en el que tomarán parte será, el 27 de marzo, en la reunión extraordinaria que la Academia Gallega de Bellas Artes celebrará en la Diputación Provincial y durante la cual se impondrán las medallas "Marcial del Adalid", en su categoría de plata, a los veteranos ruadistas Carmelo Jesús Hernández, Manuel Angel Sánchez y Javier Romero de Lorenzo.

"Además no debemos olvidar que Xaquín Lourenzo fue nombrado en su momento coralista de honor y "Mestre da Galeguidade", con la insignia de oro de la agrupación. Por eso, participamos también de forma activa en diferentes homenajes a su figura. El Día das Letras Galegas actuaremos en el acto institucional de la Real Academia Galega", aseguró Eladio Quevedo.

Ahora, la actividad más inmediata es un viaje a Gijón este viernes, invitados por el Orfeón Gijonés, como consecuencia de un intercambio entre los dos coros.

La directiva de la coral.

Homenaxe a Xabier Prado "Lameiro"

Xabier Prado "Lameiro" foi, como xa se indicou anteriormente, un dos fundadores da CORAL DE RUADA e un dos seus persoeiros máis relevantes, por iso DE RUADA está sempre disposta a impulsar e mesmo a colaborar en tódalas homenaxes que se lle tributen.

- O día 6 de marzo concretamente, unha representación da Xunta de Goberno da CORAL DE RUADA asistiu ó acto de homenaxe a ***Xabier Prado "Lameiro"*** na *Real Academia Galega*. No transcurso do acto leron senllos discursos os netos de ***"Lameiro" Xabier Prado*** e ***Mariló Prado***. A homenaxe estivo presidida polo Presidente da *RAG*, ***Xosé Ramón Barreiro Fernández*** -que pechou o acto cunha referencia á figura de ***"Lameiro"*** e á súa relación con DE RUADA- e estaban presentes varios académicos entre os que figuraban ***Xulio Francisco Ogando, Luz Pozo, Olga Gallego, Manuel María, Xesús Ferro,*** etc. No transcurso da homenaxe, a familia de ***Xabier Prado*** fixo donación á *RAG* dun busto do escritor e de varios libros e manuscritos.
- O Presidente da *RAG* departiu, posteriormente, cos representantes de DE RUADA expoñéndolles o proxecto da institución que preside de celebrar próximamente un acto de homenaxe a ***"Lameiro"*** en Ourense, contando, para a realización do mesmo, coa colaboración da CORAL DE RUADA.

Homenaxe a Xaquín Lorenzo Fdez. "Xocas"

Xaquín Lorenzo Fernández "Xocas", a quen se está a homenaxear en toda Galicia por dedicárselle este ano o *Día das Letras Galegas*, foi outro dos persoeiros da CORAL DE RUADA: foi nomeado no seu momento *"Coralista de Honor"* e

"Mestre de Galeguidade", e foi condecorado coa *insignia de ouro da* CORAL. Por esta razón, DE RUADA colaborará en varios actos de homenaxe a este ilustre etnógrafo e mesmo realizará algún acto propio neste mesmo sentido.

- Xa o mércores, día 11 de febreiro, CORAL DE RUADA participou no *10º curso de Antropoloxía Cultural de Galicia*, dedicado a ***Xaquín Lorenzo***, celebrado no *Ateneo de Ourense*.
- O día 17 de maio terá lugar en Ourense un acto institucional da *Real Academia Galega* co gallo de homenaxear a ***Xaquín Lorenzo "Xocas"***, a quen está dedicado este ano o *Día das Letras Galegas*. Neste acto participará CORAL DE RUADA con algunha das súas cantigas, segundo nos anunciou o *Presidente da RAG* na entrevista que mantiveron con el os dous membros da Xunta de Goberno que asistiron á homenaxe a ***Xabier Prado "Lameiro"*** que xa se relatou anteriormente.
- Para o mesmo día 17 de maio está prevista a presentación do *nº 3 da revista* "CORAL DE RUADA". Como xa se indicou, a revista terá carácter extraordinario e estará especialmente dedicada a ***"Xocas"***, publicándose na mesma un extenso e interesante traballo sobre distintos aspectos da relación de ***Xaquín Lorenzo*** e DE RUADA. Este traballo é obra do coralista ***Xaquín Vales Rodríguez*** (alcumado, tamén ***"Xocas"***).
- O domingo, día 30 de maio, CORAL DE RUADA participará na *Romaría da Nosa Señora do Viso, en Lobeira*, como homenaxe a ***Xaquín Lorenzo "Xocas"***.

Actos institucionais

- O pasado día 4 de febreiro, CORAL DE RUADA foi convidada para poñer a nota musical na inauguración da feira gastronómica *"Xantar"*.

MIÉRCOLES, 17 DE MARZO DEL 2004

La Voz de Ourense

LA CORAL DE RUADA PEDIRÁ AUDIENCIA AL REY EN EL 85 ANIVERSARIO DE SU FUNDACIÓN | L9

Ourense | L9

La agrupación presentó las actividades que llevarán a cabo durante todo el año

De Ruada pedirá audiencia al Rey en el 85 aniversario de la fundación

A la espera de una respuesta por parte de la Casa Real, ésta sería el colofón de las celebraciones

El bisonte fue el lugar elegido por la directiva para relatar la serie de actividades previstas

LA VOZ | OURENSE

Los miembros de la coral De Ruada de Ourense han solicitado a la Casa Real la posibilidad de mantener una reunión con el Rey, con el fin de poner un colofón acorde a la importancia de cumplir 85 años desde su fundación.

Los miembros de la directiva, que realizaron ayer un repaso por las distintas actividades que celebrarán a lo largo del año, señalaron que la agrupación fue recibida en su día por Alfonso XIII, abuelo del Rey, y por él mismo, cuando todavía era Príncipe de Asturias.

A la espera de la respuesta, la agrupación ourensana ha preparado una serie de actividades. La primera de las citas llevará a De Ruada a tierras asturianas. Concretamente participarán el sábado y el domingo en sendos conciertos. El día 27 de marzo, se celebrará una reunión extraordinaria de la Real Academia de Bellas Artes, Nuestra señora del Rosario en las que se impondrá las medallas de plata *Marcial de Adalid* a los veteranos de la coral Carmelo Jesús Hernández Moral, Manuel Ángel Sánchez Pérez y Javier Romero de Lorenzo. Las actividades de la coral terminarán este mes con su participación de la Feria de Turismo de Silleda.

De Ruada tendrá un especial protagonismo en los actos que se llevan a cabo el Día das Letras Galegas, que se dedica este año a Xaquín Lorenzo. La coral interpretará varias cantigas durante el acto institucional que tendrá lugar en la Real Academia Galega.

Los actos de junio comienzan con la celebración en el Teatro Principal, el día 11, del tradicional Concerto dos Amigos y las tradicional Romería dos Amigos da Coral que se celebrará el día 20 en Oneira.

Julio será un mes de desplazamientos. Entre los días 17 y 25 la agrupación ourensana viajará hasta Francia, para participar en el Festival Intercéltico de Cornouille. Seguidamente, el día 31, estará en la localidad pontevedresa de As Neves en donde ofrecerá un concierto. En octubre cabe destacar la peregrinación que realizarán a Compostela desde Salamanca y el posterior concierto en la misa del peregrino del día 12.

Finalmente, los actos terminan el 26 de diciembre con el tradicional Concerto de Nadal, dedicado a los amigos de la coral ourensana.

- O día 27 de marzo tivo lugar, no *Salón de plenos da Deputación Provincial*, unha reunión extraordinaria da *<<Real Academia de Bellas Artes "Nuestra Señora del Rosario">>*. No trancurso desa homenaxe a Real Academia impuxo as medallas *"Marcial del Adalid"*, na súa categoría de prata, ós veteranos ruadistas ***Carmelo Jesús Hernández Morán, Manuel Ángel Sánchez Pérez*** e ***Javier Romero de Lorenzo***. A CORAL DE RUADA cantou unhas cantigas durante o acto.
- O lúns, 29 de marzo, CORAL DE RUADA participou na celebración do día dedicado a Ourense dentro da *Feira de Turismo* que tivo lugar no recinto feiral de *Silleda*.

Concerto para os amigos

Os *Amigos* da CORAL DE RUADA son unha parte importantísima desta agrupa-

DIARIO DECANO DE LA PRENSA NACIONAL

FARO DE VIGO

OURENSE

OURENSE 5

La Coral de Ruada presenta diversos actos para conmemorar sus 85 años

Entre sus proyectos figuran la participación en el festival intercéltico de Cornouaille y un viaje a Asturias

Homenaje al Rey, como colofón

El Camino de Santiago

Conciertos dirigidos a los "amigos" de la agrupación ourensana

ción cultural. Os *Amigos* son os nosos principais seguidores, cando pasamos por algún problema e cando, como agora, nos atopamos en plenas celebracións e cunha morea de interesantes proxectos. Por eso, tódolos anos celebramos varios concertos e festexos nos que os *Amigos* teñen unha significación especial. Para este ano temos programadas as seguintes actividades:

- O día 30 de maio, como quedou xa indicado, CORAL DE RUADA participará na *Romaría da Nosa Señora do Viso, en Lobeira,* como homenaxe a **Xaquín Lorenzo "Xocas",** un dos *Amigos* máis senlleiros da CORAL. A esta romaría están convidados tódolos nosos *Amigos*.
- O venres, día 11 de xuño, terá lugar no *teatro Principal* de Ourense o tradicional *"Concerto dos Amigos"*, no que se mostra o resultado do traballo da CORAL nos últimos meses. Neste ano, por tratarse dunha ocasión especial, compartirá escenario connosco a *Coral do Liceo de Ourense*. Non descartamos ademais que, se a súa axenda llo permite, poida participar no concerto unha artista ourensá, de sona internacional, que colaborou algún tempo con DE RUADA. Como ven sendo habitual neste concerto, rendirase homenaxe a antigos e actuais coralistas pola súa traxectoria ó servicio da CORAL.
- O domingo, día 20 de xuño, celebrarase a tradicional *Romaría dos Amigos* da CORAL DE RUADA en *Oseira*. Celebrarase unha Misa por tódolos coralistas desaparecidos, dos seus familiares e de tódolos nosos *Amigos*. Se as súas ocupacións llo permiten, oficiará a Misa o *Bispo de Ourense*, ***Monseñor Luís Quinteiro Fiuza***.
- O domingo, día 26 de decembro, terá lugar, no incomparable marco do *Altar Maior da Santa Igrexa Catedral* da nosa cidade, o tradicional *Concerto de Nadal* dedicado ós *Amigos* da CORAL, no que se interpretarán, como é costume, panxoliñas, cantigas de Nadal e vilancicos galegos e da polifonía universal.

Camiño de Santiago

- Tódolos Anos Santos, CORAL DE RUADA ponse ó *Camiño* para chegar a *Compostela* e pedirlle ó Santo Patrón de Galicia e de España por tódolos ourensáns. Este ano tan especial para nós, non podiamos faltar á cita e faremos o *Camiño* comezando en *Salamanca*, na ruta da prata, o día 9 de outubro, para chegar a *Compostela* o día 12 do mesmo mes. CORAL DE RUADA realizará o *Camiño* do xeito que mellor sabe facelo: cantando. Comezará ofrecendo un concerto na fermosa cidade universitaria castelá e rematará co canto da *Misa do Peregrino na Catedral compostelá*.

Ademais, ofrecerá varios concertos en varias localidades do *Camiño*.

Participación no 81º Festival de Cornouaille (Bretaña francesa)

- CORAL DE RUADA, que xa participara en varias ocasións no Festival Intercéltico de Lorient, foi convidada este ano para participar no *81º Festival de Cornouaille*, na *Bretaña francesa*. O festival terá lugar entre os días 17 e 25 de xullo na cidade de *Quimper* e, durante eses días, a CORAL DE RUADA ofrecerá varios concertos e participará en varios desfiles, xunto con agrupacións folclóricas de *Bretaña, Irlanda, Gales, Galicia, Asturias*, etc..

Viaxe a Asturias

- O venres, día 19 de marzo, CORAL DE RUADA partiu cara a *Gijón* onde ofreceu un concerto o sábado, día 20, na *Igrexa de San José*. O día 21, domingo, ás 12 horas, DE RUADA cantou a *Misa* que oficiou o *Arcebispo de Oviedo -ex Bispo de Ourense- **Monseñor Carlos Osoro Sierra***. Esta xeira asturiana formou parte dun intercambio co *Orfeón Gijonés*, que actuara en Ourense hai tres anos convidado pola CORAL DE RUADA.

Outros concertos e actividades

- Ademais de todas as actividades descritas, CORAL DE RUADA colaborará na *Romaría Etnográfica de Vilanova dos Infantes* o 17 de maio, *Día das Letras Galegas*.
- O día 31 de xullo CORAL DE RUADA desprazarase á localidade pontevedresa de *As Neves* para ofrecer un variado concerto.
- O día 19 de setembro CORAL DE RUADA ofrecerá un concerto na localidade luguesa de *Sober*.

Colofón

- Estes actos programados nunha ocasión tan sinalada para nós, como supón cumplir 85 anos de vida, debe ter un colofón acorde coa importancia da celebración, por iso, o Presidente da CORAL DE RUADA, ***Eladio Quevedo Almoína***, dirixiuse por escrito á *Casa da Súa Maxestade* ***El Rei Juan Carlos I*** co obxecto de que -se as súas múltiples ocupacións llo permiten- teña a ben recibir ós membros da CORAL (como xa fixera o seu avó ***Alfonso XIII*** e el mesmo cando era ***Príncipe***). Estamos á espera da resposta da *Real Casa*.

Enrique Bande Rodríguez
Escritor

Agrupación Coral "De Ruada"

O día 5 de outubro de 1918 nacía a Coral "De Ruada". A súa presentación oficial e o seu debut facíase o día 24 de xuño de 1919. Desde entón en centos de actuacións gañou a admiración dos ourensáns. Ó longo dos anos foise consolidando con funcións de prestixio. A agrupación non foi allea ás crises, eventos ós que están suxeitas todas as cousas da vida. Estas axudáronlle a medrar cara dentro e cara fóra e tamén a madurar. Entre as crises temos que subliñar os anos da Guerra Civil, cando se interrompeu a súa exitosa carreira artística, a de 1955-1956, a de 1989-1990 data na que foi preciso nomear unha xestora. Das crises, dos avatares políticos e persoais saíu sempre victoriosa.

Ó longo da súa dilatada historia foi recollendo as manifestacións todas da alma musical ourensana con paciencia, amor e sabedoría. A coral viviu sempre indisolublemente vencellada a Ourense. Estivo sempre presente nas nosas festas, nos aniversarios, nos acontecementos vitais da cidade e nas homenaxes que a cidade de Ourense fixo ós seus fillos ilustres. As súas voces soaron nos coros das nosas igrexas, nos mosteiros, nos cines, nos teatros, nos soutos, nas carballeiras e nos turreiros onde se fan as festas ó pé de santuarios, ermidas e capelas. Hoxe con 85 anos de historia ás súas costas e con centos de fillos segue sendo unha Institución viva cargada de historia e de nomes propios que seguen encarnando nas súas actuacións o enxebrismo ourensán. A súa sede foi sempre o fogar do máis rexo ourensanismo. Esta veu a sumarse ás tres cousas que identifican e personalizan á cidade de Ourense dentro e fóra de Galicia. Á Coral De Ruada temos que situala no mismo plano que a Ponte de Ferro, as Fontes das Burgas e a Capela do Santo Cristo, a máis grande xoia do barroco ourensán. Naceu como agrupación folclórica pero na súa andaina foi acadando os primeiros postos entre todas as corais. Hoxe pode relacionarse coas mellores galegas. Converteuse en Coral de Cámara e co paso dos anos foi adquirindo unha personalidade musical vigorosa e forte que levouna a interpretar con maestría a música folclórica de todas as rexións de España. Chegou a ser orgullo de Ourense. O nome de Galicia e de todas as rexións de España foron espallados gracias a esta coral. Deu personalidade e categoría musical a Ourense e a Galicia. Acadou moitos trofeos en Galicia, en España, en Hispanoamérica, en Brasil, en Portugal e recentemente en Venezuela e Estados Unidos. Tivo presidentes de gran prestixio como D. Daniel González Rodríguez, D. Antonio Jaunsarás, o pai dos músicos ourensáns e D. Manuel de Dios recopilador e compositor dos temas musicais do noso folclore. A laureada e popular agrupación musical ourensán acadou recentes triunfos. Trátase dunha agrupación coral orixinal que interpreta cantigas populares con rimas animadas e movidas, cheas de sana ledicia e espontaneidade. Trátase dunha notabilísima agrupación, dunha brillante embaixadora de renombradas estampas galegas con múltiples aspectos e manifestacións, dun conxunto musical e artístico que interpreta: *cantos de desafío, muiñeiras, alboradas e alalás*. Representa e interpreta con éxito clamoroso escenas e cadros bucólicos galegos nos que recolle a malla, a vendima e a esfolla do millo.

Os seus cantos, as súas escenas musicais, os seus cadros e os seus diálogos merecen os aplausos e os eloxios máis típicos, clamorosos e rotundos tributados polos amantes da música popular galega. Trátase dun magno acontecemento artístico e musical da cidade de Ourense que está chegando ós cen anos de historia.

Isabel García Martín
Catedrática de Lengua y Literatura Española

La Coral "De Ruada" y la literatura de tradición oral

La Coral De Ruada fundada en 1918, comienza sus actuaciones en 1919 en el entonces famosísimo Salón Apolo de Ourense, así que este año cumple 85 de su andadura, y, entre tanteos y hallazgos, crisis y éxitos ha conseguido llevar el nombre de Ourense por los distintos pueblos de Galicia, España, Europa y América.

Su archivo musical, lleno de aciertos, recoge cantos de Ourense y de otros lugares de Galicia ateniéndose siempre a lo más selecto de la música gallega con interpretaciones que rezuman exquisito gusto y armonía. Recopila el grandísimo saber popular en cantigas de amor y divertimento, de trabajo, de honor o de desafío. La labor de De Ruada es fundamental para la difusión de la literatura de tradición oral gallega, pues la canción popular no es otra cosa que poesía tradicional oralizada, cantada y acompañada de música.

Es verdad que el caudaloso legado de la literatura oral, con frecuencia, ha sido tenido en menos por los estudiosos de la literatura e incluso, muchas veces, sus producciones se han visto despreciadas por ellos, quedando relegadas al afán de las vocaciones privadas. De ahí la consideración de cenicienta de la literatura que algunos le han atribuido y por esta razón, personas conocedoras de nuestra literatura culta, poco saben acerca de la tradicional.

Desde el Romanticismo, el interés por la literatura oral es evidente. Antropólogos, etnógrafos y sociólogos sienten necesidad de revitalizar los estudios de folklore *"conjunto de creencias y costumbre de las clases populares"* como lo define la Real Academia. De Ruada responde a este deseo, de investigación, recuperación y difusión del folklore gallego, pero limitándose al cultivo de la canción. Escuchando sus canciones podemos recrear aquellas formas de vida ancestrales ricas en valores tradicionales y de carácter universal, pues cada momento del vivir y del morir tiene su canción adecuada. Trabajo, amor y muerte son los ejes de canción de De Ruada, que se afana por sacar a la luz coplas y cantigas populares o tradi-

cionales que nada tienen que ver con las popularizadas, es decir aquellas que se ponen de moda entre las clases populares durante algún tiempo y luego se olvidan. **Menéndez Pidal** propone llamar popular en el sentido de tradicional a aquello que procede de una herencia antigua y que tiene amplia popularidad entre todas las clases sociales. De ahí la importancia histórica del folklore que nos ayuda a desvelar la vida del tiempo pasado y a considerar que esos usos tradicionales forman parte de una cultura que se ha ido transmitiendo de generación en generación, de padres a hijos por vía oral.

Estas canciones, como toda la literatura popular son anónimas, pero, todas las obras tienen un autor, y, en la literatura oral, aunque al principio el autor pueda ser conocido, poco a poco se va olvidando. Aquí, el creador no es avaro de su autoría, pues entrega su obra al pueblo y el pueblo la mantiene como algo propio con olvido del nombre del creador. Un hombre crea la obra y otros la pulen, la reforman, la enriquecen, la adaptan a otros gustos y otras épocas de modo que las variantes que se introducen no son causadas solo por su transmisión oral, sino por las participaciones creadoras posteriores de intérpretes y refundidores. Podemos decir, siguiendo a **Menéndez Pidal**, que hay autores con *"voluntad de anonimia"* frente a aquellos que quieren notoriedad. Por esto **Pidal** prefiere hablar de impersonalidad cuando se refiere a estas obras, porque impersonal es el talento creador del pueblo cuya obra no lleva un sello personal e individual sino el sello de toda la colectividad que la ha incorporado a su patrimonio.

La memoria desempeña un papel crucial para la difusión del texto oral, la canción, y en la proliferación de variantes. Ella es la causa de la transformabilidad del texto tradicional del cual podemos encontrar distintas versiones y todas son válidas pues en este tipo de literatura no hay un texto canónico, ya que, como decía **Lope de Vega**, la memoria no se atiene a las palabras sino a las sentencias.

El repertorio de De Ruada contiene canciones que podemos relacionar con otros pueblos de España pues la canción popular pone de manifiesto cómo el hombre está ligado al cielo y a la tierra, a la meteorología y al ciclo anual de las estaciones. Las celebraciones y fiestas hablan de un mundo lleno de simbologías y ritos, dependiendo de la llegada de los solsticios y equinoccios, de los cambios de estación. En ellos la voz humana, la canción se pone al servicio de sentimientos atávicos y sensaciones primigenias. Con una concepción naturalista de la vida las sociedades agrarias recorren la rueda del año que le proporciona cantidad de motivos para rituales y ceremonias donde la cosecha de saberes populares luce su rica y variopinta gama de costumbres, cantos y creencias.

La canción sigue el orden de las fiestas anuales de origen precristiano, cristianizadas después. Comienza el año con las fiestas de Reyes, S. Antón, las Candelas, Santa Águeda, Carnaval, S. Juan. A partir de este momento, el verano nos invita al disfrute de fiestas ligadas a las labores campesinas de la siega, la siembra y la recogida de frutos de la tierra. Siguen las fiestas de Ánimas, las de la matanza y la Navidad.

En las sociedades agrícolas, durante el otoño, por San Miguel, los trabajos de vendimia son llevados con alegría y en ambiente festivo de modo que, entonces, fluyen bailes y cantos como cosa natural. Antes del adormecimiento vital, la abstinencia y el sacrificio, la tristeza y la penitencia que supone el tiempo de Cuaresma, llega el Carnaval con el triunfo de la carne y el amor y el marco pardo y sombrío del invierno se troca en esplendor lleno de simbologías para mostrar la rebelión del cuerpo frente al espíritu. Los cantos de Marzo son prolegómeno para despedir los deshielos invernales y anunciar el despertar de las plantas, los animales y los hombres y al llegar la primavera, símbolo de vida, la naturaleza sale de su letargo e inicia la etapa más hermosa del año por ser tiempo propicio para el amor. Así pues, la llegada de mayo acarrea ritos animistas con tonadillas llenas de colorido, canciones de galanteo de amor y fertilidad, de boda, de ronda o de honor. Y después, el solsticio de verano enciende en las conciencias

y los ánimos de las gentes primitivas ritos y prácticas supersticiosas para hacerse propicio a los dioses y por eso el cristianismo entró en San Juan, el 24 de junio, estas fiestas naturalistas en torno al sol, al agua, el fuego y las plantas y en esos días se recogen hierbas con propiedades curativas, virtudes mágicas y beneficiosas para el amor, se bendicen las aguas, las personas y todo ello inspira sabrosísimos cantos.

Así pues, alalás, pandeiradas, foliadas, muñeiras, cantos de siega, de seitura, de vendimia, de romería, de bodas, o de bautizos junto a los antiquísimos romances forman parte del acervo cultural de la poesía de tradición oral que la Coral De Ruada ha conseguido rescatar, refundir y propagar por todo el mundo con espléndido colorido, gracia y musicalidad.

Anselmo López Morais
Cronista Oficial da Cidade de Ourense

Joaquín Lorenzo Fernández y la Romería del Viso

La cita era obligada. Todos los años, el domingo de Pentecostés, miles de devotos acudían al Monte del Viso (cercano a la sierra de Leboreiro en el municipio y parroquia de Lobeira), para asistir a la célebre romería de la Virgen. Romería religiosa, pero también folclórica y gastronómica, de la que era animador y pregonero aquel inolvidable Joaquín Lorenzo, nuestro querido y entrañable "Xocas". Y entre los que acudíamos, todos sus amigos, nunca faltaban los miembros de la Coral De Ruada y Ateneo de Ourense, entidades siempre tan ligadas a su persona.

La milagrosa imagen de la Virgen del Viso se encuentra en la cima del monte, en la ermita barroca del siglo XVIII que conserva restos de otra anterior románica del XIV. Es de las llamadas de vestir, ejecutada en el XIX por un desconocido artista al que se le llama "o escultor de Cadós" y los viejos recuerdan como "o tío Simón". En el campo, al pie de la ermita, se celebra la misa ante la imagen de la Virgen que es llevada allí en procesión. Cuando esta entra en el templo, tiene lugar el "repiqueteo" de sus campanas, hecho que consiste en un original concierto de las mismas. Y al final, como remate la comida al aire libre, animada siempre por las canciones de la Coral como homenaje al querido "Xocas". Y él, como siempre, acababa llorando al oir los sones de la copla:

"Nosa Señora do Viso
que tan alta se foi por:
dalle o aire, dalle o vento,
dalle a rayola do sol".

Xosé Luis Penedo
Escritor

Lembranza da Coral "De Ruada"

Acabo de recibir aquí, na Coruña o número 2 da Revista Coral De Ruada, que amablemente me enviou o bo amigo e presidente Eladio Quevedo Almoína. E hoxe, domingo, na cidade da Torre de Hércules vai un día tristeiro, con choiva. Un día que eu chamaría Rosaliano. Puxen o CD e invadido pola saudade dispúxenme a escribir estas liñas baixo os sons da "Pandeirada de Ourense", de Manuel de Dios, sobre a entrañable e octoxenaria Coral De Ruada.

A pesares de non residir "no meu Ourense" nunca perdín a oportunidade de escoitar a Coral. Corría o ano 1997 e promovido por Caixa Galicia celebráronse nesa cidade as xornadas "As nosas corais" coa participación do Real Coro Toxos e Froles do Ferrol, decano das agrupacións de Galicia, e tamén a Coral De Ruada. E pecando de inmodestia lembro que o conxunto do Ferrol me dedicou a composición "Malpocadiño" en agradecemento polos meus artigos publicados no Correo Gallego en memoria dese ferrolán chamado Xosé Fontenla Leal, esquencido de todos e que foi o que tivo a idea, a iniciativa da creación do Himno de Galego e da Real Academia Galega. Pero volvendo ó caso digo que acudín a escoitar e aplaudir ós meus paisanos que tiveron unha actuación que me entusiasmou.

Miña noraboa pola revista, moi ben editada, con emotivo e fermoso prólogo de Xosé Luis Baltar, presidente da Deputación Provincial. Foron moitos os directores, coralistas e directivos que ó longo dos oitenta e cinco anos fixeron posible que a Coral siga en pé e ogallá o noso Rei, Juan Carlos, galardoara cunha nova Gravata á nosa Coral como xa o fixera no seu día o seu avó, Alfonso XIII.

Ó citar a tantos e tantos coralistas que desfilaron pola agrupación sempre se corre o risco de esquecer a membros relevantes. En canto á proposta da Xunta de Goberno da Coral de que se lle dedique unha rúa a Virxilio Fernández, cofundador de De Ruada e virtuoso desa gaita que me pon a pel de galiña, eu tamén me sumo a esa iniciativa. E a conto ven que nunha das miñas viaxes a Ourense alá polo ano 1979, se a memoria non me falla, o atopei no bar Campante. Tomamos unhas cuncas e logo, na rúa dos Fornos, colleume da man e aquel home falangueiro, alegre e simpático votou a chorar coma un neno. Estaba moi deprimido pola morte da súa dona.

E para rematar -xa o escribín noutra ocasión non concibo Ourense sen a Coral De Ruada á cal lle queremos como se fose un fillo máis. E ó dito "tres cousas hai en Ourense / que non as hai en España / o Santo Cristo, a Ponte / e as Burgas fervendo a auga", eu engadiría ¡e a Coral De Ruada!.

José Fernández García ("Pepe Vide")
Músico

Cachondo mental

Me piden los amigos de la Coral De Ruada que escriba algo sobre la figura de mi padre, el Maestro Vide, para incluir en la revista de actividades que esta laureada institución edita periódicamente.

Y yo lo hago con suma complacencia, de una parte porque quienes me lo piden son amigos míos, y de otra porque Vide, según me he enterado últimamente, figura en los anales de la Coral como Director de Honra, un título honorífico que añadir a los otros muchos ganados en su larga vida, por su importante colaboración artística en entidades como el Orfeón, Posío Arte y Letras, Liceo de Arte, los Enxebres d'a Troya, el Centro Gallego de La Habana, y otras muchas que sería prolijo enumerar con detalle.

En principio puede parecer fácil que yo escriba sobre mi padre, dada la estrecha vinculación que siempre me unió a él, colaborando en tareas de enseñanza de la música, relevándolo en actuaciones siempre que fue necesario, y sobre todo por el íntimo contacto que de siempre he tenido con su obra musical, conservando y clasificando partituras, y difundiéndola cada vez que surgió oportunidad para ello. Pero pienso que su figura artística ya está siendo analizada y tratada por gente de prestigio, lo cual me mueve a tratar su figura de otra manera, evitando lugares comunes y reiteraciones, que incluso pudieran estar distorsionados por la pasión, producto de una óptica demasiado cercana. Por eso he decidido alejarme del aspecto artístico, hilvanando estas líneas sobre una base anecdótica, recordando una serie de dichos y hechos más o menos regocijantes, que definen a Vide como un auténtico cachondo mental. Voy pues a ello.

José Fernández Vide había nacido en pleno corazón de Ourense, en la calle de San Francisco, siendo sus padres Maximino -industrial zapatero- y Rosa -sus labores-. Sus hermanos, Antonia, Clementina, Vicente, Agenor, Ángel y Manuel. Casi todos ellos con una cierta vena artística. Vicente, fallecido en Cuba, parece ser que era un gran bajo de coro. Agenor –otro gran bajo- y Ángel -tenor- ambos fueron orfeonistas de honor. El Ángel, más conocido por Xelo, mantuvo durante años una fuerte rivalidad con el Pencas -otro personaje- respecto de quien cantaba mejor las saetas en la Plaza Mayor durante las procesiones de Semana Santa. Manolo, muerto en Buenos Aires, hermano predilecto de mi padre, era un excelente poeta. También cantaba bien la hermana Clementina, aún cuando en una ocasión interpretó delante de mi padre una "media granaína", y el Maestro Vide apostilló: menos mal que solo cantou media; si a chega a cantar enteira... La misma sorna que utilizó conmigo cuando compré un acordeón de segunda mano sin saber apenas tocarlo. El señor Vide sentenció: temos sorte, en adiante non teremos ratos na casa, porque fuxirán todos.

Se han comentado muchas veces en forma coloquial las ocurrencias de Vide. Cuando en un partido de fútbol el respetable increpaba al árbitro desaforadamente, él permaneció en silencio hasta que cesó el griterío, y cuando este cesó, Vide lo reinició por su cuenta provocando un nuevo clamor del respetable.

En cierta ocasión Vide enfermó de gravedad, temiéndose por su vida. Y la peña de ilustres que se movía en torno a él (Álvaro Feijóo, García, Cutufa, Arcas, Paula) tomo el acuerdo de enviarle un regalo, consistente en un ataúd en miniatura lleno de caramelos. El ataúd, perfectamente barnizado y forrado, era obra de uno de los componentes de la peña, Francisco Paula,

excelente ebanista. Vide recibió impávido el fúnebre regalo, prometiendo a los autores de la broma que los llevaría a todos por delante, como así ocurrió, en efecto.

En aquella famosa peña de ilustres, amigos de cuchipanda y buen vino, Vide levaba casi siempre la iniciativa en el toma y daca de las bromas. A Francisco de Paula le gastaron una, llamándolo por teléfono, supuestamente desde la Sociedad Recreativa del Puente, para que fuese a reparar unas mesas de juego. La hora fijada eran las cuatro de la tarde, en plena canícula. El pobre Paula acudió a la cita más muerto que vivo, y cuando había comenzado a tomar medidas, un conserje vino a preguntarle qué estaba haciendo. Por supuesto, Paula tuvo que abandonar su tarea, con el lógico cabreo. Pero he aquí que al día siguiente le vuelven a llamar preguntándole por qué no había acudido a la cita, aclarándole que el trabajo a realizar era en la Recreativa de Ourense, no en la del Puente. Nueva repetición de broma y nuevo cabreo por parte del Sr. Paula.

Del amigo Paula, al que mi padre quería mucho, Vide decía que cuando Paula cantaba en la cuerda, el coro era otro. Pero lo decía en broma, porque su concurso vocal era prácticamente nulo. Otro buen amigo de mi padre, José González, le dijo un día: Oyes Pepe, o outro día escoitei unha obra túa, ¡qué mala era!. A lo que rápidamente contestó mi padre: alégrome de que non che gustase, eso é señal de que é boa.

En aquellos primero años de posguerra, era muy conocido en Ourense el Paco Madrid, un personaje que deambulaba por las calles de la movida, Lepanto, Hornos, Luna. El Paco Madrid rifaba diariamente unos pollos, mediante la previa venta de rifas a los habituales, entre los cuales estaban todos los componentes de la peña. En cierta ocasión, el señor Vide hizo correr la bola de que le habían tocado los pollos, y emplazaba a todos los amigos en día y hora para dar buena cuenta de los mismos. Los comensales en potencia acudieron todos a una al Bodegón, pero ni el teórico anfitrión ni los pollos aparecieron por ninguna parte. Y encima Vide se hizo el enfadado, alegando que la cita era en el Campante y no en el Bodegón. Todo era una invención de Vide.

Otra broma gastronómica se la gastaron a Soutullo, otro componente de la peña. Soutullo tocaba el saxofón en la Banda Municipal, y al igual que todos los demás, era muy dado a larpeiradas. Lo invitaron a dar buena cuenta de un suculento cocido, y conociendo su debilidad por el touciño entrefrebado, le intercalaron en la fuente un canto rodado del Río Miño que ¡oh, caprichos de la naturaleza! era exactamente igualito a un trozo de tocino. Soutullo, bien armado de tenedor y cuchillo, arremetió ferozmente contra el imaginario tocino bajo el lema de ¡¡Eu, touciñorum!! Provocando la hilaridad entre todos los asistentes.

Vide era hombre de respuestas rápidas y ocurrentes. Cuando una de sus nietas le preguntó: abuelo, ¿tienes ahí cien pesetas sueltas?, él le contestó: no, las tengo agarradas y no pienso soltarlas. En otra ocasión, durante una de sus últimas estancias en Madrid, una señora que había sido su alumna lo ayudó a cruzar un semáforo en verde. Cuando llegaron al otro lado, en lugar de darle las gracias, le espetó: a lo mejor usted se ha creído que yo soy un anciano. Otro día, encontrándose en Carballino, tomo el acuerdo de limpiarse los zapatos. El limpiabotas de turno miraba y remiraba a su cliente, hasta que finalmente le dijo: yo lo conozco a usted. Será de la cárcel, le dijo mi padre. Pues sí, efectivamente, es de la cárcel, pues estuve preso. El señor Vide dirigía el Coro formado por internos y externos, durante las Fiestas de la Merced, cada mes de setiembre.

Durante su estancia de varios años en La Habana, también allí dejó constancia de su simpatía y excelente sentido del humor. Conoció a Rodriguete, un orensano que emigró para ejercer de jardinero, pero cuya verdadera vocación era el canto. Se autotitulaba el mejor tenor del mundo, y contaba en su repertorio con el Adiós a la Vida, de Tosca. Interpretaba esta obra de dos maneras distintas, con caída o sin caída, y la elección quedaba a cargo del respetable auditorio. Como casi siempre el distinguido público optaba por la caída, hete aquí que el pobre Rodriguete andaba casi siempre crismado, producto de los porrazos que se daba al tirarse desde el escenario en la secuencia final.

Un día mi padre iba acompañado por un señorón mecenas, que llevaba a su casa a lo más granado de La Habana. Se encontraron con Rodriguete, presentándoselo al mecenas y calificándolo como "una cosa bárbara". El mecenas manifestó su interés por oirlo, organizando un

concierto en su casa, a cuyo concierto mi padre no asistió. Pasado algún tiempo, Vide se encontró con el mecenas, y este le reprochó: Maestro, usted me mandó un loco a casa. A lo que mi padre respondió: yo ya le advertí de que era "algo bárbaro"...

En su sentido del humor subyacía una cierta amargura, tomándose a chacota, quizás como autodefensa, las cosas más serias. Cuando falleció un miembro de la familia, en el momento de colocarlo en el ataúd, soltó una chorrada: ser, era boa persona; pero ¡que mal xogaba ó dominó!. Los asistentes alucinaron.

Durante una de sus clases de música en la calle de Las Tiendas, llegaba el sonsonete de un ciego que pregonaba sus veinte iguales. El pobre señor se había instalado justamente debajo de la ventana de Vide, y su sonsonete iba in crescendo, por lo que entorpecía la clase de música. El Sr. Vide cogió un vaso de agua y comenzó a arrojarla dulcemente sobre la testa del ciego, que huyó despavorido.

Al margen de todo este anecdotario, más o menos festivo, quedan otras muchas facetas que podrían definir a Vide como un ser humano poco corriente. Está su talento, su talla artística, reflejada en sus baladas, en sus hermosas Suites Galegas. La profunda tristeza de algunas de sus obras escritas en Cuba -Morriña, Saudade- la ternura latente en sus canciones de cuna, la profunda religiosidad de sus obras litúrgicas -villancicos, motetes, Responso a Santa Sariña-. Está en fin, la valentía, puesta de manifiesto cuando, arriesgando su propio pellejo, sacó a su hermano Agenor por dos veces del coche celular que, procedente de Celanova, llevaba a Agenor con otros muchos a dar un paseo. La misma valentía que yo mismo presencié, cuando un piquete falangista entró en un bar de Regueiro Fozado, instando a todo el mundo a ponerse brazo en alto y cantar el Cara al Sol. Vide no hizo ninguna de las dos cosas, y cuando el jefe de aquel piquete acudió a increparlo lo dijo que é no participaba porque no le salía de los c... Ante tanta inconsciencia, el esbirro no supo qué hacer.

Ourense fue siempre cuna de personajes curiosos, y Vide fue uno de ellos. Por eso solicito para él el nombramiento de Cachondo Mayor de Auria, título que hasta ahora, que yo sepa, no ha recaído en nadie, y que por otra parte no se consigue en ningún Conservatorio.

José Manuel Fernández Sobrino
Periodista

Teatro na Coral De Ruada

Dende hai algún tempo andamos a estudiar a posibilidade de que a Coral teña o seu propio grupo de teatro. Para aumentar a nosa acividade, pero tamén para recuperar algo que nalgún tempo existiu. Máis cando agora, co gallo do 85º aniversario, preténdese lembrar a un dos máis coñecidos e destacados fundadores da Coral De Ruada, Xabier Prado "Lameiro", que fora celebrado escritor, un home con tan ampla producción teatral con tantos títulos populares.

É dicir, que queremos homenaxear a Prado "Lameiro" pero tamén cunhas mostras do seu teatro en "versión orixinal" sacando a escena dúas ou tres pezas respectando integramente o seu texto, tal e como foran escritas no seu día, cando nacía a Coral De Ruada. A dúbida está en se para isto precisamos botar man da propia xente do coro, ou ben, se procuramos os actores entre os "Amigos", repartindo funcións, traballando uns co teatro mentras os de sempre seguen adiante cos tantos concertos xa programados para iste ano.

O caso é que pretendemos que a Coral De Ruada teña tamén teatro. E que sen tardar moito, por exemplo, "O cego da xestosa" volva ós escenarios na compaña de "Os trasacordos de Mingos".

Escribiron de nós...

Son moitas as notas, recensións, crónicas, etc. que se publican nos medios de comunicación sobre as actividades e actuacións da CORAL DE RUADA. Afortunadamente, as actividades da nosa octoxenaria institución non pasan desapercibidas. Pero sempre hai algunha crónica que chama a atención e, no caso que nos ocupa, ten un interese especial por aparecer publicada nun xornal asturiano. Trátase, concretamente, da crónica escrita por ***Cuca Alonso***, xornalista de *"La Nueva España"* de Oviedo (edición de Gijón) aparecida o día 22 de marzo, onde nos conta as súas impresións despois de asistir á Misa das 12 da mañá na Basílica do Sagrado Corazón de Gijón ("La Iglesiona", como a coñecen os asturianos) oficiada polo *arcebispo de Oviedo (exbispo de Ourense)* ***Monseñor Carlos Osoro Sierra*** e cantada pola CORAL DE RUADA.

O artigo, acompañado dunha fotografía da CORAL durante a Misa, di así:

Palabras y música en el día del Seminario

Creo que los feligreses que en la mañana de ayer asistieron a la misa de doce en la basílica del Sagrado Corazón tardarán mucho tiempo en olvidar la experiencia vivida. Se podría decir que conjugadas las esencias celestiales, a todos los presentes se nos brindó una hora de sublime y serena satisfacción. Oficiaba el arzobispo de la diócesis asturiana, **Carlos Osoro**, asistido por otros tres sacerdotes, entre ellos el coadjutor **Fidel Ibáñez**; a su vez, la liturgia estuvo acompañada de la **Coral de Ruada** (*sic*), un conjunto orensano de extraordinarios méritos.

Poco antes del inicio de la celebración, salía el señor arzobispo de un confesionario, tocado del alba y estola pertinentes, "no olvideis que el sacramento de la penitencia señala el primer paso para el encuentro con Dios", dando nuevo testimonio de sus reiterados deseos de mantener un contacto directo con su grey. La formación coral aguardaba al pie del altar, cerca de la imagen de la Virgen de Covadonga. En total treinta y

Xaquín Lorenzo e a Coral De Ruada

(Tríptico)

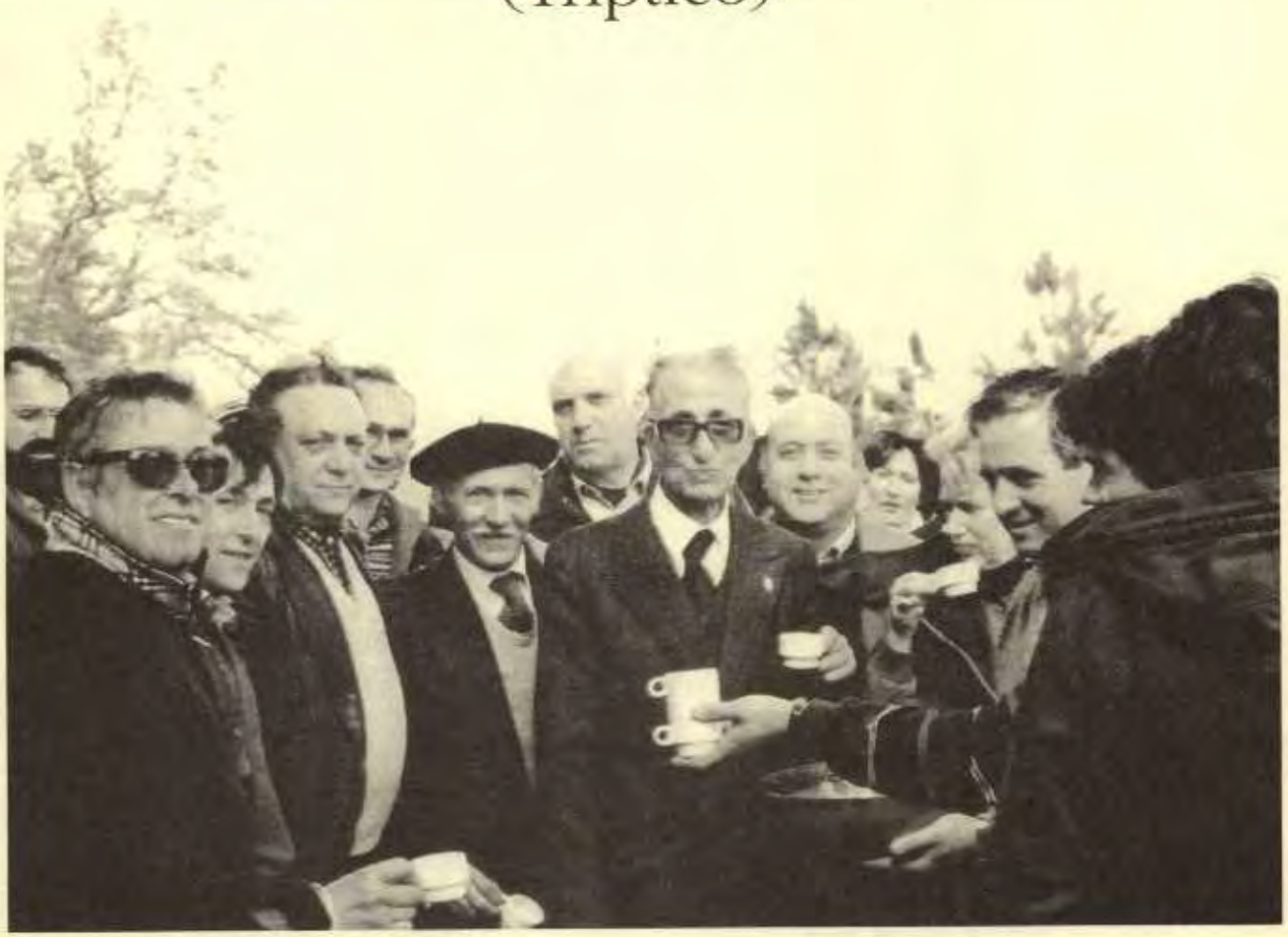

Xaquín Vales

Suplemento 1 da revista ***Coral De Ruada***
Ano 2004

Índice

Limiar 3

Evocación histórica
Camino de Santiago 4
Introducción 7
I. Castilla 7
II. El Cebreiro 9
III. Platerías 11
IV. La Basílica 14
V. Muiñeira 16

Recuperación da
Romaría do Viso 21

Alalá de Lobeira 25

Viaxe a Sudamérica 29

Epílogo 41

Apéndices 43

Agradecementos

Manuel de Abel
Luis Miguel Abellás
Xosé Arribe
Segundo Alvarado
Biblioteca da Deputación de Ourense
Biblioteca Pública de Ourense
Francisca Castro
Coral *De Ruada*
Manuel de Dios
María Pilar Diz
Francisco Espino
Tito Estévez
José Gallego
Pablo García
Gerardo Gómez
Isidoro Guede
Carmelo Hernández
José Lage
La Voz de Galicia
Museo Arqueolóxico de Ourense
Juan Antonio e María José Outeiriño
Santiago Pereira
José Platero
Juan José Rumbao
Antonio Saco
Antonio Vázquez
José Carlos Vila e
Alfonso G. Villar

Xaquín Lorenzo e a Coral De Ruada

(Tríptico)

por Xaquín Vales

Ela, a amada, a raíña da tristura e da esperanza, dende o primeiro tema do seu ser histórico, cantiga.
R. Otero Pedrayo, *1963*

O galego nasce antre cantigas, vive cantando e, despois do seu pasamento, a súa lembranza mantense antre cantigas.
Xaquín Lorenzo, *1973*

Xocas foi unha alma xunguida ao Coro De Ruada, porque como o coro levaba a alma do galeguismo, el estaba sempre onde había un corazón que latexaba aos impulsos de Galicia.
Antonio Fraguas, *1990*

Á memoria de Xaquín Lorenzo, mestre de galeguidade e coralista de honra.

Limiar

A revista **Coral De Ruada** quere sumarse ás merecidas homenaxes que neste Ano Xacobeo de 2004 andan a organizarse por toda a xeografía galega na memoria do etnógrafo e arqueólogo ourensán **Xaquín Lorenzo Fernández**.

O motivo de tan singulares actos é que a Real Academia Galega acordou dedicarlle o Día das Letras Galegas deste ano ao ilustre investigador, e que a Xunta de Galicia -continuando coa iniciativa dos anos precedentes- designou oficialmente o presente como o **Ano de Xaquín Lorenzo**.

Como se pode deducir do título deste traballo, nel pretendo dar a coñece-las relacións de cordialidade e de colaboración que don Xaquín ía manter durante boa parte da súa vida coa *Coral De Ruada* a partir do ano 1947, no que pasa a formar parte da Xunta directiva da coral ourensá e que culminaría coa evocación histórica **Camino de Santiago**, escrita e escenificada para a conmemoración do Ano Santo Xubilar de 1948.

Esta interesante narración sobre o Camiño de Santiago -roteiro tan transitado na actualidade-, chea de fonda emoción e sentida relixiosidade, e levada á escena por *De Ruada* naquel ano santo, complementeina coa lembranza do noso egrexio etnógrafo identificado plenamente no fondo paisaxístico e sentimental das súas amadas terras de Lobeira e empeñado na difícil empresa de recuperación da *Romaría da Nosa Señora do Viso* no seu tradicional santuario mariano, virxe pola que sentía un gran cariño e unha fonda devoción.

Completa o tríptico a viaxe emprendida por don Xaquín no ano 1986, acompañando á Coral *De Ruada* na súa xeira por terras Arxentinas e do Uruguai, tres anos antes do seu pasamento.

Co epílogo da homenaxe póstuma ao insigne galeguista remata este entrañable percorrido relixioso, musical e humano na compaña de don Xaquín.

Con este emotivo traballo, escrito e reinterpretado tres veces en cinco anos, non pretendo máis que aporta-lo meu gran de area á efeméride dedicada a este bo e xeneroso galego que deixou en min unha fonda pegada desde que o coñecín -no ano 1971 na *Agrupación Cultural Auriense*-, pola súa extraordinaria calidade intelectual e humana.

Auria, abril de 2004

Evocación histórica
Camino de Santiago

Unha das facetas menos coñecidas de Xaquín Lorenzo é a de adaptador escénico, aspecto que pretendo dar a coñecer nesta primeira parte e que o noso investigador vai desenvolver durante o ano 1948, ao coincidir -como o actual- en Ano Santo Xubilar. A *Coral De Ruada* sumouse a esa celebración relixiosa coa súa actividade músico-teatral -iniciada no 1929- montando unha evocación histórica denominada **Camino de Santiago** que preparou don Xaquín, e que se estrea no *Coliseo Xesteira* da cidade das Burgas o sábado 13 de marzo daquel ano santo; vaise representar en dúas funcións tal e como se viña anunciando desde a véspera no diario local *La Región*[1] [Apéndice 1], xornal que xa publicara o día anterior un artigo de Florentino L. Cuevillas preparando o ambiente para a estrea.[2]

Nese fermosísimo artigo de auténtica arqueoloxía musical, que leva por título **Un concierto del Coro de Ruada** [Apéndice 2], Floro Cuevillas dedica o comezo do mesmo a falar da música popular galega -a piques de desaparecer segundo comenta- e do importante papel xogado polos coros galegos na súa recuperación. Xustifica o espectáculo que a histórica coral ourensá vai ofrecer, anunciando que:

> El glorioso y orensanísimo "Coro De Ruada" va a iniciar en un concierto que se celebrará, como es tradición suya, en la víspera de San Lázaro esta nueva empresa (...) Va a esforzarse, por abarcar y recoger, nuevos aspectos de la antigua Galicia en trance de perecer en el día de hoy. Va a ensanchar y a ahondar el vaso en que desde hace tiempo, guarda y conserva puras esencias de galleguidad, y quien sabe si esas esencias no serán algún día buena semilla para una Galicia que vuelva a ser creadora de formas, de versos y de melodías.

O propio Cuevillas fai unha análise do espectáculo en clave pedagóxica, sen esquecerse do importante labor do director escénico, que non era outro que o seu amigo *Xocas:*

> (...) hoy es necesario que el ambiente y el comentario sean proporcionados a los espectadores y que el espectáculo se amplíe además trayendo a la escena elementos que hasta ahora no fueran aprovechados (...) Alguien, que podemos llamar el director de la escena, explica muy brevemente la vida antigua, en que el tráfico se hacía por caminos de herradura.

Esta idea escenográfica posiblemente fose tomada das compañías rusas que actuaban por Europa, como fora o caso do *Teatro Korobok*, que ofrecera en Ourense tres espectáculos diferentes no teatro *Principal* entre os días 23 e 25 de febreiro do ano 1927, con dúas funcións diarias, despois de ter actuado en Madrid no teatro de *La Princesa*, asistindo os reis de España a unha das funcións. Inclínome a pensar que nalgunha destas representacións en Ourense debeu estar presente o mozo Xaquín Lorenzo, que contaba daquela con 19 anos e vivía no número 30 da rúa da Paz, a uns escasos 50 metros do teatro *Principal*.

A crónica do diario ourensán *La Zarpa* (23-2-1927) pódenos aportar algunha pista:

> El verdadero acierto del *Teatro Korobok* está en que la bella y gentil Mlle. Gineys, comenta y explica en castellano -con encantadora y pintoresca pronunciación- los cuadros que van a exhibirse. Mlle. Gineys obtuvo en Madrid un extraordinario éxito de simpatía al ilustrar al público cuanto con arte singular interpreta el *Korobok*.[3]

A diferencia esencial deste espectáculo respecto dos do mentado *Teatro Korobok* ou das *escenas corais galegas* representadas desde finais do ano 1929 pola *Coral De Ruada*, consiste en que os diferentes cadros levados nesta ocasión á escena van

---

1. *La Región*, venres 12 de marzo de 1948, compartindo día de estrea e espacio anunciador coa película *La mujer del cuadro*, do director austríaco Fritz Lang, que se proxectaba por primeira vez no *Cine Mary* da capital ourensá.

2. *La Región*, xoves 11 de marzo de 1948, na sección fixa *LAS COSAS DE ORENSE*. Tamén reproducido polo autor no seu libro *Canto mariñán ou Canto do mar?* (p. 203) e traducido ao noso idioma nas pp. 17 a 19 do mesmo.

3. XAQUÍN VALES, Ibidem, pp. 51-52.

estar relacionados entre si mediante unha pequena trama argumental, como é a da peregrinación xacobea. Aquí radica, desde o meu punto de vista, a acertada innovación de don Xaquín: a utilización da narración non soamente como simple elemento descriptivo de cada estampa, senón como enlace de todas elas; ademais, os comentarios non se fan antes de cada cadro -como no *Korobok*-, senón que van acompañando a acción.

Mais a incorporación de Xaquín Lorenzo á *Coral De Ruada* producíase uns meses antes. Na Xunta extraordinaria celebrada o 23 de decembro do ano 1947 acórdase a súa inclusión como vocal e asesor da agrupación[4] e, nesa función, vai presentar diversas propostas que se reflicten na acta da sesión ordinaria do 12 de febreiro do seguinte ano, na que se aproba o proxecto do novo espectáculo:

> Bajo la Presidencia de Don Antonio García Nóvoa se reune el pleno de la Junta para llevar a cabo un cambio de impresiones sobre la labor a realizar por esta Agrupación en la campaña que comienza, admitiendose al efecto las sugerencias presentadas por el Vocal Don Joaquín Lorenzo en torno a ciertas modificaciones de programación que darán a futuros festivales un esplendor poco corriente saliendo así del paso en que hasta ahora se venía desenvolviendo. A tal fin se tomó el acuerdo de dar un festival-concierto en la víspera de los festejos de San Lázaro en el próximo mes de marzo, el cual habrá de ser bien cuidado y cuya programación habrá de ir de mútuo acuerdo con los planes presentados tambien por el director Sr. González.[5]

Antonio García Nóvoa viña desempeñando a presidencia da Coral desde finais de 1943, un ano despois do falecemento do seu antecesor, o admirado escritor e presidente de honor Xavier Prado *Lameiro*[6]. Daniel González exercía a dirección artística do coro desde a súa fundación, acontecida no ano 1918.

A actuación da Coral no *Coliseo Xesteira* foi recibida con entusiasmo polo público ourensán, como se aprecia na nota da primeira páxina de *La Región*, ao día seguinte da estrea:

Un triunfo clamoroso de la Coral "De Ruada"

> Ayer tuvo lugar la presentación al público de la Coral "De Ruada", en el teatro Xesteira. Había vivísimo interés por conocer la nueva modalidad que esta agrupación imprime a sus actuaciones. El éxito ha superado todos los augurios y los aplausos, atronadores, han rubricado la aceptación entusiasta por parte del público de la obra realizada por "De Ruada".
>
> Hoy nos es imposible extendernos en detalles, pero como la cosa merece la pena de ser considerada con algún detenimiento diferimos para nuestro próximo número el comentario de esta jornada que -quede bien patente- ha sido triunfal.

A prometida reseña deste festival-concerto sae publicada -a dúas columnas- dous días despois, asinada coas iniciais I.G., que corresponden ás de Isidoro Guede, como mo confirmou no seu día o propio xornalista, crítico musical deste xornal ourensán. Por non prolongar excesivamente este traballo paso por alto os comentarios do crítico ás dúas primeiras partes, dedicadas ao canto popular e polifónico, así como ás danzas clásicas presentadas polo popular Julio Borrajo *Xuliño*. Interésanos máis o comentario da terceira parte, dedicada á presentación das cinco estampas do Camiño de Santiago:

> En esta parte del programa estaba concentrada la curiosidad del público que no ha sido defraudada. Se trata de una evocación histórica de las peregrinaciones a Santiago de Compostela, partiendo de Castilla, con una sucesión de estampas en las que resalta el valor de las decoraciones, la riqueza sugerente de la música y el comentario que va acompañando a la acción. El público va siguiendo, prendido en la emoción de las estampas, el recorrido del peregrinar.
>
> Hemos aludido al comentario literario que va poniendo al público en antecedentes de cada estampa. Con absoluta sinceridad hemos de añadir que se precisa, en este aspecto, un mayor dinamismo, aparte de una declamación más entonada, más clara la dicción y más cortos los trozos. Conseguido esto se habrá llegado a la plenitud, y es bien poco y bien fácil de lograr. Como primer intento no tiene la menor objeción y gana para "De Ruada" un nuevo motivo de gratitud.

4. Acta da Xunta xeral extraordinaria do 23 de decembro de 1947, presidida por D. Antonio García Nóvoa na que se reelixe a actual directiva e "Así mismo se acuerda la inclusión de Don Joaquín Lorenzo como Vocal y Asesor de la Agrupación". Arq. *De Ruada*. Libro de Actas do 30-XII-1943 ao 22-XII-1948, p. 41 volta.

5. Acta da Xunta ordinaria do 12 de febreiro de 1948. Arq. *De Ruada*. Libro de Actas do 30-XII-1943 ao 22-XII-1948, pp. 42 e 42 volta.

6. Antonio García Nóvoa *Perniñas*, poeta festivo e autor do poemario *Todo de ocasión*. X. VALES, op. cit., pp. 164-167 e 198.

O crítico musical dedica a última parte da interesante reseña a facer un resume e unha valoración do espectáculo ofrecido pola coral ourensá, apuntando algunhas suxerencias para futuras representacións, así como a posibilidade de superación para que esta modalidade músico-teatral poida desembocar no ansiado *ballet*, como xa se suxería no ano 1930:

> Si grande ha sido el valor del concierto, enorme es el caudal de sugerencias en cuanto a las posibilidades que se apuntan. "De Ruada" ha encontrado un camino nuevo que puede y debe conducir a orientaciones de extraordinario valor artístico. Con todos los materiales presentados el sábado hay suficiente demostración de lo que se puede hacer en una conjuntación que lleve a expresiones más acabadas, como sabemos que está en el ánimo de todos los componentes de la agrupación: nos referimos concretamente a la posibilidad de desembocar en el "ballet", lo que sería una superación extraordinaria. Hay masa coral, hay voces -muy agradable la de Marujita Gallego como solista- hay fuerte temperamento en las parejas de baile. Falta solamente el dar forma. Y esto, estamos seguros, no será difícil de hacer con los elementos con que cuenta "De Ruada".
>
> Vaya, pues, nuestra felicitación para su director, don Daniel González; para el realizador de la parte final, don Joaquín Lorenzo; para todos y cada uno de los que intervinieron en la representación. Y reciben el estímulo de nuestro parabien para fortalecer sus propósitos, continuar con el camino emprendido y llegar a la culminación de sus éxitos con la realización de esa etapa que se apunta como posible y necesaria.- I.G.[7]

A felicitación da directiva da agrupación polos festivais do *Coliseo Xesteira* aparece recollida no Libro de Actas da Coral[8] incluíndo o acordo dunha nova representación da evocación histórica para o día 22 de maio no mesmo escenario, da que non atopei ningunha outra referencia escrita.

> Previa convocatoria se reune en Junta Ordinaria la Directiva de esta masa coral que preside Don Antonio García Nóvoa quien dá comienzo a la sesión para felicitar a todos por el éxito alcanzado en el concierto del día 22, pero de una manera expresa al Director Sr. González y Coristas que con tanto interés supieron interpretar el sentir de la Junta de renovación de programación presentado por el Sr. Lorenzo.
>
> Despues de ello se tomó el acuerdo de presentar el 22 de mayo en el Coliseo Xesteira a petición de numeroso público la evocación histórica original de Don Joaquín Lorenzo titulada "Camino de Santiago" por coincidir tambien con el Año Santo y ser una forma de adhesión con motivo de tan fausto acontecimiento.
>
> El Sr. Rebollo expuso a continuación el balance económico del primer trimestre que despues de aprobarse por unanimidad pasa a colocarse en un lugar visible del local para que los coristas puedan estar al tanto de la situación que nuevamente vuelve a ser halagüeña, máxime al tener un éxito económico como el conseguido en el concierto del día 22 del mes actual.[9]

A asistencia de público aos dous festivais da véspera do san Lázaro debeu ser grande, a xulgar polo acordo dunha nova representación e a teor do exposto polo contador José Rebollo naquela Xunta ordinaria.

Coñecida a crítica a esta terceira parte do espectáculo e a felicitación da directiva, vexamos de seguido as referencias a esta parte na prensa local e a anovadora montaxe de Xaquín Lorenzo tomando como modelo as *escenas corais galegas*.

O programa anunciado por *La Región* o mesmo día da estrea para a parte final deste festival-concerto [*Apéndice 3*] é o seguinte:

TERCERA PARTE

> Con motivo del Año Santo, la evocación histórica "Camino de Santiago": I. Castilla.- II. El Cebreiro.- III. Las Platerías.- IV. La Basílica.- V. Muiñeira.- (Armonizaciones del P. Luis M. Fernández y Daniel González).
>
> Como podrá apreciarse, el mayor alarde espectacular, presentado por esta veterana Agrupación Artística "De Ruada".

O contido desta terceira parte do festival anunciábao tamén o xa comentado artigo de Cuevillas:

7. *La Región*, martes 16 de marzo de 1948

8. Xunta ordinaria do 25 de marzo Acta da de 1948. Arq. *De Ruada*. Libro de Actas do 30-XII-1943 ao 22-XII-1948, p. 43

9. Hai un erro, xa que están a referirse ao concerto-festival do Coliseo Xesteira do sábado 13 de marzo.

> Y pasará también por la escena un grupo de peregrinos que hace oir primero su canto de esperanza en la llana Castilla, que se embreña luego en los altos del Cebreiro, bañados por la luz del Santo Misterio y en los que resuenan los acentos duros de un alalá serrano, y por último y ante la imagen del Santo Apóstol Santiago, el canto de los que llegan se juntará a la música jacobea de las viejas chirimías.[10]

Os comentarios literarios de Xaquín Lorenzo, que describen e van acompañando a acción en cada unha das cinco escenas ou cadros de que consta a devandita evocación histórica, aparecen recollidos ao remate do cancioneiro musical **Así canta Galicia**, no apartado titulado ***Camino de Santiago en cuatro estampas***[11]. Coido que alí están recollidos os textos das cinco estampas da evocación histórica, incluída a primeira, denominada *Castilla*, inda que Daniel González suprime este título, probablemente para que o contido fose acorde co nome e o espírito do cancioneiro, dedicado integramente ás cantigas galegas, reestructurándoas en catro.

Velaquí cada estampa segundo a miña razoada reconstrucción, con algúns apuntamentos sobre as mesmas.

Os tres textos diferenciados da primeira páxina do relato levan, no encabezamento, o título xenérico de "EL CEBREIRO / Versión del Iltre. Arqueólogo D. Joaquín Lorenzo", e a continuación: "1ª ESTAMPA".

INTRODUCCIÓN

Ao meu entender, os tres primeiros parágrafos desta primeira estampa semellan o limiar da evocación histórica:

> ***Desde que el sepulcro del Apóstol iluminó a la cristiandad, todas las inquietudes espirituales de la Europa occidental giraron en torno a Compostela.***
>
> ***Día tras día, los pies de los romeros pisaban aquella ruta que llevaban al sepulcro del Hijo del Trueno. Ante su vista pasaban paisajes, pueblos, razas, idiomas... y ellos seguían su camino, llena el alma de sensaciones nuevas, para ofrendarlas todas al bendito Señor Santiago.***
>
> ***Que vuestro corazón se una a nosotros y, peregrinemos hacia Compostela.***

I. CASTILLA

Rematado ese primeiro fragmento a modo de limiar, Daniel González inclúe outro co mesmo título: *El Cebreiro*, dividido en dúas partes separadas por tres asteriscos. Polo contido destes dous parágrafos iniciais, estimo que este breve texto correspondería ao da primeira estampa: *Castilla*, á que se fai mención no programa.

> ***Luz azul de amanecer castellano. La tierra llana y extensa que un día las mieses coronan de oro, se recoge silenciosa, escuchando el canto ledo de los peregrinos que enderezan sus pasos hacia la tierra del Apóstol, llena el alma de fe y el corazón de júbilo que brota de sus labios.***
>
> ***Lejos, muy lejos, quedan su patria y su hogar, pero sus ojos adivinan ya en las brumas del amanecer, los picachos grandiosos que custodian la Tumba Santa.***

Este comezo da narración xacobea, ao non ir acompañado no cancioneiro de ningunha ilustración ou partitura, a penas nos vai facilitar información acerca da decoración ou a escenografía deste primeiro cadro. Nembargantes, a fotografía do día da estrea desta evocación histórica pódenos achegar algunha luz ao respecto[12]. Nela aparecen, sobre o escenario do *Coliseo Xesteira*, ruadistas e membros da directiva da agrupación coral ourensá, entre os que se distingue a Xaquín Lorenzo Fernández (o terceiro pola esquerda na segunda ringleira, vestido con traxe xastre). [*Lámina 1A*]

O pano de fondo, entre cortinóns mouros como era habitual, amósanos un modernista ceo ondulado salferido polo camiño de estrelas da Vía Láctea. Corresponde a unha das pezas do decorado da *Escena alegórica final*, do pintor e escenógrafo ferrolán Camilo Díaz Baliño, que tamén era utilizado -completado con outros elementos- na *Muiñeira*, a última escena coral deste espectáculo.

---

10. *La Región*, xoves 11 de marzo de 1948. *Un concierto del coro de Ruada*.

11. DANIEL GONZÁLEZ, *Así canta Galicia*. Cancionero popular gallego. Talleres gráficos de *La Región*. Ourense, 1963. Última parte: *Camino de Santiago en cuatro estampas*. Versión del Iltre Arqueólogo D. Joaquín Lorenzo, pp. 169-184.

12. Esta fotografía inclúe lembranza manuscrita do espectáculo representado, asinada polo secretario xeral da Coral José Camacho Lobato e polo seu presidente Antonio García Nóvoa. A copia da foto publicada no libro de SERVANDO ELLACURIAGA e MIGUEL ÁNGEL GONZÁLEZ, *La Coral De Ruada*. Caixa Ourense, 1996, p. 111, tamén está datada ese día e asinada *R. Vázquez* no recanto inferior dereito.

Lámina 1

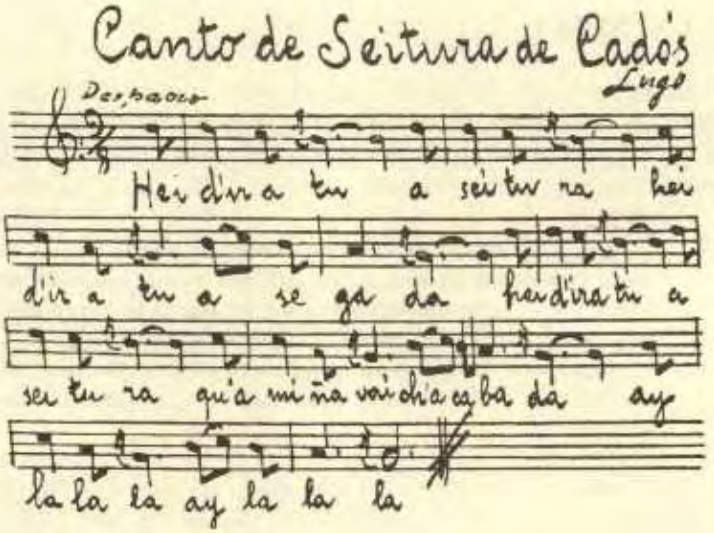

Lámina 1A. Membros da *Coral De Ruada* e da súa directiva, no escenario do Coliseo Xesteira. Ao fondo, o suposto decorado da estampa I. *Castilla*. [Foto R. Vázquez (?), 13-3-1948].

Lámina 1B. Ilustración de M. Dacoba.

Lámina 1C. Partitura do *Canto de seitura* de Cadós. Bande (Ourense)

É moi probable que esta fotografía a fixesen antes do inicio da representación e que fose este o decorado da primeira escena coral, representando o alborexar dun novo e claro día do mes de xuño na chaira de Castilla, pola que cruzan -a paso lento e entonando unha leda cantiga- un grupo de ruadistas ataviados de peregrinos encamiñándose a Compostela.

Ademais, ben podería completa-lo cadro escénico algunha estampa de seitura, como a que nos ofrece o cancioneiro popular de Daniel González no *Canto de seitura* ilustrado por M. Dacoba[13] [*Lámina 1B*]. A idea facilitouma o antigo coralista José Gallego *Chuti,* que chegara a participar de moi novo nas representacións e que lembra, vagamente, que se escenificaba algunha escena de seitura ou de malla. Inclínome pola primeira, porque unha das *escenas corais galegas* representadas desde a súa estrea, no ano 1929, era *N´a Seitura (ballet gallego): adaptaución escénica d´un canto popular de sega de Cadós (Bande).*[14]

Velaquí un fragmento literario escolmado do texto da estampa do mentado *Canto de seitura:*

> Llegados al tajo, los segadores se colocan a cierta distancia unos de otros comenzando a segar cada uno al ritmo de la canción que uno entona, y recogiendo con la mano izquierda los tallos cortados al impulso de la mano que corta la hoz, que se van dejando en el suelo según se va avanzando.Y ya las mozas, dispuestas al trabajo, los van recogiendo y juntando en pequeños haces o gavillas que llevan a la "meda" que, cerca, está construyendo el tío Bértolo, mientras la calabaza con el vino corre de boca en boca.

Nesta estampa, os segadores galegos desprazados a Castilla cantarían un harmonioso e saudoso canto de sega, dos que Daniel Gonzalez recolle no seu cancioneiro[15]. Mentres, os peregrinos cruzarían o escenario con paso canso, deténdose a escoitalos á vez que contemplan o cadencioso traballo de mozos e mozas semellando un *ballet,* nunha vistosa adaptación escénica e musical de Daniel González -como en *N´a Seitura-*, na que posiblemente cantarían o *Canto de seitura* de Cadós (Bande). [*Lámina 1C*]

II. EL CEBREIRO

O texto que figura a continuación dos tres asteriscos no mentado cancioneiro de Daniel González é o que considero que formaría parte da segunda estampa propiamente dita: *El Cebreiro*, seguindo o programa do ano 1948:

> ***Ya han quedado atrás las tierras llanas de Castilla y nuestros peregrinos van subiendo lentamente las ingentes montañas que, como un cinturón, cercan a Galicia.***
>
> ***Y Galicia sale a recibir a los caminantes con lo que tiene de más noble, de más poético, de más varonil.***
>
> ***EL CEBREIRO, en donde el alma de la raza canta sus amores y sus desafíos, mientras el viento entre los árboles lleva contrapunto con su rumor profundo y lejano.***
>
> ***Comienzan aquí los romeros a gustar el sabor dulce del paisaje gallego, cuyos embajadores, la fe y la superstición, la noche y el misterio, la poesía y el amor, salen a recibir a los caminantes en las puertas de la tierra del Apóstol.***
>
> ***Ya en la noche sienten que pisan tierra nueva, la tierra Santificada con el cuerpo del Apóstol que nos quiso legar la fe de Cristo, dándonos con su presencia, ánimos para perseverar.***
>
> ***Y en tanto, en las tinieblas medrosas, el bravo mozo canta sus amores y desafía a los vientos con su voz de poeta campesino.***
>
> ***Es la voz que los montes hicieron resonar durante muchos siglos, mientras se iba forjando una raza, una religión y una cultura.***
>
> ***Para los romeros es una voz nueva, como es nuevo el paisaje y es nuevo el cielo, pero comprenden en ella lo que Galicia les dice, lo que cuenta de sus hombres y de sus bosques y de su historia y de su gran fe.***
>
> ***Porque comprenden que allí no canta un hombre sino una raza.***

O texto da adaptación escénica vai ilustrado cun fragmento da partitura do canto correspondente, titulada *Alalá do Cebreiro.*

---

13. DANIEL GONZÁLEZ, op. cit., pp. 106 a 108.

14. Díptico de *N´a Seitura* no Arq. *De Ruada*, Tomo I do Dossier, p.233; polo maestro Daniel González. Escenografía de Camilo Díaz Baliño. Texto introductorio: "Baixo un sol que derrete, a xente d'a seitura deita ó chau a suor que fecund'a terra. O atafego non é dabondo, pra que homes e mulleres deixen de cantal-o hino do traballo qu'é fartura n-a chouza e ledicia n-a vida.".

15. Ibidem, op. cit., pp. 109-110. Recolle, coa música: *Canto de seitura* de Trasmiras (Ourense); *Canto de sega* de Viveiro (Lugo); *Cuadrilla segadora de Boado* (Ourense); *Canto de seitura* de Cadós (Ourense), coa súa letra tamén recollida no texto da estampa (p. 108) e *Canto de sega* de Triacastela (Lugo).

Lámina 2

Rachas de viento helado. Mecido en ellas, el alalá huye... se aleja... se acerca... Muros del viejo Monasterio. La sombra de la Santa Compaña pasa ligera... gélida... pavorosa...

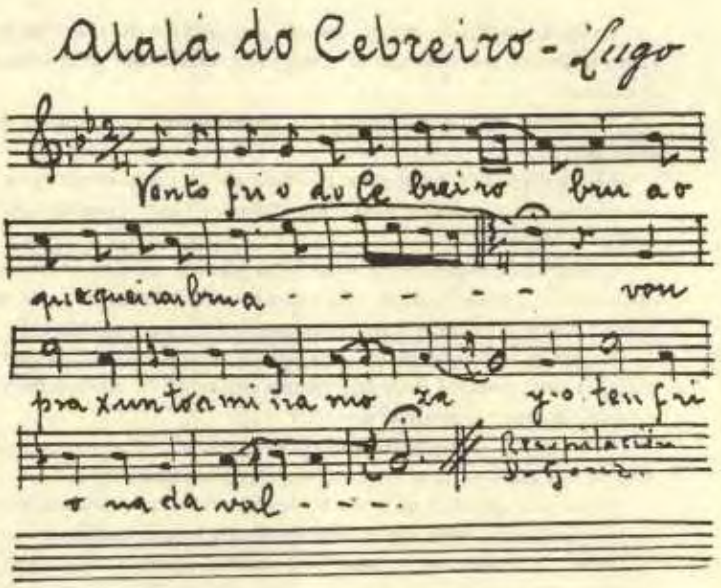

Lámina 2A. Decorado de Camilo Díaz Baliño para a estampa II. *El Cebreiro*.
Lámina 2B. Partitura do *Alalá do Cebreiro*.

O decorado para esta estampa é o que aparece na ilustración do cancioneiro, reproducido por primeira vez no número 442 da revista decenal viguesa *Vida Gallega* (10-3-1930). Representa a ábsida do mosteiro do Cebreiro enmarcado por vizosa vexetación [*Lámina 2A*]; o bosquexo consérvase no local social da *Coral De Ruada* ubicado no ático do teatro *Principal* ourensán, onde permanece exposto, e como os outros aos que farei referencia posteriormente, analizouno a profesora Mª Victoria Carballo-Calero co seguinte comentario artístico:

> Dentro de la más pura tradición romántica, Camilo Díaz realiza este nuevo boceto en el que aflora un espíritu profundamente religioso y sentimental. El ábside románico del monasterio del Cebreiro se ilumina a la luz de la luna. Por delante, apenas visible, caminan las sombras de la Santa Compaña en procesión con la Cruz. La nota de modernidad, dentro del realismo imperante, la pone el ciprés -muy cezanniano- cercano al ábside.[16]

Esta *escena coral galega* -así se denominaban ao inicio das escenificacións- titulada *Alalá d´a Morte* ou *Alalá do Cebreiro*, fora estreada por *De Ruada* o día 31 de decembro do ano 1929 no teatro *Losada* da cidade das Burgas xunto co *Canto mariñán* e mailo *Eultreja*, ao que me referirei a continuación.

No programa de man da estrea[17], o seu título vai acompañado dunha viñeta de Díaz Baliño, que representa unha caveira co fondo dunha das portas de acceso ao mosteiro, e inclúe como nota introductoria o seguinte comentario:

ALALÁ D´A MORTE

Brúa o vento, vento frío.... a rachas.
O *alalá* vai e vén, achégase.... fuxe súpeto....
De cando en vez as raiolas d´a lua deixan ver as paredes d´o vello mosteiro.
Vese por unha fenestra escintilante a lámpara d´o Santísimo.
Cada vez o *alalá* achégase máis, e cando está perto, un claror de luz de cera ilumina mainamente a parte baixa d´a parede.
Non verás a Santa Compaña... non; mais verás a sua soma, lixeira, fría, coma de fume.
E pasará súpeta.

Nun alto no camiño para descansar e tomar novos folgos, os peregrinos detéñense ante o mosteiro do Cebreiro. O adaptador escénico trasládanos ao momento no que un mozo, desafiando ao vento entre as tebras medoñentas, canta os seus amores por unha moza. Coido que nesta estampa, don Xaquín pretende simbolizala voz emerxente dunha Galicia nova que loita por rexurdir entre as tebras do pasado, que xa é historia. Como expresión musical utiliza o *alalá: o canto tenro, vago e subrime que conmovida nos deixa a i-alma*, en acertada definición do poeta Lamas Carbajal. [*Lámina 2B*]

III. PLATERÍAS

Seguindo o programa do concerto, que ademais coincide coa orde establecida no cancioneiro, a terceira estampa corresponde a *Las Platerías*, que o cancioneiro de Daniel González identifica coa denominada *Ultreya*.

O texto da adaptación escénica desta estampa é o seguinte:

> ***Canto de los Peregrinos de Flandes al Apóstol Santiago - Siglo IV***[18]
> ***...Y los peregrinos rinden viaje.***
> ***Primero vieron allá a lo lejos la cima del monte Pedroso, término de su ruta, que les anima en su etapa final.***
> ***Y después COMPOSTELA.***
> ***Luego rúas sinuosas y oscuras, llenas de misterio y de encanto medioeval:***

16. Mª VICTORIA CARBALLO-CALERO RAMOS, *Camilo Díaz Baliño y la Coral "De Ruada"*. Unha das comunicacións incluídas no libro *Arte y Ciudad en Galicia, siglo XX*. Fundación Caixa Galicia, pp. 22 e 23. Inclúe fotografía a cores do bosquexo.

17. XAQUÍN VALES, op. cit., Anexo VI, pp. 215-216.

18. O século atribuído debe ser erróneo. No díptico existente no Arq. *De Ruada*, no Tomo I do Dossier, p. 232, aparece a seguinte introducción: "Adautación escénica d´un canto d´os peregrinos de Flandes ó Apóstol Sant-Yago (siglo XIII)", o mesmo que figura no título da partitura reproducida na p. 176 (sen numerar no cancioneiro).

rúas que recuerdan el paso de otros peregrinos que llegaron con el alma atormentada y tornaron a sus lares llenos de consuelo; rúas que conducen al sepulcro del hijo del Zebedeo, como si ellas también se alargasen para peregrinar eternamente.

Y los romeros siguen por ellas su camino, ilusionados por la meta final.

De pronto, ante ellos se alza el milagro de la Puerta de las Platerías.

Allí la piedra logró vivir para cantar al Apóstol. Allí floreció la oración por manos de un genio que solo Dios conoce y al que nosotros llamamos el Maestro de las platerías.

Y los peregrinos llegan a su pie.

La emoción, más que el cansancio, humilla sus frentes.

Y como el que canta ora dos veces, ellos entonan sus oraciones con el ofrecimiento de sus fatigas y de sus penalidades en honor del Apóstol.

La noche recoge sus ruegos. Noche silenciosa y emocionada, con luz de luna que envuelve el templo y la ciudad, transformándolo todo en casa de oración, por la presencia del Apóstol que santifica a toda Compostela.

El descanso del cuerpo permitirá que todas las potencias del alma se concentren en lo alto, y mañana, llenos de gozo y de fe, caerán de hinojos nuestros romeros ante el Arca Santa en la que, junto con los restos sagrados del Apóstol, tiene Galicia su corazón en perpetua oración...

Ao texto, segue a partitura do canto *¡Eultreya!*, da autoría do músico e musicólogo madrileño radicado en Pontevedra, Reverendo Padre Luís Mª Fernández, como consta no díptico aludido. *Eultreja* é a denominación da estampa desde a súa estrea no teatro *Losada*. [*Lámina 3C*]

A decoración utilizada nesta estampa coral tamén é da autoría de Camilo Díaz, establecido daquela en Compostela, que xa figurara en anteriores representacións desde o ano 1929 e que nos ofrece unha recreación da praza compostelá das Praterías enmarcada nunha arcada [*Lámina 3A*]. Aparecera reproducida como gravado na primeira páxina do *Faro de Vigo* o 25 de xullo de 1929, celebración do *Día de Galicia*. Como ocorre co decorado anterior, *De Ruada* conserva o seu bosquexo, que tamén fora obxecto de análise pola profesora Carballo-Calero Ramos:

> Visión realista y minuciosa de la compostelana plaza de las Platerías a través de la arcada, en la que la torre Berenguela aparece dibujada con todo detalle y fidelidad cual filigrana de orfebre. El culto casi religioso a la ciudad del Apóstol, con la que llegó a sentirse plenamente identificado, se manifiesta en este decorado estilísticamente próximo a los que el propio Castelao realizó por estos mismos años para la Sociedad Polifónica de Pontevedra, lo que no debe sorprender si se tiene en cuenta que el ilustre rianxeiro había ido a Santiago a aprender la técnica escenográfica precisamente con Camilo Díaz, con quien le unía una fraternal amistad.[19]

A nota introductoria que aparece á beira da viñeta identificativa desta estampa, no programa de man da súa estrea no teatro *Losada*, é a mesma recollida pola citada profesora na súa comunicación:

EULTREJA

Sabe quen camiña
para Compostela, peregrinando,
que non hay en tod´ó Mundo
Santo mais xurdio
que meu señor Sant-Yago,
o meu Santiño,
o Santo mais lanzal
de toda a Terra.

A ilustración de Camilo Díaz e mailo texto do seu pé, publicados no cancioneiro de Daniel González, pódenos dar unha idea aproximada da posta en escena desta estampa coral [*Lámina 3B*]. Representa a un peregrino axeonllado ante a *Ara-Compostela*, coa tradicional estrela-guía no seu cume; trátase dun dos debuxos -xunto co da *Ara-Gael*- que Díaz Baliño expuxo no gran vestíbulo do teatro

19. Mª VICTORIA CARBALLO-CALERO RAMOS, Ibidem, pp. 20-22. Fai a seguinte cita a pé de páxina:

(3) Filgueira Valverde, Xosé, *IV. Adral. Castelao na lembranza*, Edicións do Castro, Sada. A Coruña, 1987, p. 92.

Lámina 3

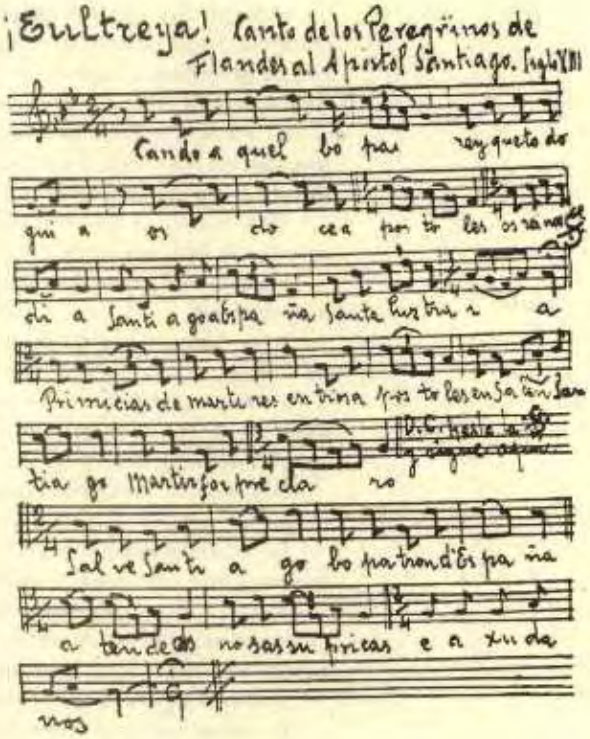

Noche de luna... puerta de las Platerías de la Catedral de Santiago... Los peregrinos llegan fatigados de su largo andar... no obstante, se postran ante la Basílica y con todo fervor entonan el precioso canto que es plegaria... que es ruego

Lámina 3A. Decorado de Díaz Baliño para a estampa III. *Las Platerías.*
Lámina 3B. Ilustración de Camilo Díaz (1930).
Lámina 3C. Partitura do canto *¡Eultreya!.*

Avenida de Bos Aires entre o 1 de abril e o 14 de maio do ano 1931, con ocasión de acompaña-lo artista á *Coral De Ruada* -en calidade de director artístico- na súa primeira xeira por Arxentina, Uruguai e Brasil. Este coñecido debuxo a pluma vén, así mesmo, reproducido no catálogo desa exposición conxunta de pintura e debuxo de Camilo e de fotografía do seu irmán Germán. Tamén aparece ilustrando a capa do programa das actuacións de *De Ruada* no teatro Solís, de Montevideo, e nunha das páxinas do programa das actuacións no Brasil[20]; merecen, ademais, un eloxioso comentario -o 5 de abril de 1931- na *Nota de Arte* do diario bonaerense *Correo de Galicia:*

Y dos magníficos dibujos -"Ara Gael" y "Ara Compostela"- de una realización magistral, aparte de su valor simbólico y emocional.[21]

IV. LA BASÍLICA

O cuarto cadro do Camiño de Santiago, que figura no programa publicado no anuncio de *La Región* como *La Basílica*, correspóndese coa terceira estampa do cancioneiro, a denominada *Chirimías*.

O texto da estampa, recollido no cancioneiro é o seguinte:

Ya nuestros peregrinos adoraron el Arca Santa. Allí ante el cuerpo del Apóstol, confesaron humildes sus culpas y ofrecieron su presente de sacrificios y fatigas. Sobre sus almas descendió el rocío del consuelo celestial y su espíritu, satisfecho y ligero se inundó de gozo.

El largo camino, los peligros, la ausencia del lar, todo cuanto constituyó su romería, todo cuanto ofrendaron al Apóstol, ha dado su fruto. Todo eso floreció en sus labios cuando lo brindaron al Santo Patrono y granó en la serenidad que llenó sus corazones.

Ya elevaron los cinco padrenuestros en honor de Santiago, con los dedos puestos en las cinco fosas que la piedad de infinito número de gentes fue abondando poco a poco en el duro mármol del parteluz del Pórtico de la Gloria.

Más tarde, O SANTO DOS CROQUES, aquella imagen del arquitecto que puesto de hinojos ofrece al Santo Patrono la síntesis de su arte.

Y las naves grandiosas, en las que el espíritu se recoge como en oraciones anticipadas.

Y las banderas y trofeos que pregonan la ayuda del Apóstol en mil hechos de armas.

Y la imagen pétrea de Santiago sobre el Altar Mayor, con su sonrisa bondadosa, de talla románica.

Y el abrazo del Apóstol...

Los ojos de nuestros romeros están deslumbrados por tanta fe y por tanta magnificencia.

Su espíritu rebosa el entusiasmo y la emoción de que está henchido; se sienten más que hombres, y es ahora cuando, como en maravilloso caleidoscopio se agolpan en su imaginación todas las sensaciones recogidas a lo largo de su ruta, especialmente aquellas que, por ser más recientes, se encuentran impresas en sus mentes de una manera más viva.

Y ahora la Misa conventual.

Desde el triforio, asomados a la nave central, teniendo enfrente el polícromo rosetón románico, asisten nuestros romeros a la tradicional procesión que allí abajo, por las naves laterales del templo, va desgranando sus rezos y su pompa.

Las cruces, flanqueadas por monaguillos portadores de ciriales; el relicario de Santiago Alfeo, con la gargantilla de Don Suero de Quiñones, las dignidades eclasiásticas, el palio, la larga teoría de los seminaristas, el incienso, la masa de fieles emocionados.

Poco a poco, desfila la procesión y nuestros peregrinos unen su voz al coro que entona loores al Señor.

Todas las voces son unas, porque ya no hay allí indígenas ni extranjeros; no hay más que creyentes.

Y de pronto, rompiendo la quietud del espacio, pasa el "botafumeiro"; ...el rey de los incensarios, que de nave a nave vuela, que recoge las oraciones de todos los devotos y las lanza, en forma de nubes de incienso, hasta el trono del Altísimo.

20. XAQUÍN VALES, op. cit., pp. 143 e 145 e Láminas 21 a 23.

21. Ibidem, op. cit., p. 143.

Lámina 4

Los peregrinos se encuentran en el interior de la Catedral... presencian la procesión que, por las naves del templo va desgranando sus rezos y su pompa. Los peregrinos unen su voz al Coro que entona sus loores al Señor. De pronto, rompiendo el espacio, pasa el "botafumeiro"... el rey de los incensarios...

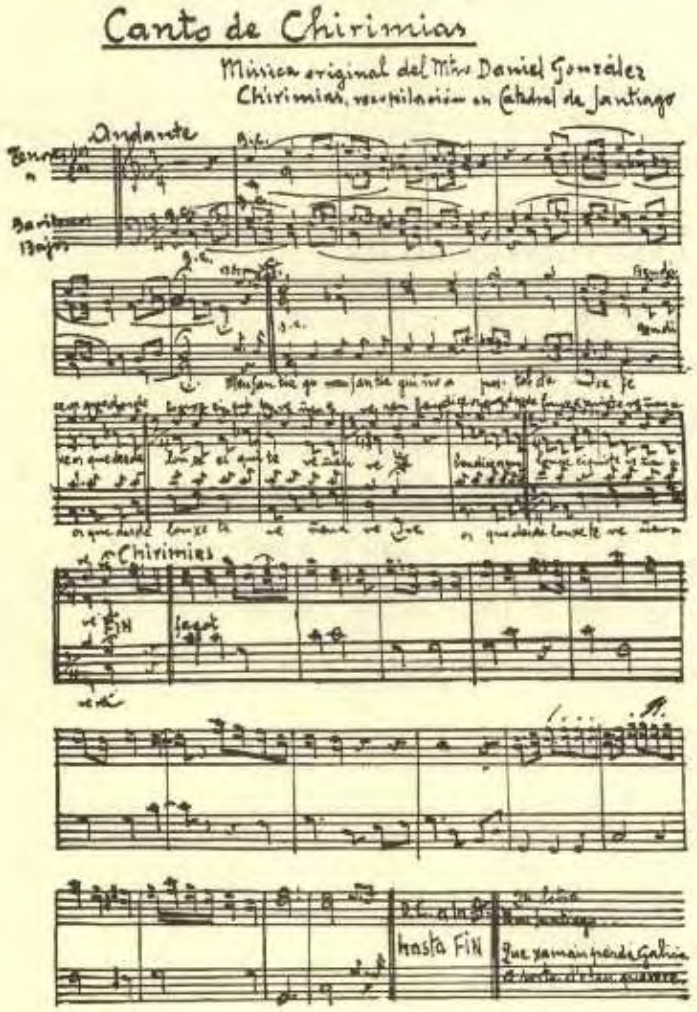

Lámina 4A. Decorado de C. Díaz para a estampa IV. *La Basílica.*
Lámina 4B. Partitura do *Canto de chirimías.*

A continuación da fermosa narración de don Xaquín, na que descrebe con meticulosidade o interior da catedral e todo o que alí dentro acontece, o cancioneiro ofréceno-la partitura do *Canto de chirimías*, recollido na catedral compostelá e musicado polo propio Daniel González, o director-fundador do coro e responsable da adaptación escénica na súa estrea do ano 1929. [*Lámina 4B*]

A ilustración do cancioneiro correspóndese coa do decorado pintado por Camilo Díaz para a escena coral do *Canto d´as chirimías* (escena procesional da catedal de Santiago), estreada o 30 de decembro do ano 1929 no ourensán teatro *Losada*, xunto con *N´a Seitura*, *Canto de berce*, *Canto de arrieiro* e *Escena alegórica final*. Polo tanto, debeu ser este o decorado usado neste cuarto cadro xacobeo. Representa o rosetón da catedral ollado desde o triforio, no momento no que cruza o monumental botafumeiro e o texto que figura no seu pé explícanos a posta en escena desta estampa. [*Lámina 4A*]

Como pasa cos dous anteriores, o seu bosquexo forma parte da colección de arte da Coral *De Ruada* e tamén vén reproducido a color na comunicación da profesora Mª Victoria Carballo-Calero, que o descrebe deste modo:

> Cuando el rosetón está herido por el sol y las chirimías se dejan oir, el botafumeiro cruza las naves...Es precisamente el botafumeiro el elemento dinamizador que rompe la simetría de la composición, al despedir, a consecuencia del movimiento, el fuego llameante. Por el triforio, marco arquitectónico a contraluz, se divisa un rosetón iluminado con estrellas y conchas de peregrino encerradas en círculos tangentes y que semejan membranas y tejidos en su idea estructural. El fondo plano, bidimensional, ornamental y decorativo, se encuentra prácticamente ocupado por el rosetón que se interrumpe por el marco arquitectónico de los huecos geminados del triforio. La cruz de Santiago, a la izquierda, bordada sobre un pendón, cuelga en tejido estampado, resolviendo así cualquier duda que pudiera plantearse acerca de la localización de la escena.[22]

A nota introductoria do *Canto d´as chirimías* no programa de man da estrea, reproducida á beira da viñeta presentando un abraiado apóstolo Santiago circundado por cruces e cunchas de peregrino, conta co seguinte texto explicativo:

CANTO D´AS CHIRIMÍAS

Estás n-o triforio d´a Santa Catedral Compostelana.

Pol-os arcos, ves o rosetón que houbo n-outro tempo enriba d´o Pórtico d´a Groria.

Por baixo pasa a procesión, óense os cantos litúrxicos mesturados c´os cantos d´os peregrinos de todol-os mundos.

A procesión é solemne, grandiosa, ti n-a verás... mais oirás os cantos de groria e n-un momento xurdio, cruzará a escea o botafumeiro.

V. MUIÑEIRA

Esta quinta e última escena da evocación histórica denominada *Muiñeira*, que leva o nome dun dos bailes máis enxebres e representativos de Galicia, correspóndelle a cuarta do cancioneiro baixo o título de *Na Romería*, ilustrada cun debuxo a pluma de Segismundo Bobillo. [*Lámina 5C*]

O texto da estampa coral é o seguinte:

> ***La peregrinación ha terminado.***
>
> ***El Apóstol sonríe en el corazón de nuestros romeros, que abren ahora su alma al mundo exterior y recogen fuertemente sus impresiones.***
>
> ***Es entonces cuando Compostela se convierte para ellos en un museo maravilloso, emporio de arte y suntuosidad.***

22. Mª VICTORIA CARBALLO-CALERO RAMOS, op. cit., pp. 16 e17.

Lámina 5

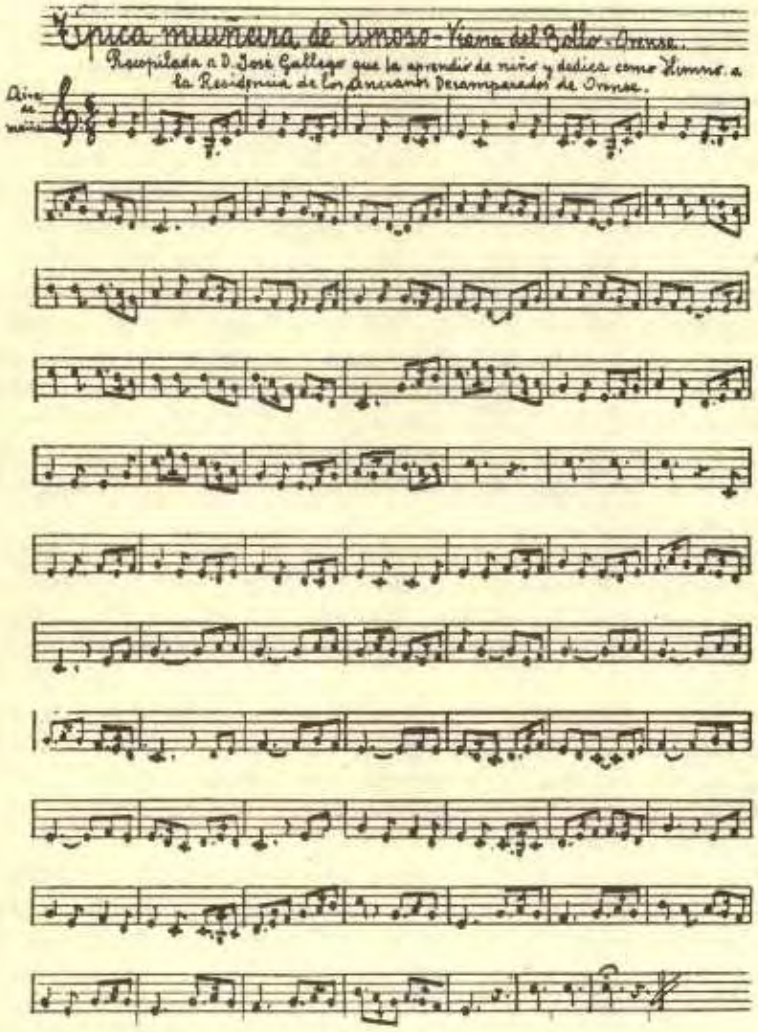

Lámina 5A. Decorado de Díaz Baliño para a estampa V. *Muiñeira*.
Lámina 5B. Partitura da *Muiñeira de Umoso* (Viana do Bolo).

En su nueva peregrinación de curiosos que visitan una tierra extraña, recorren las viejas rúas, y sus corazones laten emocionados cada vez que, ante sus ojos se presenta un rincón ya visto, como un antiguo amigo a quien se encuentra en medio de una multitud desconocida.

Y surge el nuevo día.

El horizonte de los romeros se va ampliando. A sus espaldas queda la ciudad y ante sus ojos se abre un paisaje amplio y dulce, que contrasta fuertemente con el que contemplaron en la entrada de Galicia.

Una luz fina y tenue vela y difumina los colores, matizándolos con infinitos tonos imposibles de precisar.

Arriba, en el cielo, se adivina la teoría de las estrellas que sirven de guía al peregrino, el Camino de Santiago que, si por la noche brilla en el cielo, brilla por el día en las almas iluminadas por la fe.

Mas, no todo es quietud. Algo se agita al pie de un roble y allí acuden curiosos los romeros.

Mozas y mozos, engalanados con gayos trajes, se entregan a una danza alegre, saltarina, al son del instrumento que recuerda el brincar de las aguas y el rumor del viento y el grito de desafío y el cantar de los pájaros y el murmurar solemne de las olas del mar.

Y danzan las mozas y los mozos.

Y su danza tiene algo de ritual y de solemne, algo de alegoría de la fuerza y del valor, del amor y de la ternura.

Es como toda la tierra que rodea la escena, algo simbólico y complicado, algo que hace brincar el cuerpo y que emociona dulcemente el corazón, algo que nos habla de una raza y de una historia, algo que encierra en sí la síntesis del espectáculo que contemplaron los peregrinos en su ruta.

Y en el alma de los romeros aparece una estrella brillante, reflejo de aquella que un día alumbró esta tierra para señalar el lugar en que yacía el cuerpo del Apóstol del Señor.

¡Ojalá que también en vuestros corazones se encienda una estrella de plata que no se apague jamás!

Logo do emotivo texto final, con alusións á estrela-guía da lenda xacobea e ás innumerables do Camiño de Santiago, Daniel González incorpora ao seu cancioneiro a partitura dunha muiñeira popular, a de Umoso (Viana do Bolo), que como o recompilador explica no encabezamento, fora recollida por don José Gallego [*Lámina 5B*]. É posible que para esta ultima estampa usasen o decorado da *Escena alegórica final*, que representa un centenario carballo no que as súas ponlas enmarcan o cáliz e as cruces do escudo de Galicia, que se encendía no medio do espectáculo; por detrás, un dolmen e unha apuntada montaña sobre o fondo modernista dun ceo iluminado pola Vía Láctea [*Lámina 5A*]. Con esta *escena coral galega*, *Coral De Ruada* remataba sempre os seus exitosos festivais desde a súa estrea no teatro *Losada* o 30 de decembro do ano 1929 ata o remate das súas representacións mediada a década dos 50.

Nesta estampa, o grupo de danza bailaba a muiñeira e xa como remate cantábase o himno galego, contando coa participación do público que enchía os teatros nos que se representaban as escenas corais. É de supoñer, por razóns obvias, que no ano 1948 non se chegase a canta-lo noso himno, como se fixo sempre ata o ano 1936.

A posibilidade de ser este o decorado desta estampa ocórreseme ao atopar, no comentario literario de Xaquín Lorenzo, alusións ao carballo e ás estrelas do Camiño de Santiago que serven de guía ao peregrino: ese *camiño de estrelas que vai ao longo do ceo*, como ben reza a cantiga popular. Ademais, o antigo ruadista José Gallego *Chuti* semella recordalo.

Por conseguinte, tal como pon de relevo o texto de don Xaquín e en consonancia coa ilustración do cancioneiro e a descrición do seu pé, a posta en escena desta última estampa consistiría en que un grupo de mozos e mozas engalanados cos seus vistosos traxes tradicionais bailan unha muiñeira ao pé dun carballo, acompasados polo grupo de gaitas que, como indica o texto, ten algo de ritual e solemne e que encerraría a síntese do espectáculo que contemplaron os peregrinos na ruta xacobea. [*Lámina 5C*]

O bosquexo do decorado para a *Escena alegórica final*, gardado agarimosamente cos outros catro na sé social de *De Ruada*, tamén aparece reproducido na

La peregrinación ha terminado. El Apóstol sonríe en el corazón de los peregrinos. Al atardecer dirígense curiosos a un lugar donde acuden los romeros. Mozas y mozos con sus gayos trajes se entregan a una danza alegre, saltarina... es nuestra clásica muiñeira

Lámina 5C. Na romería, ilustración a pluma de Segismundo Bobillo.

citada comunicación. Velaquí o comentario que a especialista en arte fai sobre o mesmo:

ESCENA ALEGÓRICA FINAL
(Baile de la muiñeira e Himno Gallego)

Para el cuadro final, Camilo Díaz Baliño prepara el boceto más vanguardista. El dolmen druídico sirve de pilar al cáliz del Grial ceñido por un florecer de estrellas. Delante, un roble añoso; al fondo, la Vía Láctea.[23]

Revisando a prensa do ano 1948 na procura de máis novas sobre esta evocación histórica, leo con verdadeiro interese no diario *La Región* do 6 de abril, unha información relacionada co noso protagonista:

D. JOAQUÍN LORENZO ACADÉMICO DE NÚMERO DE LA R. A. GALLEGA

La Real Academia Gallega, en sesión ordinaria celebrada el domingo a mediodía, ha nombrado para cubrir la vacante producida por fallecimiento del ilustre músico gallego don José Baldomir, académico de número al arqueólogo e historiador orensano, don Joaquín Lorenzo.

Recogemos con singular simpatía la grata nueva, por tratarse de un acto de indudable justicia, ya que don Joaquín Lorenzo, en plena juventud, es uno de los hombres que con más entusiasmo, celo y competencia trabajan en el estudio y divulgación de

23. Idem, op. cit., pp. 24 e 25.

Lámina 6. Acción de espectáculos *Empresa Fraga, S.A.* As ilustracións deben ser de C. Díaz.

> nuestro arte y de nuestra historia. Conocidísimo de todos y de todos querido, estamos seguros que la noticia de su nombramiento será acogida con el mayor júbilo.
>
> Reciba el querido amigo nuestra cordialísima enhorabuena.[24]

Continuando con esa revisión, atopeime coa novidade de que ademais das dúas actuacións xa comentadas do 13 de marzo e 22 de maio, no xornal *La Región* anunciase para o 11 de xuño e no mesmo escenario das anteriores representacións, *un Grandioso festival de Arte Gallego por el laureado CORO DE RUADA*[25] ofrecendo na última páxina do diario unha ampla información do mesmo, onde se comenta que a magnífica realización desa evocación histórica "*ha sido el motivo principal de que la agrupación haya sido contratada por una prestigiosa firma teatral para darla a conocer a todos los públicos de Galicia*". É de supoñer que a empresa teatral aludida fose a *Empresa Fraga, S.A.* constituída accionarialmente -cun capital social de 5.000.000 de pesetas- o 21 de agosto de 1922 por don Isaac Fraga [*Lámina 6*]. Camilo Díaz Baliño xa traballara entre os anos 1916 e 1924 para a súa primeira empresa teatral e cinematográfica, dirixindo desde a cidade apostólica o seu *Taller de escenografía y propaganda*[26]. Contaba esta empresa con teatros repartidos por boa parte da xeografía galega e varias capitais españolas; este emprendedor empresario contratara a De *Ruada* nos anos 1920, 1930, 1931 e 1944 para xeiras semellantes por Galicia, converténdose nun dos principais dinamizadores do coro ourensán. Probablemente, volveran repeti-los éxitos acadados coas *escenas corais galegas* que esta agrupación amosara por Galicia e Sudamérica entre os meses de decembro de 1929 e xullo de 1931.

Descoñezo outras intervencións artísticas deste tipo nas sucesivas colaboracións que don Xaquín mantivo coa Coral, aínda que podo falar doutras, como a do asesoramento sobre cuestións relativas ao traxe galego -no que tamén participara Vicente Risco- cando no ano 1955 *De Ruada* pretende renova-lo seu vestiario[27]. Ademais, entre o 25 de abril de 1966 e o 4 de febreiro de 1969 volve formar parte da directiva da Coral, nesta ocasión como vicepresidente 1º, na xunta presidida por don José Ramón Muñiz Guerra, nun difícil período de certa crise na agrupación coral ourensá acrecentada pola falta dun director artístico estable.[28]

24. *La Región*, martes 6 de abril de 1948, última página.

25. *La Región*, venres 11 de xuño de 1948.

26. XAQUÍN VALES, op. cit., pp. 36 e 37.

27. Arq. *De Ruada*. Libro de Actas do 22-XII-1948 ao 10-I-1975, p. 33 volta.

28. Arq. *De Ruada*, Idem., p. 6.

Recuperación da Romaría do Viso

Desta nova etapa de colaboración de Xaquín Lorenzo desde a directiva da *Coral De Ruada* é probable que arrinque o anceio de recuperación da romaxe do Viso. Como deixei apuntado, trátase dun trienio con pouca actividade da agrupación coral, a xulgar pola escaseza de actas, que xa se viña arrastrando do ano 1965 e do que tampouco conseguín testemuños, a pesar de interpelar a algúns dos directivos daquel período. O seu compañeiro de Xunta de goberno como vicepresidente 2º, o xornalista Segundo Alvarado, tan só lembra que daquela estaban instalados nun local da parte traseira da Deputación Provincial, con entrada pola rúa Fonte do Rei. Talvez parta de aquí o empeño na recuperación desta romaxe mariana así como desde a *Agrupación Cultural Auriense*, asociación para a defensa da nosa cultura e da nosa fala, que el axudou a fundar no ano 1967 xunto con outros vellos galeguistas e xente nova.[29]

Ao marxe da escasa actividade coralística neste período, o aspecto máis salientable vai se-lo afianzamento da colaboración entre Xaquín Lorenzo e *De Ruada*, tendo continuidade no tempo coa participación conxunta na *Romaría do Viso*, nas terras altas de Lobeira, moi preto de Facós, a aldea da que era oriúnda a súa aboa paterna Dolores; desde o corredor da súa casa do Outeiro, nos períodos vacacionais, o pequeno Xaquín enxergaba con certa curiosidade o *Santuario da Nosa Señora do Viso*. Co paso do tempo, Xaquín Lorenzo lograría recuperar esa romaxe ao comezo da década dos 70 do pasado século, co seu desbordante entusiasmo e fidelidade á Virxe do Viso, que perdura e que se consolida cada ano máis alá da súa morte, acontecida en Facós o fatídico 18 de xullo de 1989.

Desde aquela data inicial, tódolos anos chegado o domingo de Pentecoste -que vén oscilando entre o 10 de maio e o 13 de xuño-, os ruadistas subían ledos ao monte do Viso acompañando ao seu amigo don Xaquín, para participar con ledicia e agarimo na recuperada romaxe do *Viso Grande*, como naquelas terras limiás se lle dá en chamar á do final da primavera.

Vexamos como o relata o noso protagonista:

> A imaxe da Nosa Señora do Viso está durante o inverno na eirexa parroquial de San Vicente de Lobeira, mais a comenzos do vran, no domingo de Pentecostés, lévana en procesión á súa ermida no cume do monte do Viso, traguéndoa de novo á eirexa parroquial no mes de seitura. O camiño por onde vai e vén está todo á vista da parroquia.[30]

Chegados aló, uníanse á longa ringleira de fieis -que fora medrando ano tras ano- e que semellando unha xigantesca serpe multicolor subían en procesión pola estrada desde a igrexa parroquial de Lobeira, distante uns 3 quilómetros da ermida.

Como nolo refire don Xaquín[31], a procesión encabézana os pendóns pendurados de longos paus, que portan mozos fortes e mañosos para soporta-lo empuxe do vento. Detrás vai a cruz procesional cos farois a ambos lados; logo algún estandarte e a continuación a Nosa Señora do Viso seguida polos acompañantes e transportada nun carriño puxado polos devotos, por mediación dunhas travesas situadas na cabezalla do carro. Tras da imaxe, os cregos revestidos cantando a Salve. [*Lámina 7*]

Chegado o cortexo relixioso á porta da ermida, póxase o traslado da imaxe da virxe ao altar [*Lámina 8*], repetíndose a escena para subila desde o altar ao seu camarín.

Máis tarde, unha vez acomodada a Nosa Señora no interior da capela, os romeiros len con ledicia o sonoro repenique das dúas campás do templo que, a modo de concerto, tanta sona lle ten dado a esta romaxe mariana. [*Lámina 9*]

Con tan sonoro e orixinal preludio acompañado polo estourido de multitude de foguetes ofrendados polos fieis, que ao longo de todo o día animan a festa, *De*

29. XOSÉ LINO VÁZQUEZ MONXARDÍN, *Xocas na lembranza*. Raigame, nº 9. Ourense, decembro de 1999, p. 10.

30. XAQUÍN LORENZO FDEZ, *Cantigueiro popular da Limia Baixa*. Fundación Penzol. Editorial Galaxia. Vigo, 1973, p. 244. Atopámola na nota nº 455 como explicación da cuarteta nº 1.393: *Miña Virxiña do Viso / alá vai pola ladeira, / botándolle as bendicións / ás mociñas de Lubeira.*

31. XAQUÍN LORENZO, *A Nosa Señora do Viso*. Trasalba, 1983. Edición do Patronato R. Otero Pedrayo, pp. 53 a 55.

Lámina 7. Imaxe da *Nosa Señora do Viso* no seu carriño empurrado por devotas. [Foto Xaquín Vales, 3-6-1990]

Lámina 8. A virxe ante a porta da ermida do Viso. [Foto Xaquín Vales, 3-6-1990]

Lámina 9. Campanario do santuario do Viso. [Foto Xaquín Vales, 19-5-1991]

Lámina 10. Misa por Xaquín Lorenzo no Viso, oficiada por Monseñor Araúxo e coa *Coral De Ruada* cantando á esquerda do altar. [Foto X. Vales, 3-6-1990]

Ruada cantaba a misa en honor á virxe -en galego cando a penas estaba permitido o seu uso neste tipo de cirimonias-, celebrada á sombra dos vizosos carballos que circundan o monte, ante a imposibilidade de acoller no interior da ermida a tanta cantidade de fieis.

A misa transcorría acompañada de cantos relixiosos e populares -entre eles o *Alalá de Lobeira*- e co estrondo dos foguetes, especialmente no momento de alzar. [*Lámina 10*]

Rematada a cerimonia relixiosa comezaba a troula no adro da ermida nas cálidas voces da coral ourensá e nas dos amigos que se sumaban ao coro, acompañadas pola música das gaitas, bombo, tamboril e pandeiretas do seu grupo de música tradicional e doutros que axiña se incorporaban á festa [*Lámina 11*]

Mentres, os romeiros chegados de tódolos lugares -especialmente da Limia Baixa- non paraban de bailar ata a hora do xantar, momento en que as familias e acompañantes agrupábanse en grandes curros arredor dun mantel fornecido de boas e variadas viandas, esparexidos polas abas do monte baixo a acolledora sombra dos carballos. Logo de dar boa conta da comida acompañada dun bo viño, comezaba a agardada sobremesa na que non faltaban os saborosos doces caseiros regados con café e con copas de licor, que daban azas á imaxinación para contar divertidas historias, ao tempo que afinaba as voces para cantar enxebres e descoñecidas cantigas que puñan alegría e lecer á sobremesa. Entrementres, levábase a cabo entre os romeiros un xeneroso intercambio de saúdos e cantos.

Tanto no decurso da misa como despois do xantar, os coralistas endexamais esquecían agasallar ao seu amigo Xocas co *Alalá de Lobeira*, que tanto o emocionaba, facéndoo chorar cada vez que llo cantaban. [*Lámina 12*]

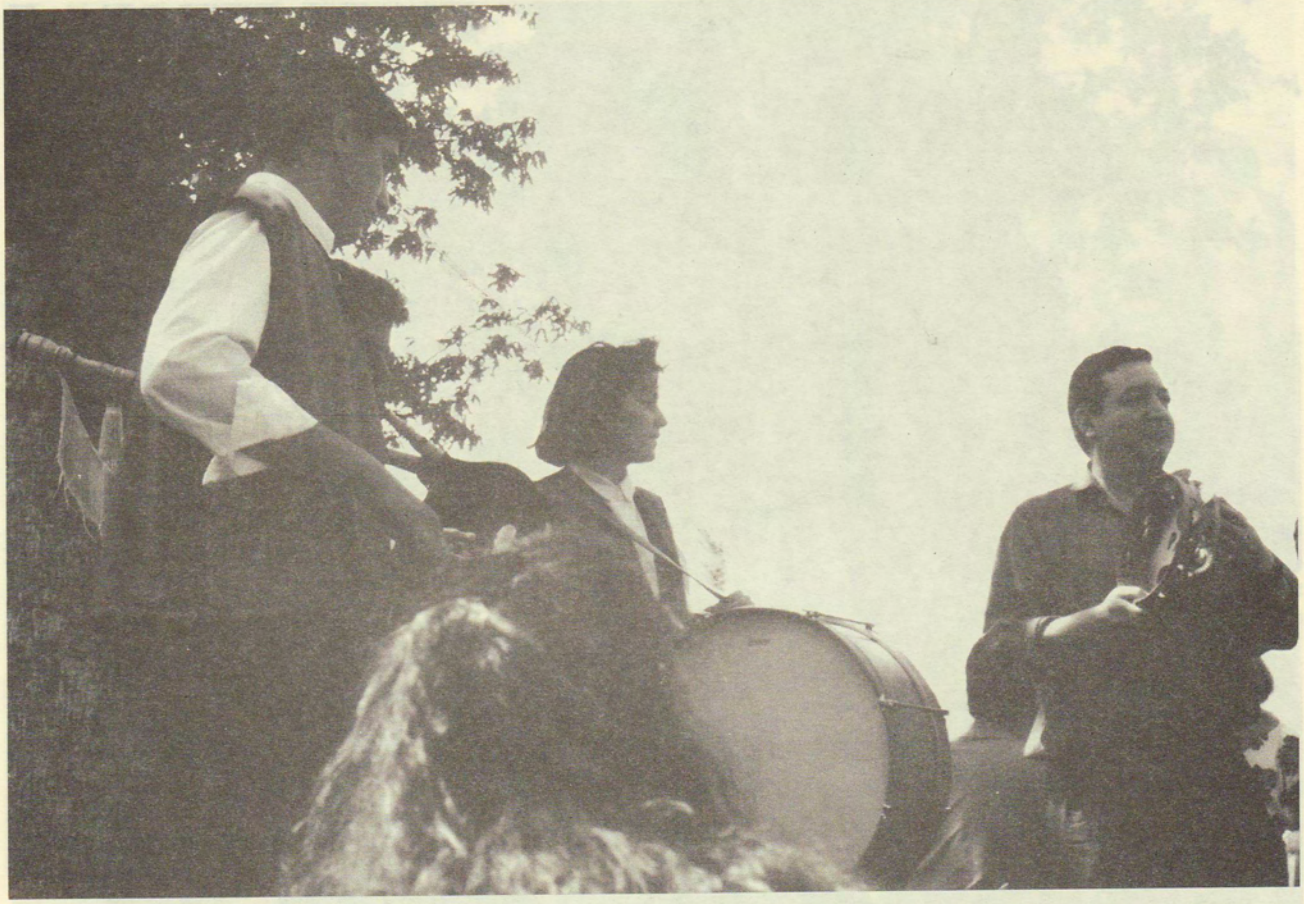

Lámina 11. Música tradicional na romaxe do Viso. [Foto X. Vales, 19-5-1991]

Lámina 12. Os ruadistas compartindo a queimada con don Xaquín.(22-5-1983)

ALALÁ DE LOBEIRA

Trátase dunha cantiga popular recollida na zona de Lobeira antes do ano 1932, por Xaquín Lorenzo e o seu irmán Xurxo -excelente músico, cantor e bailarín-, de quen deixou dito o primeiro que "co seu curazón de poeta, cheo de agarimo da Terra, soubo ir deprendendo as cantigas populares como quen vai recollendo as froliñas da nosa campía".[32]

A cuarteta que inicia este alalá aparece recollida co número 2.027 no seu **Cantigueiro popular da Limia Baixa**, no que tamén inclúe outra variante -a 2.028- que modifica o cuarto verso da cuarteta. Probablemente formasen parte do primixenio ***Cancioeiro de Lobeira*** recollido por ambos irmáns e que permanece inédito.[33]

2.027

Quen me dera en Lubeira,
quen en Lubeira me dera,
quen me dera en Lubeira,
Lubeiriña, miña terra!.

2.028

Quen me dera en Lubeira,
quen en Lubeira me dera,
quen me dera en Lubeira,
que estaba na miña terra!.

No índice toponímico deste cancioneiro, Xaquín Lorenzo nos aclara que *Lubeira* é a pronunciación local do nome de *Lobeira*, que corresponde a:

> Parroquia, concello e comarca do partido de Bande. Non se atopa ningún lugar que teña ise nome e cando se fai uso de íl, é pra desiñar toda a parroquia de San Vicente de Lobeira. No meioevo foi "Coto Real" e desiñábase a súa capitalidade co nome de Vila Real de Lobeira, que é hoxe o lugar da Vila.[34]

O afán do noso etnógrafo por recoller elementos da cultura material agraria, mariñeira ou artesanal antes da súa desaparición, levouno tamén a senti-la necesidade urxente da recolleita folclórica das cantigas antes de perdérense. No ano 1979, desde a experiencia acumulada, Xaquín Lorenzo fai a seguinte reflexión na que amosa unha visión pesimista da situación actual, empregando o fermoso símil do río:

> Eu teño unha experiencia. Ata o ano 1932 estiven recollendo cantigas da terra da Limia Baixa. Publiqueinas -son preto de tres mil- e xa non encontro alí unha persoa que saiba esas cantigas. Perdéronse totalmente. E son, xa digo, recollidas ata o ano 32. De entón pra acá non recollín ningunha, e as xentes de alí xa non as coñecen. É unha cousa que se está perdendo. É como quen tira unha cousa polo río abaixo e non a colle no momento en que a ten a man: despois a auga lévaa e non se volve ver. E eiquí ocorre o mesmo. Esto vâisenos.[35]

Moitas das nosas cantigas, como é o caso da do *Alalá de Lobeira*, permanecen vivas gracias aos nosos coros.

Polo que respecta ás coplas de arte menor das cantigas populares, o noso etnógrafo indica:

> En xeral, a estructura das cantigas populares é ben sinxela: catro versos octosílavos con rima asoante nos pares e celbes os impares. Trátase da estrofa máis doada pra os nosos cantores; se engadimos máis versos, temos o romance, resumíndose esí a actual poética popular na nosa comarca.[36]

Cinco meses antes do seu pasamento, nunha entrevista que lle fai na súa casa o xornalista Segundo Alvarado para *La Región*, horas antes dunha conferencia que vai impartir no Ateneo ourensán sobre *O cantigueiro popular*, don Xaquín realiza o seguinte comentario sobre as cantigas populares:

> Su estructura suele ser en cuartetas o en triadas o tercetos. Es la forma literaria popular. Cuartetas que pasan a triadas y viceversa.[37]

Sobre o *alalá* habería bastante que dicir posto que foi un xénero empregado por moitos dos nosos músicos e analizado por diversos musicólogos, escritores e poe-

32. XAQUÍN LORENZO FDEZ, *Cantigueiro popular da Limia Baixa*, p. 8. No Congreso sobre Xaquín Lorenzo celebrado en Ourense entre o 22 e o 24 de abril de 2004, Xulio Fdez Senra -un dos participantes na mesa redonda *Xocas visto polos seus discípulos* e a quen asesorara don Xaquín sobre folclore galego- comentou que o noso etnógrafo lle dixera en varias ocasións que o seu irmán Xurxo cantaba de marabilla o *Alalá de Lobeira*.

33. Ibidem, op. cit., p. 137 e *A muller no cancioeiro galego*, Revista *Nós*, números 98 ao 100. Ourense, 15 de febreiro ao 15 de abril de 1932. Ao remate deste cancioneiro -no número 100, p. 69- fai constar que para facer ese traballo valéronse de varios cancioneiros publicados e algúns inéditos, citando entre eles -en último lugar- o "Cancioeiro de Lobeira, recollido por Xurxo e Xaquín Lourenzo. Inédito. Sant-Iago, 29-I-1932".

34. Ibidem, op. cit., pp. 290-291.

35. AFONSO VÁZQUEZ-MONXARDÍN FERNÁNDEZ, *Xaquín Lorenzo, 1979*. Raigame, nº 9. Ourense, decembro 1999, p.53. Artigo que inclúe a transcrición dunha entrevista do autor a don Xaquín, mantida na súa casa no mes de maio de 1979.

36. XAQUÍN LORENZO FDEZ, op. cit., pp. 22-23.

37. *La Región*, 11 de febreiro de 1989.

tas. Ao non dispor de suficiente espacio para tratalo a fondo, poderiámolo sintetizar como o canto máis antigo e puro do folclore galego, con raiz melódica no canto gregoriano en opinión dalgúns autores.

A versión que desde os anos 70 cantou a *Coral De Ruada* comeza, como tódalas versións coñecidas, coa cuarteta número 2.027, incorporando a continuación outras dúas que Manolo de Dios -o director artístico da Coral durante preto de 35 anos- lle engadira naquela época coa súa peculiar arte poética, parella coa musical. As cuartetas foran compostas e ensaiadas no autobús que transportaba aquel ano aos coralistas á *Romaría do Viso*. Cunha delas, Xaquín Lorenzo principia o seu libro **A Nosa Señora do Viso**:

> Veño á Virxe do Viso,
> veño a cumprir unha obriga;
> teño que voltar ó Viso,
> miña Virxe, mentras viva.[38]

Seguramente haberá máis versións deste alalá. Unha das primeiras debeu se-la realizada polo músico militar Félix Molina. A mestra, escritora e escultora Francisca Castro comentoume que a primeira vez que cantou este alalá foi na casa de Félix Molina, estando tamén presente Xaquín Lorenzo, o suposto promotor da recuperación musical deste alalá[39]. A informante facilitoume fotocopia da cantiga manuscrita segundo a versión deste músico [*Apéndice 4*]:

Alalá de Lobeira[40]

Quen me dera en Lobeira
Quen en Lobeira me dera
Quen me dera en Lobeira
Lobeiriña miña terra.

C´ando te volveré eu a ver
E das tuas fontes auga beber
Eite cantar eite cantar
As doces notas do teu alalá

Quen me dera en Lobeira
Terra de santos e frores
Quen me dera en Lobeira
Onde moran meus amores[41]

¡Ay! la la la la ¡Ay! la la la ¡Ay! la la la la la la la la la
¡Ay! la la la la ¡Ay! la la la ¡Ay! la la la la la la la la la

A versión actual cantada por *De Ruada* é unha transcrición que realizou o seu director Juan José Rumbao oíndo interpretacións de coralistas [*Apéndice 5*], mantendo a cuarteta orixinal e as dúas engadidas por Manolo de Dios. A música desta cantiga popular está na tonalidade de *"Sol menor"* e consta de tres estrofas, cada unha delas con melodía curta de 18 compases de 3/8 que combinan co estribillo característico deste canto en 8 compases de 2/4, rematando con outro de 9 compases.

O alalá é cantado ao unísono por tódalas voces do coro e, como queda dito, vai combinando compases binarios con ternarios para adaptarse ao ritmo libre característico deste xénero musical tan galego.

* * *

Seguindo de novo a Xaquín Lorenzo[42], a media tarde organízase unha nova procesión arredor da capela, menos numerosa que a da mañá, retornando a virxe ao seu camarín, e a continuación celébrase unha misa rezada no interior da ermida, coa que finaliza a romaxe, regresando os romeiros ás súas casas entre risas, cantos e promesas de novos encontros festivos.

A virxe permanecerá na capela do monte ata o 8 de setembro en que se celebra o *Viso Pequeno* coincidindo coa festividade da natividade da Nosa Señora, regresando outra vez en procesión á parroquial de Lobeira.

A primeira referencia á *Romaría do Viso* atopeina na acta da Xunta ordinaria do 20 de marzo de 1972 presidida por José Fernández Borrajo. Recóllese na mesma

38. XAQUÍN LORENZO, op. cit., p. 7. Na partitura, o terceiro verso é: *hei de volver ó Viso*.

39. O pequeno recital celebrouse na vivenda do músico situada no terceiro andar do número 38 da rúa ourensá de Santo Domingo. Polo que me contou Francisca o 21 de novembro do ano 2001, debeu ser a mediados do século pasado pois lembra que era unha tímida rapaciña cunha idade como a dunha nena de primeira comuñón.

40. As dúas primeiras cuartetas aparecen ordeadas como 1ª e 2ª.Os versos carecen de puntuación; a palabra "volverei " sen o "i" final e a palabra "eite" sen o "h" ortográfico. Na outra cara do papel figura a letra doutra composición do músico oriundo de Guadalajara, comandante director da Banda militar do Rexi-mento de Infantería de Cazadores Mérida nº 3, no Cuartel de San Francisco, a partir dos anos 20 do pasado século, chegando a dirixir durante algún tempo a Banda municipal de Ourense, e tamén a de Alongos. Leva o título de "La Caracocha", na que fai alusión a esa fonte e con certa ironía duns rapaces, aos cazadores que a ela acoden para beber. Un antigo ruadista, Pablo García, comentoume ao respecto que nese lugar do Montealegre existía unha caracocha e nas súas inmediacións unha mina de auga á que se desprazaba polas tardes Félix Molina na procura de auga fresca e a ocuparse da súa limpeza. O músico morreu unha calurosa tarde de agosto cando regresaba da fonte, como relata Antonio Vázquez Martín no artigo *A fonte da Caracocha* (*La Región*, 27-9-1997, p. 2). O seu texto está composto por dúas cuartetas e dous tercetos, numerados correlativamente (1ª, 2ª, 3ª e 4ª), como consta na nota manuscrita do *Apéndice 4*.

41. No texto facilitado da cantiga figura, en letra miúda, como variante ao cuarto verso da terceira estrofa: *Lobeiriña meu amore*.

42. XAQUÍN LORENZO, op. cit., p. 57.

que o Sr. Martínez Vázquez -vocal de relacións públicas, moi coñecido en Ourense como *Anxo*- informa dunha proposta de don Xaquín:

> Por el Sr. Martínez Vázquez se dió informe de la propuesta de D. Joaquín Lorenzo para que la Coral actue en Lobeira a últimos de Mayo, en la romería del Viso, lo cual fué aprobado, acordándose que como en el año pasado los coristas puedan ser acompañados de sus familiares. Quedó para estudio la posibilidad de que puedan asistir los Amigos de la Coral.[43]

Do texto da acta dedúcese que os ruadistas e os seus familiares xa acompañaran a Xaquín Lorenzo na romaxe do 1971, coincidindo co ano citado polo estudioso Julio Medela como o da recuperación da romaría.

Na posterior Xunta ordinaria celebrada o 22 de maio de 1972 falouse, no punto terceiro, da excursión do 21 de maio a Lobeira, á Romaría do Viso, sendo explicados e comentados os pormenores da mesma[44]. Esta excursión -así se denomina- aparece recollida na Memoria de actividades artísticas dese ano, na que consta que tamén foron convidadas as esposas dos coristas, e tamén na do 1973:

> Con motivo de la festividad de la Virgen del Viso, se trasladaron al monte del mismo nombre los coristas y sus familiares para pasar un día de confraternidad y camaradería en la citada romería, pasando un día muy agradable los coristas, familiares y directivos.

Na Memoria do ano 1974 tamén se reflicte que acoden ao Viso, cantando ao aire libre unha misa en galego.

Entre as actuacións acordadas na Xunta ordinaria do 10 de maio do ano 1979 figura a do día 3 de xuño na Romaría da Nosa Señora do Viso, en Lobeira[45]. Na do 27 de marzo de 1980 acórdase a actuación na mesma festa para o día 25 de maio, especificándose na posterior Xunta do 15 de maio que cantarán na misa da festa da Nosa Señora do Viso.[46]

Máis explícita é a acta da Xunta ordinaria do 6 de maio do ano 1982:

> (...) Dado que siendo el concierto de Salamanca el día 6 de junio, no coincide con la fecha de la romería del Viso, Coral De Ruada asistirá como es tradicional a dicha romería el próximo 30 de Mayo.[47]

No ano 1983 celébranse dúas Xuntas ordinarias que tratan asuntos relacionados co noso protagonista. A primeira é a do día 6 de abril, presidida polo vicepresidente 2º Fernando Díez Rodríguez, por ausencia do presidente e vicepresidente 1º, tomándose, entre outros, os seguintes acordos:

> Como en años anteriores, la CORAL asistirá a la tradicional "Romería do Viso" el día 22 de Mayo por invitación de D. Joaquín Lorenzo (Xocas).
>
> (...)
>
> Así mismo se acuerda la adhesión de Coral De Ruada al homenaje que la Excma Diputación prepara a D. Joaquín Lorenzo (Xocas) y a la Caja de Ahorros por su cincuentenario, y tambien a la Fundación Otero Pedrayo, que este año dedicará (un homenaje) a D. Joaquín Lorenzo (Xocas).[48]

A outra corresponde á do día 2 de maio de 1983, presidida nesta ocasión polo vicepresidente 1º -o médico galeguista Salvador Rei, vello coñecido de don Xaquín da *Cultural Auriense*-, por ausencia do presidente, na que se completan as propostas da anterior Xunta ordinaria a suxerencia do vocal 1º Carlos Estévez:

> El Sr. Estévez García, sugiere que con motivo del homenaje que la Diputación ofrecerá a D. Joaquín Lorenzo (XOCAS) en su "Romería do Viso" la Coral le imponga la insignia de "ORO". Se acepta la sugerencia y se acuerda además entregarle un diploma de la Coral con el título de "MESTRE DE GALEGUIDADE". Se encarga de dicha gestión el Sr. VARELA FERNÁNDEZ.
>
> (...)

43. Arq. De Ruada. Libro de Actas do 22-XII-1948 ao 10-I-1975, p. 88. O ano 1971 é o da recuperación da romaría, a iniciativa dos veciños da parroquia de Lobeira: Félix González e Manolo Medela, segundo o recente artigo de Julio Medela, Don Xoaquín na lembranza (La Región, 14-5-2004, p.11).

44. Idem, p. 92

45. Arq. *De Ruada. Libro* de Actas do 17-I-1975 ao 6-II-1984, p. 53.

46. Idem, p. 62 e 63.

47. Ibidem, p. 84 volta.

48. Ibidem, pp. 91 volta e 92. A Deputación Provincial de Ourense nomeao *Fillo Predilecto da Provincia* nun Pleno extraordinario celebrado o 25 de abril de 1983, e a Fundación Otero Pedrayo concédelle o *Premio Trasalba*.

> Se confirma nuestra participación en TRASALVA con motivo de los actos a celebrar el día 19 de Junio por el "Patronato Otero Pedrayo" que este año dedicará a D. Joaquín Lorenzo (Xocas).[49]

Comezan no 1983 as merecidas homenaxes a don Xaquín, que se prolongan ata o presente, declarado pola Xunta de Galicia como o Ano de Xaquín Lorenzo ao dedicarlle a Real Academia Galega o Día das Letras Galegas do ano 2004.

Como pode apreciarse, os ruadistas e don Xaquín tiñan cada ano unha cita inaprazable na Romaría do Viso, participando conxuntamente nesa entrañable festa popular á que acudían e acoden romeiros de toda a bisbarra da Baixa Limia e de moitos outros lugares.

49. Ibidem, pp. 92 volta e 93. O membro da directiva José Alberto Varela Fernández desempeñaba o cargo de contador.

No libro de CLODIO GLEZ. PÉREZ, *Xaquín Lorenzo Fernández <<Xocas>> (1907-1989)*, na p. 184 consta, falando dos recoñecementos a don Xaquín: A Coral De Ruada, de Ourense, o 22 de maio do devandito ano, [...] *en virtude dos méritos que concurren en D. Xaquín Lorenzo Fernández, hónrase en nomealo corista de honor e Mestre de Galeguidade* [...]

Viaxe a Sudamérica

Transcorridos 55 anos da triunfal xeira da *Coral De Ruada* por Arxentina, Uruguai e Brasil, a agrupación coral ourensá vai realizar unha nova viaxe aos dous primeiros países para actuar ante a numerosa colonia galega residente naquelas terras.

Nesta ocasión, a xeira americana está organizada pola *Deputación Provincial de Ourense* para conmemora-lo 150 aniversario da institución de cara aos nosos emigrantes; conta ademais coa colaboración da *Caixa de Aforros Provincial de Ourense*. Como agrupación artística convidada vai ir *Coral De Ruada* e formando parte da delegación oficial Xaquín Lorenzo, invitado expresamente pola Deputación ourensá.

O proxecto comeza a tomar forma no mes de xaneiro do ano 1986 cando o presidente da Coral, José Ramón Calvo informa á directiva da visita realizada ao presidente de *Caixa Ourense*, en relación co proxecto da viaxe a Bos Aires. A xunta de goberno de *De Ruada* encarga ao seu presidente que faga xestións co *Centro Galego* de Bos Aires na súa próxima viaxe -por motivos particulares- a esa cidade.[50]

Na seguinte Xunta ordinaria do 10 de febreiro, o presidente informa sobre a súa recente visita ao *Centro Galego* de Bos Aires, indicando que o presidente de dito centro quedou encargado de levar a cabo as xestións oportunas para a realización desta viaxe, e das cales informaría a esta directiva no seu próximo desprazamento a España.[51]

Na Asemblea xeral do 22 de febreiro, o presidente en funcións informa das xestións realizadas ante directivos dos Centros galegos de Bos Aires, polo que ten unha favorable impresión de que proximamente se poida efectuar esa viaxe.[52]

A distribución dos cargos da nova xunta directiva faise na Xunta ordinaria do 3 de marzo e na mesma, o reelixido presidente José Ramón Calvo informa das xestións realizadas para a viaxe de acordo coas conversas mantidas cos presidentes da Deputación e da Caixa, manifestando que nos vindeiros días haberá unha entrevista cun xornalista encargado de trasladarse a Bos Aires co obxectivo de perfilar e concerta-lo programa da viaxe.[53]

Nas posteriores Xuntas ordinarias do 20 de marzo e 3 de abril fálase de levar a cabo as xestións necesarias para concerta-lo desprazamento da Coral a Bos Aires coas datas dos concertos e actuacións, publicidade, recepcións e estancia dignas, así como da reunión co presidente da Deputación, quen asegurou unha estancia digna e anunciou un bosquexo de programa con concertos en varios Centros galegos. Está pendente do definitivo á espera de que o encargado de relacións públicas da Caixa, Luis Rivas, regrese de Bos Aires con datos concretos e xestións realizadas para elaborar un programa definitivo.[54]

O presidente José Ramón Calvo informa, na Xunta ordinaria do 17 de abril, que por conducto da Deputación recibiuse o programa da *Coral De Ruada* na súa viaxe a América do Sur, con saída prevista para o día 25 de abril e con visitas e estadías en Bos Aires, Montevideo e Mar do Prata. A xunta de goberno aproba por unanimidade o devandito programa e tamén o

Gasto ata as 150.000 ptas. En obxectos conmemorativos, para a súa entrega a persoas e institucións en agradecemento ás atencións que se reciban nesa viaxe.[55]

A ambaixada cultural e musical sae cara Compostela no serán do venres 25 de abril, onde toma un vóo -con escala en Madrid- que os conducirá ao aeroporto arxentino de Eceiza. Ás 10 da mañá do sábado sorpréndeos o afervoado recibimento dun milleiro de persoas que os agardaban no aeroporto bonaerense, entre os que se atopaban directivos de diversas asociacións galegas e familiares residentes na capital arxentina.

La Región do 28 de abril informa na primeira páxina de que a expedición ourensá formada por unhas trescentas persoas que acompañan á Coral, chegaron sen novidade a Bos Aires e que despois dun emocionante recibimento no aeroporto, actuou o domingo ante uns dez mil emigrantes galegos.

50. Acta da Xunta ordinaria do 20 de xaneiro de 1986, punto 3. Arq. *De Ruada*. Libro de Actas do 20-II-1984 ao 6-II-1992, p. 14 volta.

51. Arq. *De Ruada*. Libro de Actas do 20-II-1984 ao 6-II-1992, p. 15.

52. Ibidem, punto 4°, p. 13.

53. vIbidem, p. 16 volta.

54. Ibidem, pp. 17 e 18.

55. Ibidem, pp. 17 e 18.

Lâmina 13. Brinde humorístico de *Tacholas* no Restaurante Fechorías. Entre os comensais, Victorino Núñez e José Posada.

Hospédanse no Hotel City, a carón da coñecida praza de Maio, xantando ese día no *Restaurante Orensano,* propiedade dun antigo ruadista que formara parte da agrupación ourensá a finais dos anos 30. Aquí tamén fará acto de presencia o actor galego-arxentino, Fernando Iglesias *Tacholas,* antigo compoñente da Coral, que se quedara na Arxentina no ano 1931 logo da primeira xeira sudamericana. Na tarde dese sábado, a delegación oficial integrada polos presidentes da Deputación, Victorino Núñez, e da Caixa, José Posada, así como outros membros entre os que se atopa Xaquín Lorenzo, participan nunha homenaxe a Castelao -de quen se estaba a celebra-lo centenario do seu nacemento- na sección de *Amigos da Cultura Galega,* dependente do *Instituto Arxentino de Cultura Galega.* Interveñen na mesma o académico da galega Xaquín Lorenzo e a profesora Mª do Carmo Enríquez. Na súa biblioteca presentáronse dous libros editados pola entidade de aforro ourensá, da autoría dos membros dese Instituto: Ricardo Flores e Hixínio Martínez. Cean ese sábado no *Restaurante Fechorías,* agasallados polo seu dono, o emigrante arnoiés Pepe Fechorías. Trátase -segundo a prensa- dun dos centros gastronómicos de reunión diaria de artistas e persoal dos medios de comunicación arxentinos. [*Lâmina 13*]

Ao mediodía do domingo 27 de abril, a ambaixada ourensá desprázase á zona bonaerense dos Olivos situada nas aforas da capital, lugar no que o *Instituto Cultural do Centro Galego* dispón dunha ampla zona de lecer con todo tipo de instalacións para gozar do tempo libre. Alí vai ter lugar a primeira actuación oficial da *Coral De Ruada,* nunha romaría á que asisten máis de dez mil emigrantes galegos, actuando conxuntamente con grupos folclóricos das entidades galegas radicadas na Arxentina, e con discursos das autoridades que presiden a delegación ourensá e tamén de don Xaquín.[56]

O luns foi día de descanso para a Coral, visitando pola mañá -en autobús- a capital bonaerense e xantando na *Asociación Centro Partido do Carballiño.* Pola tarde, a ambaixada cultural ourensá foi recibida polo viceintendente da Municipalidade de Bos Aires ao non poder facelo o intendente Julio César Saguier como estaba previsto, ante a repentina morte da súa sogra. Na fachada principal do

56. *La Región,* luns 28 de abril de 19986, pp. 1 e 23. Crónica desde B. Aires do enviado especial Manuel Fdez Gallego.

Lâmina 14. Os coralistas Manolo Buciños, Tito Estévez, Manolo de Dios e Juan Fonseca baixando do Avión no aeroporto Carrasco.

Lámina 15. Grupo de ruadistas visitando o Parlamento uruguaio. [Fotos Manuel Bobillo, 29-4-2004]

edificio da *Intendencia Municipal,* fronte á Praza de Maio e á Casa Rosada -sé do Goberno arxentino-, procedeuse a iza-la bandeira galega.[57]

A xornada do martes 29 de abril sorpréndeos unha nova luctuosa referida a Auria: a da morte do pintor ourensán Manuel Prego, acontecida ao mediodía do luns e coñecida a través da prensa. Vaise unha das figuras importantes da pintura galega, segundo o xornal *La Región,* que fai da noticia o seu principal titular na primeira páxina, acompañada dunha foto do artista.

Ás 6 da mañá dese martes, a Coral emprende viaxe con destino a Montevideo, onde pasarán ese día calificado de agotador pola prensa. Despois de agardar no aeroporto durante unha hora, emprenden un breve vóo con destino ao aeroporto Carrasco da capital uruguaia, ao que chegan media hora máis tarde. Nel déron1les a benvida directivos das asociacións galegas naquel país e recibiron como agasallo carabeis azuis e brancos de mans de nenos vestindo o traxe galego, como simboloxía das bandeiras uruguaia e galega [*Lámina 14*]. Unha vez trasladada a equipaxe a un hotel do centro de Montevideo, visitaron a cidade acompañados de directivos das sociedades galegas que exerceron de guías. A expedición musical e acompañantes visitaron o *Parlamento* uruguaio [*Lámina 15*] e a *fortaleza do Cerro* convertida en museo, situada sobre un outeiro nas aforas da cidade, desde a que se enxerga a capital e o aeroporto.

Asemade, a delegación da Coral encabezada polo seu vicepresidente Fernando Díez e maila representación oficial, dirixíronse á *Intendencia da Municipalidade* onde foron recibidas polo viceintendente Otati Jorge, quen lles anunciou que a Corporación acordara darlle o nome de dous dos poemarios de Rosalía de Castro -*Cantares Gallegos e Follas Novas*- a sen1las rúas da cidade, como continuación da que leva o nome da poeta santiaguesa. O acordo fora tomado para conmemora-lo retorno de *De Ruada* a Montevideo 55 anos despois da súa primeira visita.

O *Centro Galego* de Montevideo ofreceulles un xantar, ao que asistiron directivos da *Unión de Sociedades*

57. *La Voz de Galicia,* mércores 7 de maio de 1986, última páxina. Ourense. Artigo asinado por P. P. Paz. José Platero Paz era daquela o delegado en Ourense dese xornal coruñés.

Galegas organizadoras da estadía nesa capital e que tamén contou coa colaboración do Ministerio de Educación e Cultura daquel pequeno país sudamericano.

Ás 20.30 horas, *Coral De Ruada* ofreceu un concerto no teatro *Carlos Brussa* que rexístrou un impresionante abarrote ao contar coa asistencia duns mil cincocentos galegos e descendentes de galegos. Foi un concerto memorable, en dúas partes, cun variado repertorio, tanto galego como doutras nacionalidades españolas e sudamericano, e que tamén contou con intervencións a cargo do seu grupo de música tradicional e de baile. A coral rematou a súa actuación co canto do himno galego, tendo que saudar media ducia de veces ao remate da actuación. A continuación celebrouse unha cea-festa no *Centro Ourensán* con asistencia dunhas 250 persoas, entre as que se atopaban diversos representantes consulares españois naquel país e que se prolongou ata as 3 da madrugada.[58]

O mércores 30 de abril iníciase cunha xornada aínda máis dura que a do día anterior, co retorno en avión a Bos Aires ás 6 e media da mañá e posterior viaxe a Mar do Prata en dous autocares que os agardaban no aeroporto Central. Despois dunha agotadora viaxe a través da seca e calurosa Pampa arxentina, recalaron nesa cidade costeira 7 horas máis tarde. Recepción e xantar no *Centro Galego* con posterior paseo por esta turística cidade de medio millón de habitantes. Mentres, os presidentes da Deputación e da Caixa, así como o tenente de alcalde do Concello de Ourense, José Ramón Vázquez -antigo ruadista-, visitaron pola tarde ao intendente da Municipalidade Ángel Roig, a quen cumprimentaron e co que intercambiaron agasallos.

Ás 8 da tarde a *Coral De Ruada* ofreceu un concerto na belida catedral de Mar do Prata ante unhas 300 persoas de orixe galega que se emocionaron cos cantos da Terra, especialmente coa balada *Negra Sombra* que pechaba o concerto, que rematou entre grandes salvas de aplausos e bravos dun público entregado e posto en pé. Máis tarde tería lugar unha cea ofrecida polo *Centro Galego* á que asistiron unhas 200 persoas, con intercambio de agasallos ao remate da mesma. Finalmente, retorno a Bos Aires en autocar con chegada ás 8.30 da mañá á capital bonaerense.[59]

O xoves 1º de maio produciuse unha intensa actividade política na capital ao coincidir coa apertura da Cámara Lexislativa arxentina polo presidente da República. *Coral De Ruada* actúa antes do xantar na *Sociedade Parroquial de Vedra*, actuación programada pola Casa de Galicia.[60]

Para o venres 2 de maio estaba prevista a visita ao embaixador español na Arxentina, José Luis Messía. Ás 11 da mañá recibiu á delegación oficial ourensá, da que formaban parte -entre outros- Victorino Núñez, José Posada, Fernando Díez e Xaquín Lorenzo. Despois de cumprimentalo e de manter un cambio de impresións sobre as actividades realizadas eses días, dedicaron o resto da mañá a efectuar visitas aos medios de comunicación, nos que foron entrevistados[61]. O xantar realizouse ese día no *Restaurante Don Carlos*, propiedade dun galego oriundo de Ponteareas, rematando aos postres co canto de diversas cantigas por parte dos ruadistas -como viña sendo habitual nos xantares e ceas- e co intercambio de agasallos.

O resto do día estivo dedicado á institución galega máis representativa de Arxentina: o *Centro Galego* de Bos Aires que precisamente ese día celebraba o 79 aniversario da súa fundación. Cara el se trasladaron os coralistas e acompañantes, sendo recibidos polos directivos do Centro. Logo dunhas palabras de saúdo e agradecemento a cargo dos presidentes daquel Centro e da Deputación, a comitiva realizou unha rápida visita ás instalacións hospitalarias da entidade, para desprazárense de seguido ao teatro *Castelao* no que ía ter lugar unha das actuacións máis agardadas da xeira americana. Ante a multitudinaria aglomeración de xente que se atopaba no interior do teatro e que incluso enchía o vestíbulo e os seus corredores, a Coral e a representación oficial tiveron que acceder ao mesmo a través dun estreito corredor que comunica -pola parte posterior- o edificio do Centro co do teatro.

O éxito foi rotundo ao longo das dúas horas e media que durou a actuación, na que tamén interviron dúas parellas de baile, rematando co canto do himno galego coreado polo público posto en pé [*Lámina 16*]. Unha vez finalizado o exitoso concerto, o *Centro Galego* ofreceu unha cea aos compoñentes da Coral que rematou cunha improvisada festa amenizada por *De Ruada*, mentres que a delegación oficial asistiu a outra organizada pola *Federación de Sociedades Galegas*.[62]

58 *La Región*, xoves 1 de maio de 1986, p. 16. Crónica do enviado especial M. F. Gallego, e *La Voz de Galicia*, sábado 3 de maio de 1986, p. 16. Crónica do enviado especial P. P. Pazos (corresponde a José Platero Paz).

59. *La Región*, sábado 3 de maio de 1986, p. 4. Crónica do enviado especial M. F. Gallego.

60. *La Voz de Galicia*, sábado 3 de maio de 1986.

61. *La Voz de Galicia*, sábado 3 de maio de 1986.

62. *La Región*, domingo 4 de maio de 1986, p. 10 e *La Voz de Galicia*, sábado 3 de maio de 1986, p. 16.

Lámina 16. Actuación da *Coral De Ruada* no teatro *Castelao* do *Centro Galego* Bos Aires, 2-5-1986.

O sábado 3 de maio os coralistas dispuxeron de tempo libre durante toda a mañá entrementres os presidentes da Deputación e da Caixa acompañados por don Xaquín Lorenzo, foron entrevistados en diversas canles de televisión e emisoras de radio, entre elas *Radio Excelsior.* Nelas deron a coñece-los motivos da súa presencia na Arxentina, o historial da Coral e a realidade política, económica e cultural da Galicia daquela etapa.

Pola tarde, *De Ruada* e acompañantes desprazáronse á *Asociación Centro Partido do Carballiño* situado nas aforas de Bos Aires, en Bartolomé Cruz 1361, na zona de Vicente López.

Despois de seren recibidos polos directivos da asociación e de visita-las instalacións, *De Ruada* actuou para os socios da entidade nun animado concerto de hora e media de duración. Ás 9 da noite -como avanzaba o programa-, homenaxe e cea de despedida á embaixada musical e cultural ourensá nos locais desa asociación que acolle aos emigrantes da bisbarra do Carballiño, con asistencia de varios centos de persoas entre as que se atopaban os representantes das asociacións e organizacións galegas de Bos Aires. Palabras de gratitude dos presidentes da Deputación e Caixa de Aforros agradecendo, no nome de tódolos ourensáns, as atencións e mostras de cariño recibidas durante os 8 días de estancia en Bos Aires, Montevideo e Mar do Prata. Así mesmo, os representantes das colectividades galegas agradeceron ás institucións e entidades ourensás o brindarlles a posibilidade de escoitar e gozar da *Coral De Ruada,* desexando todos eles que non teñan que pasar outros 55 anos para que a Coral volva a Arxentina.

Finalizados os discursos, houbo o tradicional intercambio de agasallos (placas, medallas, lotes de libros) por parte da embaixada ourensá, rematando cunha improvisada festa final con cancións coreadas por tódolos presentes.[63]

Gracias á iniciativa do tenor Tito Estévez, que conseguiu aquela noite que moitos dos presentes deixasen escrito -nunha invitación á cea espectáculo- o seu pensamento acompañado da correspondente sinatura [*Apéndice* 6], hoxe podemos coñecer unha pequena mostra das máis significativas, coa lembranza dalgúns dos asinantes na pequena patria lonxana:

63. *La Región,* luns 5 de maio de 1986, p. 23. Crónica do enviado especial a Bos Aires M. F. Gallego.

Don Xaquín deixou escrito sobre a bandeira arxentina do recuncho superior esquerdo a seguinte mensaxe, alusiva á participación dos ruadistas na romaxe do Viso:

Pra moitos anos na
Nosa Señora do Viso
Xocas

O presidente da Deputación ourensá incluiu -no recuncho superior dereito- a seguinte dedicatoria, entre o escudo da asociación anfitriona e a bandeira española, lembrándose Victorino Núñez da festividade dese día en Ourense e da admiración por *De Ruada:*

Con toda a admiración que un sinte pola CORAL e por cada un dos seus acompañantes.
Na Casa do Carballiño, en Bos Aires, 3-5-1986, día dos maios.

O presidente da Caixa de Aforros de Ourense, arremedando ao gaucho inmortalizado por José Hernández, deixou escrito debaixo das anteriores dedicatorias esta estrofa:

CANTANDO ME HE DE MORIR
CANTANDO ME HAN DE ENTERRAR
Y AL PIE DEL ETERNO PADRE
CANTANDO YO HE DE LLEGAR
DESDE EL VIENTRE DE MI MADRE
VINE A ESTE MUNDO A CANTAR

MARTÍN FIERRO Y JOSÉ POSADA

O presidente da *Federación de Sociedades Españolas* de B. Aires, a afectiva frase:

CON AGARIMO E RELEMBROS PRA SEMPRE
J. Andrade

O actor galego-arxentino Fernando Iglesias escribiu un expresivo desexo na parte inferior da capa, alusivo a un futuro retorno da Coral a Arxentina:

¡Que se repita...!
Tacholas

Rematado o calendario de actuacións previsto, a expedición ourensá emprende ás 7 da tarde do domingo a viaxe de regreso desde o aeroporto de Eceiza, con escala dunha hora en Río de Janeiro e posterior en Barajas, aterrando ás 10 da mañá do luns en Labacolla. A chegada á cidade das Burgas produciríase ás 13.30 horas da tarde dese día despois de 18 horas e media de viaxe, da que nos informa o xornal *La Región* do día seguinte na primeira páxina e páxinas interiores. No artigo resume da viaxe, fala de éxito total da *Coral De Ruada,* sinalando entre os aspectos negativos o programa excesivamente apretado en varias xornadas, sen as horas necesarias para o descanso dos integrantes do grupo, e a pouca idoneidade (dalgúns) dos locais onde tivo que actuar.[64]

Saliéntase, ao remate do artigo, o amplo abano de visitas realizadas no programa oficial por Victorino Núñez, José Posada e o resto da representación oficial a autoridades municipais, entidades culturais, entrevistas para medios de comunicación, presentación de libros e actos culturais, nos que sempre estivo presente Xaquín Lorenzo.[65]

No primeiro dos tres artigos que o crítico musical Isidoro Guede escribe ao "regreso de este apretado, trepidante y hermoso viaje a la Argentina en la compañía siempre agradable de nuestra Coral", vai falar da calificación de embaixada

64. *La Región*, martes 6 de maio de 1986, pp. 1, 2 e 5. Ourense, M. F. Gallego

65. Ibidem, p. 5.

Lámina 17. Tacholas no Centro Galego, diante do cadro de Castelao: *A derradeira lección do mestre.*

artística antes da partida -que o foi-, para converterse en embaixada de arte, cultural e de representación do pobo galego ante os galegos e descendentes de galegos que residen na Arxentina. Salienta a receptividade da colonia galega, a forza de impacto da *Coral De Ruada*, así como a dignidade e o alto nivel artístico da agrupación ourensá. Por último, o enriquecimento dos galegos de América no coñecemento das virtudes artísticas da súa propia música. Enxalza, ademais, o labor de dirección artística, tan sabia do *mestre* Manolo de Dios, para rematar laiándose da morte do pintor Manolo Prego.[66]

Na sección *Palacio Provincial* dese mesmo día, asinada por Gallego, fálase dos agasallos repartidos durante a viaxe de 8 días por Arxentina e Uruguai. Informa de que ademais das medallas e distincións distribuíronse 250 libros editados pola Diputación -en sete paquetes-, entre os que se encontraban 50 exemplares de obras de Xaquín Lorenzo editados polo organismo provincial.[67]

Na segunda crónica, Isidoro Guede comeza por falar da sensibilidade receptiva dos nosos paisanos de América, de calquera efluvio da patria lonxana que lles chega, combinada co poder de comunicación da Coral, achacándollo á *autenticidade* da mensaxe das cantigas populares que interpreta, extendéndoo tamén á música culta. Remata aludindo á compenetración do director co corpo coral, polo seu evidente sentimento artístico e pola súa confianza en quen os dirixe. Considera estas as razóns polas que *De Ruada* impacta con forza e traspasa a sensibilidade dos públicos ante os que actúa.[68]

Dous vellos loitadores da causa galega na Arxentina, Fernando Iglesias e Xosé Benito Abraira, amosáronse naqueles días bastante críticos coa situación da galeguidade naquel país, tal como recolle José Platero en *La Voz de Galicia* do 7 de maio, xa que segundo eles estaba a vivir unha lenta agonía. Exprésano con frases como: "Soamente dez anos e acabouse todo" e que "o que queda é moito cartón pintado e moita escenografía", mantendo ambos a esperanza de que "unicamente os netos ou bisnetos de emigrantes poderán recupera-los sinais de identidade das raices galegas".

Ao día seguinte, ese mesmo xornal publica na última páxina un interesante artigo de Platero Paz no que recolle declaracións de Xaquín Lorenzo ao seu regreso da viaxe acompañando á *Coral De Ruada*, así como outras de Fernando Iglesias *Tacholas* que fan referencia ao mantemento e fomento da galeguidade dos nosos emigrantes:

> Durante tiempo, muchos han ocultado el hecho de ser gallegos, incluso gente de pro que desempeñaba, o desempeña, cargos directivos en sociedades. Muchos paisanos no han tenido el patriotismo de enseñar a sus hijos el gallego. Ahora se pagan las consecuencias. Por otra parte, muchos de los que ahora cantan a Castelao, cuando estaba en vida no respetaron al hombre y al artista y eso que Castelao era una persona dulce y dócil, pero no dudaba en "coller o vergallo" y arrear cuando tenía que hacerlo. Por eso me dolió la escasa difusión que tuvo en el Centro Gallego el homenaje a Castelao el 30 de enero[69]). Con poco más de dos docenas de personas y casi como si fuese un acto de trámite burocrático se quiso despachar rapidamente el acto. Castelao merecía y merece más y por eso dije ante su busto: Castelao, perdona. [*Lámina 17*]

66. *La Región*, mércores 7 de maio de 1986, p.3. *Reflexiones previas al comentario artístico*, por I. Guede.

67. *La Región*, mércores 7 de maio, p. 5.

68. *La Región*, xoves 8 de maio de 1986, p.3. *Razones del gran impacto*, por I. Guede.

69. Data da conmemoración do centenario do nacemento do ilustre rianxeiro, morto en B. Aires o 7 de xaneiro de 1950.

Lámina 18. Xaquín Lorenzo a carón do busto de Castelao nunha ofrenda floral ao rianxeiro no *Centro Galego* de Bos Aires.

Engade o xornalista que Fernando Iglesias é pesimista en canto ao futuro da cultura e da lingua de Galicia nas sociedades galegas na Arxentina:

> Por vez primera se ha cantado el himno gallego completo en el Centro Gallego de Buenos Aires, cuando lo hizo la Coral <<De Ruada>> en el teatro Castelao el otro día. La desaparición de Valentín Fernández, primo del presidente de la Xunta de Galicia, de Seoane y muchos otros como ellos, fueron una verdadera desgracia para la cultura de la colectividad gallega en Argentina.

Da boca de Xaquín Lorenzo saían naqueles días palabras tan solidarias e tan agradecidas ao pobo arxentino como estas:

> Sinceramente, a los dos días de estar en Buenos Aires me sentía argentino también, porque pienso que los gallegos del mundo entero, como dije en una emisora de radio de la capital de aquel país, deben de guardar un recuerdo de gratitud para Argentina, que abrió los brazos en su momento a todos los que tuvieron que marcharse de aquí y no pensó si eran buenos o malos, pobres o ricos, sino que abrió la puerta a todos, que encontraron allí una segunda casa.

Expresa o entrevistador a emoción de Xaquín Lorenzo cando, no *Centro Galego,* un vello compañeiro de Castelao naquelas terras comentoulle que con frecuencia falaba Alfonso R. Castelao de *Xocas* e as súas cousas, manifestando o aludido:

> Me emocionó profundamente, porque hay que tener en cuenta los trabajos y los días que pasó Castelao en Buenos Aires, para acordarse de mí. También me emocionó hasta las lágrimas que me pusiesen al lado del busto de Castelao en el Centro Gallego cuando en este viaje de la coral orensana se le hizo un homenaje y una ofrenda floral. [*Lámina 18*]

Sobre as impresións da viaxe, o articulista apunta que "a *Xocas* le hacía ilusión ir a Argentina. Era la primera vez que viajaba a este país, próximo a cumplir 79

años, que no le impiden decir que volvería a repetirlo de inmediato. Tenía curiosidad por conocer un sitio como Buenos Aires, que no lograba imaginar". Velaquí as declaracións do ilustre etnógrafo encol desa viaxe e dos arxentinos:

> Fué un viaje maravilloso, aquella más que una ciudad es una nación entera. Ir de un sitio a otro supone siempre un viaje. Hay que destacar el cuidado que ponen en el cuidado de zonas verdes, los grandes parques que tienen. Y debemos de tener en cuenta que los gallegos que están en Argentina, principalmente los gallegos descendientes de argentinos, son argentinos, aunque parezca una perogrullada. Nacieron y viven allí, pero son unos argentinos que tienen en el fondo de su corazón a Galicia y esto lo vi en todas partes. Aunque no hablen gallego sienten a Galicia, no olvidan ni a la familia, ni a la tierra. Hay que reconocer también que los argentinos, y no hablo solo de los descendientes de gallegos, son una gente de una cortesía y educación modelo, atentos, corteses y serviciales.

Para finalizar opinando respecto da vida intelectual das colectividades galegas naquel país, tan necesitadas de axuda:

> Hay que tener en cuenta que la mayoría de los emigrantes son hombres que van sin preparación intelectual y no se le puede pedir mucho. Lo que se les puede pedir y es lo que hacen, es que se interesen por las cosas de Galicia, aunque a su lado hay gentes de una cultura superior, que tienen una preocupación por las cosas gallegas. Tienen toda la razón cuando hablan de que están olvidados de Galicia, aunque yo les dije que Galicia no los olvidaba. Por eso hay que procurar intensificar el intercambio con las colectividades gallegas.

Sobre a dificil situación económica pola que estaba atravesando Arxentina naquel intresemellante nalgúns aspectos á actual- o articulista expón que Xaquín Lorenzo matiza, no autobús que o trasladaba ao aeroporto para regresar a Galicia, que é moi dificil coñece-lo problema arxentino en poucos días pero na súa opinión, a decadencia en Arxentina comezou cando Perón empezou a chamar a tódolos homes que vivían no campo e meteunos na capital, que se converteu nun núcleo de 13 millón de habitantes, sobre un total de preto de 29 millóns que ten o país.[70]

O terceiro e último artigo de Isidoro Guede sobre *De Ruada en Buenos Aires* publícase o venres 9 de maio no xornal *La Región*, no que o crítico afirma que *De Ruada*, dentro das colectividades corais que coñecemos en España, é unha das punteiras; única en canto á música popular e sen nada que envexar a cantas cultivan a forma camerística. Fala de que a predisposición dos bonaerenses de raiz galega e dos galegos residentes na capital arxentina fixeron que os entusiasmos se desbordasen e o éxito da Coral fose *arrollador*. Louba a parte instrumental do coro e tamén a do director Manuel de Dios calificando ambas de brillantes, sen caer na vulgaridade, así como a alta dignidade e a gran beleza plástica da parella de baile. Laiase das limitacións de espacio que o obrigan á conclusión da crítica, deixando algunhas cousas sen o debido comentario, e poñendo en boca do presidente da Deputación a frase: "Os hemos traído lo mejor que tenemos" -suliñando unha afirmación anterior deste crítico musical- ao dirixirse aos directivos do *Centro Galego* na actuación na romaxe dos Olivos. Manifesta, como colofón: un triunfo máis no palmarés de *De Ruada* e un motivo máis de satisfacción para o director do Coro, que posúe unhas excepcionais virtudes como director coral.[71]

O domingo 11 de maio, o diario *La Región* publica unha interesante entrevista que o xornalista Segundo Alvarado lle fai a don Xaquín despois da viaxe que este acaba de realizar acompañando a expedición da *Coral De Ruada;* salienta que é a primeira vez que Xaquín Lorenzo vai a Bos Aires. Polo seu interese, reprodúzoa ao remate deste traballo [*Apéndice* 7]. Nela fala con entusiasmo e respeto dos nosos emigrantes, que conservan no fondo esa raiz galega e ese entusiasmo e solidariedade polo galego, chegando a aplaudilo cun entusiasmo tolo nunha das súas intervencións na que lles dixo que el, galego de nacemento, sentíase tamén arxentino. Fala ademais do apretado da viaxe de tan poucos días, así como da extraordinaria acollida e da cortesía e educación daquela xente; tamén da sensación de sentirse galego e arxentino ao mesmo tempo. Resúltalle estraña a situación diglósica na que viven, tendo que falar galego entre eles -con acento arxentino- e castelán cos

70. *La Voz de Galicia*, xoves 8 de maio de 1986, última páxina. Ourense, por P. P. Paz.

71. *La Región*, venres 9 de maio de 1986, p.3 . *Os hemos traído lo mejor que tenemos*, por I. Guede.

arxentinos. Fala ademais da xenerosidade dos galegos na Arxentina e da emoción que lle produciu cando unha persoa lle lembrou que Castelao falaba moitas veces del, un home que o levamos todos no corazón. Agradece aos galegos da Arxentina o permitir que os restos de Castelao voltasen a Galicia, cumpríndose os desexos do propio Castelao.

O asunto da viaxe e o *leitmotiv* da Xunta ordinaria do 19 de maio dese ano, celebrada ao día seguinte da *Romaría do Viso*. Logo da lectura e aprobación da acta da anterior xuntanza, abórdase ese tema:[72]

> A continuación se hace un resumen del reciente viaje de la Coral a Buenos Aires, Montevideo y Mar de Plata, como información para los compañeros directivos que no han efectuado dicho desplazamiento, sin perjuicio de que en fecha próxima se convoque una reunión de directiva dedicada exclusivamente a este asunto y analizar y comentar los detalles e impresiones de dicho viaje.
>
> (...)

A propuesta del Sr. Díez Rguez., se acuerda escribir una carta agradeciendo las atenciones recibidas en el reciente viaje a Argentina a los siguientes:

Centro Galicia de Buenos Aires
Asociación Centro Partido de Carballino-Buenos Aires.
Unión de Sociedades Gallegas de Montevideo.
Centro Gallego de Mar de Plata.
Sociedad Parroquial de Vedra-Buenos Aires.
Centro Gallego de Buenos Aires.
Restaurante D. Carlos.
Restaurante Fechoría.
Restaurante Lar Gallego.
D. Florencio Aldrei, propietario del Hotel City de Buenos Aires.
Restaurante "El Palacio de las Papas Fritas".
Restaurante Orensano.

72. Arq. *De Ruada*. Libro de Actas do 20-II-1984 ao 6-II-1992, pp. 20 e 20 volta.

Lámina 19. Don Xaquín no Alto do Viso, acompañado por Mª Rosa Casado, Anselmo López Morais -delegado en Ourense da C. de Cultura e Deportes- e a coralista Mª José Outeiriño. (14-5-1989.

Lámina 20. Os ruadistas cantándolle o *Alalá de Lobeira* a don Xaquín no adro do santuario do Viso. (14-5-1989).

Lámina 21. Xaquín Lorenzo cantando cos compoñentes da Coral *De Ruada* o seu *alalá* preferido na súa derradeira romaxe no Viso. [Fotos Juan Antonio Outeiriño, 14-5-1989]

Lámina 22. Enterro de Xaquín Lorenzo no panteón familiar do cemiterio de San Francisco. Ao fondo á dereita, o seu amigo Antonio Fraguas protexéndose do sol. (20-7-1989).

Lámina 23. Subida da procesión desde a igrexa parroquial de Lobeira (19-5-1991).

Lámina 24. Homenaxe popular a don Xaquín no Alto do Viso. (3-6-1990) [Fotos X. Vales]

Epílogo

De regreso da breve xeira sudamericana, trece días máis tarde celébrase a *Romaría do Viso* á que -como viña sendo tradicional- vai asistir don Xaquín e maila *Coral De Ruada*. Así nolo dá a coñecer *La Región*, adiantando o programa:

(...)

> O día dezaoito, alborada pola banda de música de Bande, banda de gaitas da Diputación, e gaiteiros de Palmés; as once saida da imaxen do Viso da igrexa parroquial ata o Santuario do Viso, donde as trece horas oficiará o bispo dimisionario de Mondoñedo-Ferrol Miguel Anxo Arauxo e cregos da bisbarra. Nela aituará como en anos anteriores o coro "De Ruada" baixo a dirección de Manuel de Dios. Honraranos coa sua presencia o fillo predilecto de Lobeira (o) académico Xaquín Lorenzo promotor e animador desta romería do Viso. As catro do serán teatro "Os vellos non deben namorarse", polos alumnos do Colexio de Lobeira; as cinco misa e procesión o redor do santuario; as seis actuación da banda de Bande e gaiteiros. Pola noite a orquesta "Florida" será a que remate ditos actos.[73]

Un apretado programa para o día grande no Viso, ao que co paso do tempo se lle foran engadindo alboradas, teatro e sesión de baile nocturno a cargo dunha orquestra.

Unha nova referencia a esa romaxe atopámola no punto 4º da Xunta ordinaria do 20 de maio de 1987 na que se acorda que para a festa do Viso, a celebrar en Lobeira o vindeiro 7 de xuño, os coristas leven o seu xantar[74]. Outro tanto acontece ao ano seguinte, pois no punto 5º da Xunta ordinaria do 28 de abril de 1988 acórdase:

> La Fiesta y Romería "Do Viso", tradicionalmente organizada por cuenta de D. Joaquín Lorenzo, este año al menos se realizará por cuenta de la Coral, toda vez que en la presente reunión se desestimaron otras alternativas.[75]

Respecto da romaxe do 14 de maio do ano 1989 -a derradeira na vida de don Xaquín- non hai ningunha referencia nas actas pero si se anuncia a actuación da Coral no diario *La Región*. A esa romaxe tamén vai asistir don Xaquín, como se pode apreciar polas fotos que acompañan este traballo, facilitadas por unha ruadista e datadas naquel ano. [*Láminas 19 a 21*]

Despois da súa morte, acontecida en Facós o 18 de xullo de 1989, e do enterro o 20 de xullo no cemiterio ourensán de San Francisco [*Lámina 22*], a participación da Coral na romaxe prolongouse durante varios anos [*Lámina 23*]. Mantense viva na nosa memoria a emotiva homenaxe póstuma que se lle tributou a don Xaquín no Alto do Viso o domingo 3 de xuño de 1990, a un ano escaso de tan sentido pasamento [*Lámina 24*]. Dúas semanas antes desa data, o domingo 20 de maio de 1990 na entrega en Padrón do *Pedrón de Ouro 1990* á *Coral De Ruada* na Casa-museo de Rosalía, o mantedor do acto don Antonio Fraguas fixo unha emocionada evocación do seu amigo Xaquín Lorenzo, de quen dixo:

> Foi unha alma xunguida ó Coro De Ruada, porque como o coro levaba a alma do galeguismo, el estaba sempre onde había un corazón que latexaba ós impulsos de Galicia.(...) *Xocas* foi todo xenerosidade; el foi un adherido ó Coro De Ruada, un membro útil pero desde fóra.[76]

Engadir ás xenerosas verbas de Fraguas que tamén o fixera desde dentro da Coral, como se constata nos dous capítulos precedentes. O propio Antonio Fraguas, sucesor de Xaquín Lorenzo na presidencia do *Patronato do Museo do Pobo Galego*, vai publicar pouco despois desa data un emotivo artigo de lembranza co gallo de sumarse á homenaxe que se lle ía tributar ao seu amigo *Xocas* no Viso:

---

73. *La Región*, venres 16 de maio de 1986, p. 11. Lobeira. José Benito Bande, corresponsal.

74. Arq. *De Ruada*. Libro de Actas do 20-II-984 ao 6-II-1992, p. 28 volta.

75. Idem, p. 38 volta.

76. *La Región*, luns 21 de maio de 1990., pp. 1 e 3.

Agora o Coro De Ruada vai a ise lugar (...) e cantará o alalá de infindos recordos, o Alalá de Lobeira, e a xente chorará de emoción porque as voces cargadas de amor dos coristas dan unha elevación espiritual ó canto moi difícil de atinguir e fai baixar as bágoas polas meixelas. Ó director, don Manuel de Dios, é ben seguro que lle tremerán de emoción as mans porque o esprito de don Xaquín pasará como unha brisa que leva a outros lugares a saudosa cantiga que mostra as ansias por unha terra: a terra onde un naceu:

Quen me dera en Lobeira,
quen en Lobeira me dera
quen me dera en Lobeira,
¡Lobeiriña miña terra!

Pasa como nun horizonte lonxano a procesión da Nosa Señora do Viso, a festa reposta, polo amor que Don Xaquín lle tiña á Virxen, a Señora do Viso, e de Lobeira e de toda a Limia Baixa. Os cantos do Coro De Ruada baixarán ás augas do Limia e irán resoar a Portugal, como irán tamén os que suban ás cumes montesías. A vida de don Xaquín tivo as horas de lecer en Lobeira, onde descansaba, lía, conversaba, escribía e preparaba o guión da conferencia de turno. No seu leito pasou á morada dos xustos e benaventurados, por ser modelo dos bos e xenerosos.[77]

O xornal *La Región* anúncia -a véspera- a actuación da Coral:

(...)

Actuará a Coral de Ruada, como sempre, pola súa calidade, o seu enxebrismo e o amor a Lobeira, onde fará felices un ano máis os seus habitantes.

Homenaxe

Actúa dun xeito especial no ano en que Xaquín Lorenzo "Xocas" non acompañará a romería fisicamente por primeira vez, inda que os habitantes de Lobeira veranno todos no lugar de sempre e coas bágoas mollando as meixelas ó escoitar con fonda emoción o Alalá de Lobeira e o Himno Galego interpretado pola Coral.[78]

Aquel caluroso domingo do 3 de xuño de 1990, elixido para a homenaxe popular a don Xaquín -así o chamaron decote os ruadistas- por coincidir coa festa do Viso, acudimos de novo ao santuario da Nosa Señora con el sempre no pensamento.

O acto de homenaxe iniciouse ao remate da misa coa interpretación da marcha do Antigo Reino de Galicia a cargo da Banda de gaitas da Deputación, e a continuación o bispo emérito da diócese de Mondoñedo-Ferrol, Miguel Anxo Araúxo, bendiciu o monolito que a Deputación de Ourense e o Concello de Lobeira dedican ao seu fillo predilecto Xaquín Lorenzo Fernández (1907-1989). Monseñor Araúxo ofreceu unha fermosa semblanza do seu amigo *Xocas*, que tivo continuación nas agarimosas verbas que lle dedicou o presidente da Deputación de Ourense José Luis Baltar, quen procedeu de seguido ao descubrimento dunha placa conmemorativa colocada na parte superior do monolito de granito de Trasalba que leva gravado un trisquel. Na parte inferior da placa de bronce figura a reproducción dun carro do país, ese medio de transporte tradicional tan querido polo etnógrafo, que dedicara parte da súa vida a investigalo. [*Lámina 24*]

Como despedida e tamén como homenaxe da Coral ao noso coralista de honra e mestre de galeguidade, volvemos cantar na misa -con contida emoción- a nosa versión do emblemático *Alalá de Lobeira*, que rebotou no monte do Viso e viaxou polo espacio ata perderse na moradía lonxana na que se atopan xunguidos os espíritos de ámbolos dous irmáns, aqueles que nos deixaron como legado musical esa fermosa cantiga recollida por eles nas montesías e saudosas terras de Lobeira.

Ese entrañable *alalá* de inmensas lembranzas permanecerá sempre na memoria do noso pobo mentres haxa un grupo de voces que o canten con agarimo, como segue a facer desde hai moitos anos a *Coral De Ruada*.

77. *Faro de Ourense*, venres 25 de maio de 1990. *Homenaxe en Lobeira*, A. Fraguas Fraguas

78. *La Región*, sábado 2 de xuño de 1990. Lobeira, Medela.

Apéndice 1

ORENSE AL DIA

Espectáculos

COLISEO XESTEIRA Teléfono 127

LA CORAL ORENSANA
DE RUADA

Apéndice 2

LA REGIÓN

AÑO XXXIX — NUM. 10.019 | ORENSE | PRECIO: CINCUENTA CENTIMOS | FRANQUEO CONCERTADO

LAS COSAS DE ORENSE

UN CONCIERTO DEL «CORO DE RUADA»

Por Florentino L. Cuevillas

LA música popular gallega se acababa poco a poco, lo mismo que se acaba el agua de una fuente que se seca. Pero hubo alguien que se dió cuenta de que se estaba dejando perder un gran tesoro y de que debían procurar conservarse sus mejores piezas, y fué entonces cuando nacieron nuestros coros regionales, primero en Pontevedra, después en La Coruña y en Orense y en otros lugares más. Y si hoy se escuchan aún en las vendimias, o al regreso de las fiestas, o en las calles de las ciudades algunas de nuestras melodías, a los coros se les debe y a nadie más que a los coros.

Tenían los romanos una especie de pequeños dioscelitos que presidían los actos de su existencia, y nosotros, en cambio, para acompañar a cada uno de los nuevos poseíamos una canción peculiar. Las había para el amor y para la burla, para llorar y para divertirse, para ayudar en el trabajo y para acompasar los movimientos de la danza. Cantaba el que araba un campo, los que cavaban el maíz, los segadores las vendimiadoras, el arriero que iba de camino con sus bestias y la madre que expresaba su ternura al mismo tiempo que movía la cuna de su hijo. Y así Galicia era dueña de notas particulares para cada momento de su vida, como las tiene el fluir de la corriente de los ríos, que no suena lo mismo en las sequías que en las avenidas, y que no es igual en los ramos tranquilos que en las alborotadas cachas.

Pero delante, y detrás y a los lados de nuestra música popular había muchas cosas. Había las circunstancias en que se producía y para que fuera creada, y que eran causa de que los cantos de Arada uvieran la lentitud, y la fuerza del batir de las yuntas de bueyes; y las folladas la alegría bulliciosa y saltarina de las fiestas, y los cantares de las trecedeiras el eco del ir y venir de las piezas de sus telares. Había también en la melodía de nuestra música toda nuestra historia que empezaba en las mayores y en los castros y nos alla anó, y que venía a terminar entre nosotros, y había por último el pueblo de Galicia, el mejor intérprete del alma del país, el labriego de las aldeas, el artesano de las villas y las ciudades, la gentecilla tenida en menos por los grandes, por los ricos, por los fuertes, y que fué la única que supo tomar elementos y motivos de una procedencia o de otra, y que acertó a incorporarlos a su manera propia, a unificarlos ese algo que es, sin saberse bien lo que es, que sella, que califica y que distingue y que pone ese rótulo imborrable que dice con letras bien patentes y acusadas: Eres gallego.

Quizá cuando los habitantes de las ciudades vivían, en cuerpo y en espíritu, más cerca del campo y de las cosas del campo bastaba con entonar la coro una melodía para que la imaginación de los públicos la ambientara y completara por sí misma, de un modo adecuado, colocándola en el lugar y en el momento en que debía ser colocada; pero hoy ya no es así, hoy es necesario que el ambiente y el comentario sean proporcionados a los espectadores, y que el espectáculo se amplíe además trayendo a la escena elementos que hasta ahora no fueran aprovechados. Porque sólo así se podrá intentar que aduren las pocas cuerdas que en nuestras sensibilidades embotadas, están dispuestas para ser tocadas, por la emoción de lo que por ser nuestro y por ser bello, debía de tener abiertas las puertas todas de nuestra alma.

El glorioso y ocensansísimo "Coro de Ruada" va a inaciar en un concierto que se celebrara, como es tradición suya en la víspera de San Lázaro esta nueva empresa. Será algo así como un tanteo, pero habrá allí puestas en planta algunas de las cosas que dejamos indicadas.

Se bailarán las danzas de Castrelo de Miño, posiblemente las más completas de nuestra tierra, que perdieron en su lugar de origen significación y vigencia, y ahora, de este modo se convierten en espectáculo y en recuerdo, y pusica también por la escena un grupo de peregrinos que hace oír primero su canto de esperanza en la llana Castilla, que se embreña luego en los altos del Cebrero, bañados por la luz del Santo Misterio y en los que resuenan los acentos duros de un alalá serrano, y por último y ante la imagen del Santo Apóstol Santiago, el canto de los que llegan se juntará a la música jacobea de las viejas chirimías.

Y en futuro inmediato se llegará de seguro a nuevas y prometedoras realizaciones.

Por ejemplo, en el atrio de una iglesia romanica, hace poco terminada, se oyen las notas finales de la célebre misa de Viana, y cubierto la gente sale del templo un tañedor de zanfona y su acompañante femenino, dicen una Cantiga del Rey Sabio. Otra vez es sólo una decoración de montaña, del Teixeiro o de Lebozán, por donde pasaban los caminos de arriería. Alguien que podemos llamar el director de la escena, explica muy brevemente la vida antigua, en que el tráfico se hacía por cuendos de herradura. Hay en el aire el cantar de una rapaza que guarda el ganado pero de lejos viene la voz del arriero que canta también. Y no tendrá que esforzarse mucho el público para captar la poesía que nace del contraste de lo que pasa y de lo que se queda, de la vida de un solo paisaje familiar y de la existencia de múltiples paisajes.

El orensanísimo "Coro de Ruada" va a esforzarse para abarcar y recoger, nuevos aspectos de la antigua Galicia en trance de perecer en el día de hoy. Va a ensanchar y a ahondar el vaso en que desde hace tiempo guarda y conserva partes esenciales de galleguidad, y quien sabe si esas esencias no serán algún día buena semilla para una Galicia que vuelva a ser creadora de formas, de versos y de melodías.

Apéndice 3

La Coral "De Ruada" y su festival de hoy

El programa que interpretará "De Ruada" es el siguiente:

PRIMERA PARTE

MUSICA POPULAR

Presentación de la Coral con: Folrada de Cortegada; Alalá de Randín; Pandeirada de Padreda; Alalá de Beborjoché, y Folrada de Padroso (Recopilaciones de Daniel González).

¡Cartas aldeano por el chapeante gaitista "Xuliña".

MUSICA POLIFONICA

"Cantiga 65 de Alfonso X el Sabio". Transcripción y armonización del maestro Felipe Pedrell; "Meus amores", Melodía Gallega, música del maestro J. Baldomir; "Alalá de Lugo", coro a cuatro voces mixtas. Armonización de Daniel González; "Lonxe da Terriña", balada gallega, música del maestro Juan Montes. Solista: Srta. Marujita Gallego.

SEGUNDA PARTE

"O día da festa". Estampa gallega por el popular "Xuliño".

DANZAS CLASICAS

Presentación y estreno de la danza de pallillos de Vilanova; danza de la Cruz de Castrelo de Miño, y danza de Entrenzado de Allariz. (Recopilaciones de Daniel González).

TERCERA PARTE

Con motivo del Año Santo la evocación histórica "Camino de Santiago": I. Castilla. — II. El Cebrero. — III. Las Plateras. — IV. La Basílica. — V. Muñeira. — (Armonizaciones del P. Luis M. Fernández y Daniel González).

Como podrá apreciarse, el mañana clarín especacular, presentado por esta veterana Agrupación Artística "De Ruada".

El festival dará comienzo a las horas en punto por lo extenso del programa pudiendo retirarse las últimas desde las once de la mañana de hoy, localidades que quedan a la venta en las taquillas del Coliseo Xesteira

Apéndice 4

Alala de Lobeira

1ª
Quen me dera en Lobeira
Quen en Lobeira me dera
Quen me dera en Lobeira
Lobeiriña miña terra

2ª
C'ando te volveré en a ver
E das tuas fontes auga beber
Ei te cantar ei te cantar
As doces notas do teu Alalá

Quen me dera en Lobeira
Terra di santos e flores
Quen me dera en Lobeira
Lobeiriña men amora
Onde moran meus amores

¡Ay! la la la la; ay! la la la; ay! la la la la la la la la la; ay! la la la la; ay! la la la; ay! la la la la la la la la la.

Anverso

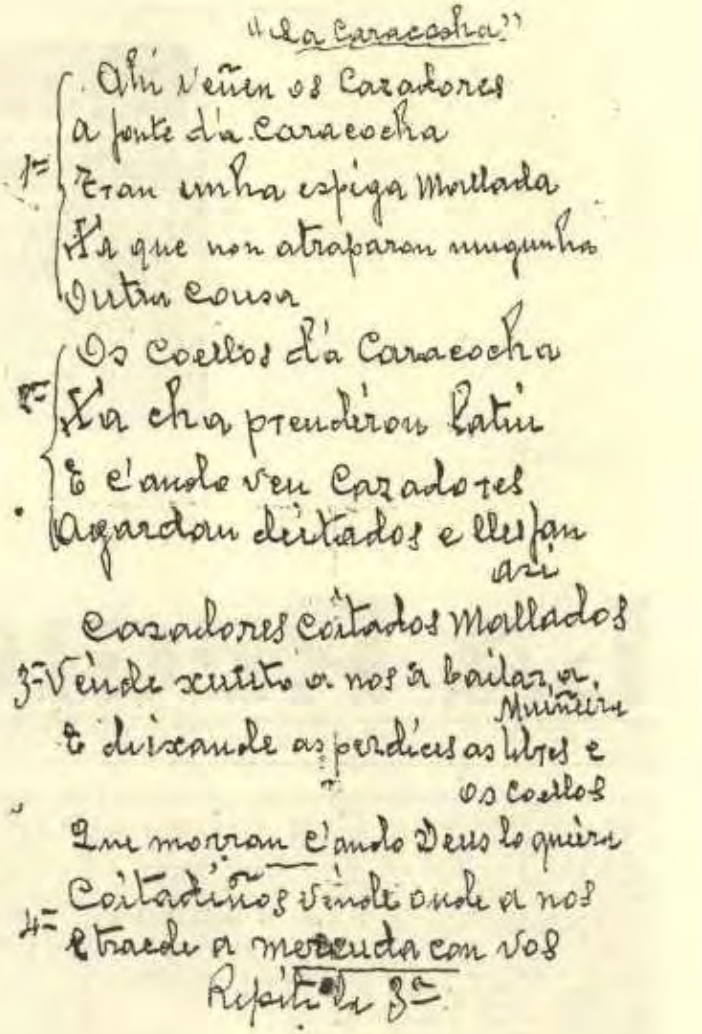

"La Caracocha"

1ª
Ahí veñen os Cazadores
A fonte d'a Caracocha
Tran unha espiga mallada
Ya que non atraparon ninguna
Outra cousa

2ª
Os coellos d'a Caracocha
Ya cha prendiron latin
E c'ando ven Cazadores
Agardan deitados e lles fan
así
Cazadores coitados mallados

3ª
Vende xuleto a nos a bailar a Muiñeira
E deixande as perdices as lebres e os coellos
Que morran c'ando Deus lo quiera

4ª
Coitadiños vende onde a nos
E traede a merenda con vos
Repítela 3ª

Reverso

Alalá de Lobeira

15

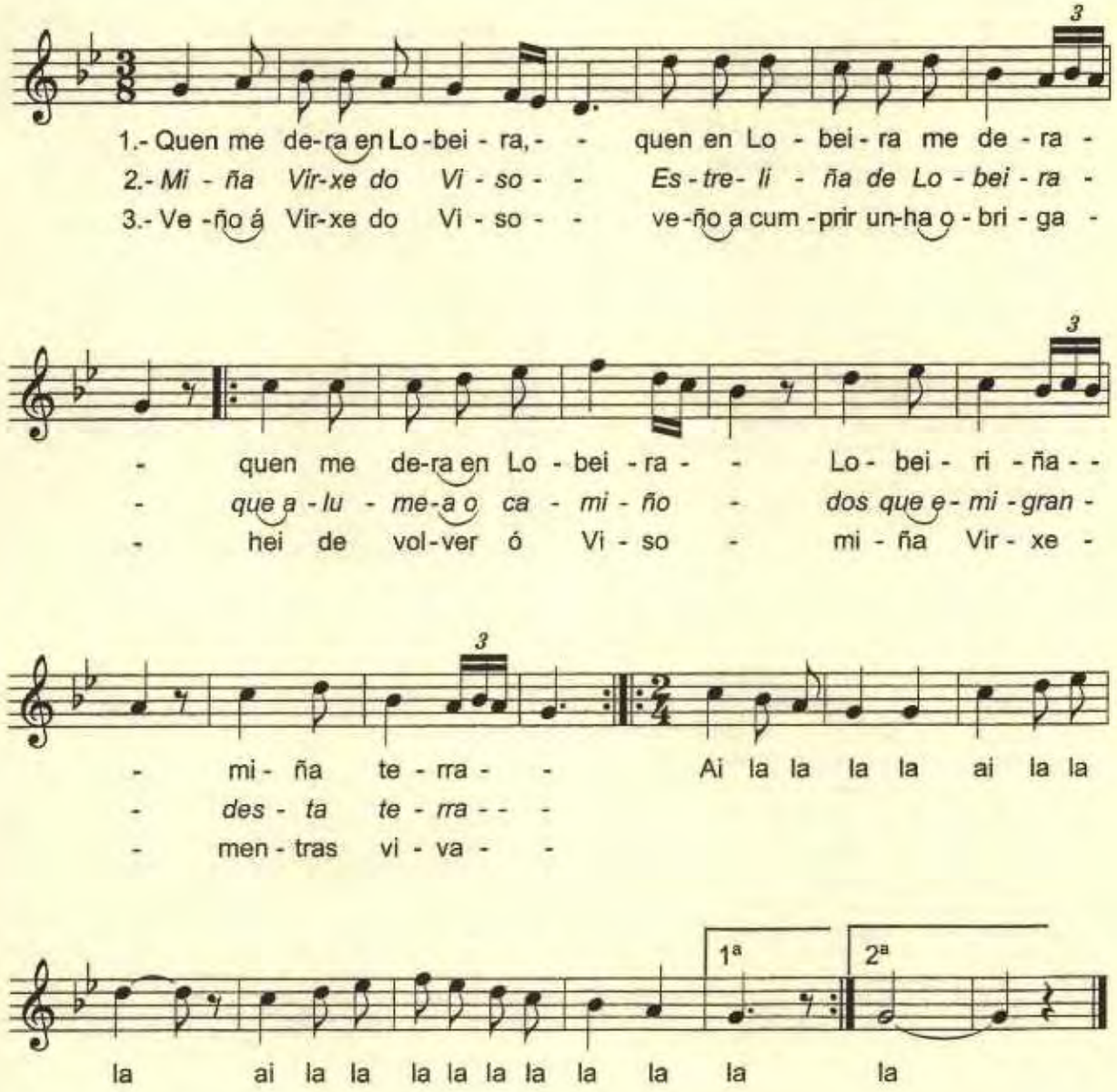

Coral De Ruada

chm / 2004

Apéndice 6

Actual Comisión Directiva

Presidente: SERGIO LORENZO
Vicepresidente 1º: DAVID LOPEZ
Vicepresidente 2º: FRANCISCO VALENZUELA
Secretario: MANUEL CONDE
Pro-Secretario: MANUEL POUSA
Tesorero: RICARDO GONZALEZ
Pro-Tesorero: ANTONIO GONZALEZ
Secretario de Actas: JESUS M. CARBAJALES
Vocales Titulares: MANUEL NOGUEIRA
HECTOR RODRIGUEZ
ALBINO GODOY
ANTONIO VEIGA
ALFREDO PADIN
CESAR MURADAS
Vocales Suplentes: ANTONIO FIGUEIREDO
PAULINO RODRIGUEZ
JUAN RAÑA
Vocales Titulares Comisión Revisora de Cuentas:
HERMESINDO RODRIGUEZ
ARTURO MURADAS
ANDRES RODRIGEZ
Vocales Suplentes Comisión Revisora de Cuentas:
CELSO MOSQUERA
JOSE FIGUEIREDO

JUNTA CONSULTIVA:
Presidente: JAVIER SUAREZ
Vocales Titulares, EMILIO NOGUEIRA
ANTONIO GOMEZ
MANUEL CONDE
Vocales Suplentes: ROGELIO BARREIRO
ENRIQUE SUAREZ

Contracapa

Capa

La Asociación Centro Partido de Carballino, *invita a Ud. y Flia. a la Cena Espectáculo, el día 3 de Mayo de 1986, a las 21 hs., para agasajar a los integrantes de la laureada coral* "DE RUADA" *de Orense, Galicia (España).*

A su vez recibimos a los Sres.:

- Don Victorino Núñez Rodríguez,
  Presidente Excmo. Diputación de Orense
- Don Ramón Gregorio Escobar y Hervas,
  Dir. Gral. de la Caja de Ahorros Prov. de Orense
- Don José Domingo Posada González,
  Pte. del Consejo Adm. de la Caja de Ahorros Prov. de Orense

Es una cita de Honor

LONGUEIRA Y LONGUEIRA
E. V. y T. AUT. RES. DIST. 348/75

SERVICIO INTERNACIONAL DE VIAJES - CAMBIO

ARGENTINA: Belgrano 1624 - Tel. 38-3522/4328/7284
ESPAÑA: Linares Rivas Nº 14 - LA CORUÑA Tel. 21-1700
Princesa Nº 1 - 17 MADRID Tel. 241-9768/89
P. Urquinaona Nº 6 BARCELONA Tel. 301-1666

Interior esquerda

CORAL "DE RUADA" DE ORENSE

INTEGRANTES

Director: Umanuel de Dios Martinez

Javier Quevedo Saco
Concepción Iglesias Palacios
Rosa Ma. Fernandez Gomez
Monserrat González Iglesias
Manuela García Ruiz
Balbina Vila Cid
Ma. Carmen Lopez González
Esperanza Rodriguez Fernandez
Ma. Otilia Muñoz Alvarez
Eva Alvarez Lopez
Ma. Dolores Rodriguez Rodicio
Mercedes Vazquez Meire
Eva Fernandez Fernandez
Ana Saa Hermida
Ma. Angels Casado Estevez
Mercedes Gomez Bravo
Ma. Jose Lopez Blanco
Sandra Ma. Doral González
Emilio Perez Iglesias
Angel Saa Hermida
Manuel Sanchez Perez
Melquisedec Barreto Quiroga
Carmelo Hernandez Moran
Luis Padron Saco
Alfonso García Villar
Gerardo Gomez Garcia
Jose Perez Diez
Gerardo Gomez Gomez
Arturo Fernandez Novoa
Antonio Romero Rodriguez
Javier Romero Lorenzo
Salustiano Estevez Caeiro
Emilio Gil Vazquez
Samuel Lopez Vazquez
Jose Fernandez Vazquez
Juan Feijoo Soto
Manuel de Abel Fernandez
Jose Rodriguez Freijedo
Antonio Barreira Gomez
Carlos A. Vazquez Cendon
Manuel Bobillo de la Peña
Manuel Vazquez Rodriguez
Jose Gallego Aguiar
Samuel Vazquez Fernandez
Ramón Gonzalez Fariñas
Luis Mira Rodriguez
Juan J. Fonseca Moreton
Alfonso Gil Seijo
Jose Blanco Garcia
Fernando Diez Rodriguez
Emilio Fonseca Moreton
Manuel García

Interior dereita

Apéndice 7

"Arxentina non é a quinta provincia galega, é unha continuación de Galicia"

* Xaquín Lorenzo fala da súa visita a Bós Aires coa embaixada de Coral de Ruada.

Por ALVARADO

E a primeira vez que Xaquín Lorenzo vai a Bós Aires. A primeira vez que se atopa cun gran anaco galego naquela grande cidade, co pobo galego emigrado nosa nacionalidade. Esta viaxe de Xaquín Lorenzo acábase de facer acompañando a expedición do Coral de Ruada. E quixemos saber qué impresión lle produciu a este vello amigo de tódolos cirgoalla, o único superviviente daquela xeneración Nós, iste primeiro contacto cos galegos na Arxentina.

Superarono todo

—Foi algo que superou todo o que eu podía sospeitar. Superáronme porque eu sin que aquelas xentes, non se falo dos nados en Galicia que marcharon alí, senón dos fillos de antiguos emigrantes, síntense arxentinos. O fin e o cabo aquela é a súa terra de nacencia, aquela é a terra na que traballan os traballaron, pero conservan no fondo esa raiz galega.

—¿Algunha anécdota, algunha data que se poida contar?

—Si, recordo por exemplo o caso dun taxista co que estableci conversación durante un traxecto e que estaba o home todo emocionado cando souben que eu era galego. E dixome: Pois eu son emigrante de cuarta xeneración. E dixome en castelán, porque xa non sabe o galego, o cal é lóxico que despois de catro xeneracións o haxa perdido, pero sentíase galego. E cando lle quixen pagar, o home non me cobraba, porque eu era galego. E sentíase então galego a pesares de ser arxentino.

Sentirse arxentino

—¿Que pasou cando Xocas dixo que tamén se sentía arxentino?

—Pois que nunha das intervencións que tiven, ocorréuseme unha cousa e collín o fío cabo: Dixenlles que eu, nacido en Galicia, que era a primeira vez que iba a Arxentina, que me sentía tamén arxentino. E interrumpíronme aplaudindo con entusiasmo todos, porque, claro, en realidade, eso é o que lles sinten, ser arxentinos, pero sentíndose galegos tamén. Non perderon a galeguidade.

Quinta provincia galega

—Actos apretados, actuacións en moitos sitios, moita xente, ruxuncio en moita xente. ¿Houbo algún problema de organización?

—O que pasou e que a realidade superou tódalas previsións que se podían levar feitas. Cando comezamos a visitar sitios, a recibir obsequios, e que a xente viña a xunto de nós, eu dinme conta de que aquelo era demasiado apretado para tan pouco tempo. Houbera sido aquelo soberbio con máis tempo por diante. Pero dándome conta tamén de que ninguén, eu o primeiro, podía esperar nunca a reacción de toda aquela xente. Logo, encontrarse en Bós Aires, onde resume por tódolas partes a cortesía e a educación. É unha xente fundamentalmente educada, unha xente aberta, unha xente que da gusto con ela. É unha xente que a min lémbrame, máis aperto, outra cousa que o min me chamou, moito a atención, que é a pericia dos taxistas arxentinos. Ai na é a quinta provincia galega. Non é verdade. Unha provincia supón unha limitación, un límite. Pramón, a Arxentina, Bós Aires, que é o reflexo da Arxentina Galega, é unha continuación de Galicia. Eu cando cheguei alí sentíame galego, como me primeiras veces que montes en taxi, levaba un medo tremendo, porque dicíame: "Pero istes homes ulnme estrelar", en medio de aquil tráfico inmenso, sortendo todo clase de coches, pero cunha seguridade marabillosa. Pois esta apertura, esta facilidade de actuar, de moverte en medio de toda aquela xente e algo inenarrable. A min sorprendeume positivamente a Arxentina, os arxentinos, e sobre todo os galegos arxentinos. Que-ro resaltar esa frase famosa de que a Arxentina é a quinta provincia galega. Non é verdade. Unha provincia supón unha limitación, un límite. Pramón, a Arxentina, Bós Aires, que é o reflexo da Arxentina Galega, é unha continuación de Galicia. Eu cando cheguei alí sentíame galego, como me sentía arxentino, porque me encontrou a cidade, que é un mundo e que as miúdas coñecen.

—Falamos agora ó respecto do idioma, da nosa fala. ¿Cómo se atopa alí a conservación do galego, saber de todo, cando a emigración está feito a mesma cada ano?

Sinten a Galicia

—Hai que ter en conta unha cousa. Son unhas galegos que están falando galego entre eles, pero que o mesmo tempo teñen que falar en castelán i en castelán da Arxentina. Polo tanto moitas veces ocúrrelles que, a falar a galego e un galego con acento arxentino. Resulta un pouco estraño. A min lémbrame aquelo, pola sorte de broma que tiña, aquel grupo que había en Ourense, o dos "andaluzitos" que falaban o galego co acento andaluz. A cousa tiña a súa de gracia, porque o facían de broma. Para min, o galego alí, con aquel acento arxentino, causoume un pouco de estrañeza, pero se lles nota a boa vontade de falalo e de sentilo. É unha colonia que se encontra rodeada por unha lingua allega e con que ten que entenderse. Non son xa cos pretensión de que os arxentinos teñan que aprender o galego para entenderse con eles, son eles os que teñen que adaptarse. Eu mesmo tiña parentes alí os que non lles pedía nunca que me falara en galego que non o aprenderon. Que lles gusta oílo, e que incluso en moitas casos o entenden, eso si. Un tío meu, fillo de galego, pero que xa naceu na Arxentina, iba todalas tardes un bar onde iban galegos, para oílos, sin falar en galego a pesares de que o non-o aprendeu. Levaba o cerne do galego dentro. Alí, os galegos e os descendentes de galegos, senten a Galicia, falaban sabendo cos nervios de punta. Cando falei no Centro Galego, interrumpíronme tres ou catro veces en canto lles facía a mesma alusión, sobre todo a esta hermandade da Arxentina con Galicia.

—¿Algunha impresion da entusiazada?

Improvisación de entusiasmo

—Si algunha houbo, penso que foi a de que sin telos os galegos que hai alí que cada grupo quería facernos o seu obsequio. "E nós querémos facer", "e nós tamén". Cousas que viguí nos contaban, cea que cubera, esa reacción. E dicir, que a realidade superou a tódalas previsións que se podería levar de aquí. Cando falan de queyfoi moi apretada e cansada ou hubo demasiada xente, todo esto levándose moito e exclusivamente a que non era posible prever unha...exacción como a que houbo. Si, todo esto se fixera pois mes con calma, con distancias houbera sido mellor. Pero esas impresionantes de «abalanzamo» son as que realmente dan o tónica da realidade. Penso que será unha cousa de moito duzia de setiares, que nos fálaremos nos galego mai correcto. En fin, encantoume as mostras de un clamor popular.

Cantelao na Arxentina

—Eu sinto de todo isto. ¿Quen era Xaquín Lorenzo alí?

—Pois mira, houbo un feito que me chegou a alma. Acercouseme un señor que me presentou sin. "¡Ai! Vostede e Xaquín Lorenzo. Cantos veces falaba Castelao de vostede". A esta altura que che digan que Castelao falou de ti igual e unha cousa que lle chega a un moi fonda, sobre todo cando se trata de un home como Castelao, que o lesamos todos sempre no corazón. E como o teñen alí, porque hai que ter en conta que é a figura representativa do galeguismo que foi a morrer na Arxentina e que alí conservaron o seu corpo e que de alí veu a Galicia como il mesmo quería. Eu recordo sempre aquelo que me decía, cando andabamos polas terra de Lalín: "Mira, Xocas, eu solo teño medo a morrer lonxe de Galicia", porque il quería que o seu corpo fose terra de nosa terra e os seus osos fosen penedos dos nosos montes. Gracias ós galegos da Arxentina, aos desexos de Castelao cumpríronse. E por iso temos a Castelao viaxe.

Xocas foi unha alma xunguida ao Coro De Ruada,
porque como o coro levaba a alma do galeguismo,
el estaba sempre onde había un corazón que latexaba
aos impulsos de Galicia.

Antonio Fraguas, *1990*

cinco efectivos, repartidos, cosa rara según los usos asturianos, en neta mayoría de voces masculinas, concretamente 22 por 13 voces blancas. Su presencia, fantástica, lujosa y tradicional. "Se ve que sois un coro rico", les dije al término de la misa; cierto que el atuendo, tanto de hombres como de mujeres, exponía un alarde de oportunidad y buen gusto. Los vestidos femeninos, largos, estaban confeccionados en rasos, terciopelos, encajes y azabaches, todo en negro, mientras que sobre la cabeza lucían preciosas mantillas blancas de encaje de Camariñas; los trajes masculinos, chaquetilla corta de terciopelo, camisa con pechera y pantalón de paño sujeto por una faja roja rematada de flecos. Más tarde supe, por boca de la propia diseñadora del vestuario, **Nuchy Vila Cid**, componente de la formación, que los atavíos correspondían al traje típico de las bodas orensanas.

Se inició la celebración con un canto coral. A estas alturas de la historia, servidora ya sabe (*que*) lo que está bien hecho bien parece al primer golpe de vista. Los (*de*) de Ruada (*sic*) eran un conjunto armónico, rico en color, empastado y sensible. La cuerda de tenores, excepcional, y los solistas que pudimos escuchar, sobresalientes, tanto la soprano, **Ángeles Soto**, como el barítono, **Luis Ángel Fernández**, mostraron un timbre y una seguridad dignos de ese caluroso aplauso que un templo no puede conceder, pero que de muy buen grado les hubiéramos ofrecido.

El Evangelio de San Lucas narraba la parábola del hijo pródigo, su arrepentimiento y vuelta a casa, "padre, he pecado contra el Cielo y contra ti...". Mensaje que centró la homilía del señor arzobispo. Con voz potente y clara, nada que envidiar al coro, sus primeras palabras fueron de agradecimiento al mismo, "vosotros cantasteis en mi consagración como obispo de Orense" (*sic*), dijo emocionado, para desarrollar después el precioso contenido evangélico. "Es, más bien, la parábola del Padre misericordioso. En ella se presenta una situación real; el hijo pródigo encarna a tantos hombres que desean buscar la libertad olvidando y humillando a Dios, y de otro modo, el hijo mayor que persevera junto al Padre somos todos nosotros que no sabemos reconocer al hermano". Recordó don Carlos Osoro las palabras de **Juan Pablo II** en su encuentro con los jóvenes en la última visita a España, "La fe no se impone, la fe se propone", pero es imprescindible para la reconciliación, la paz, para ver en los demás a nuestros hermanos. "Como yo os he amado, amaos los unos a los otros".

Al final de la misa, después de escuchar un impresionante "espiritual negro", compuesto en parte por **Juan José Rumbao**, director del coro, Carlos Osoro, hablando en gallego, pidió al grupo que llevara sus deseos de paz a toda la diócesis de Orense, "tan querida tierra", dijo. Faltó el himno de Covadonga; las voces exquisitas (*de*) de Ruada (*sic*) lo hubieran bordado... Prometí enviar la partitura al presidente, **Eladio Quevedo**, para cuando vuelvan.

Cuca Alonso

La Nueva España de Gijón

GIJÓN

13

Palabras y música en el día del Seminario

Composición dedicada a Oseira

Oseira é, para tódolos ourensáns, o mosteiro por excelencia, un dos símbolos da nosa identidade como ourensáns. Para CORAL DE RUADA, *Oseira* é algo máis, porque dende hai xa moitos anos a familia ruadista escolleu a igrexa deste impresionante mosteiro para pedir por tódolos seus membros, presentes e ausentes. Tódolos anos acudimos a *Oseira*, acompañados dos nosos familiares e *Amigos*, e cantamos a misa; despois imos á carballeira e celebramos unha comida campestre, cantamos, bailamos, reafirmamos, en fin, a nosa amizade. É o que todos coñecemos como a *"Romaría dos Amigos"*. Por iso, pensamos que debiamos dispoñer no noso repertorio dunha cantiga dedicada especialmente a *Oseira*, unha cantiga que reflectira o que *Oseira* significa para DE RUADA. E deuse a feliz coincidencia de que temos na CORAL un excelente músico -o noso director artístico, ***Juan José Rumbao***- e un poeta de extraordinaria sensibilidade -o gaiteiro ***Xosé Antón Laxe***- o que fixo posible que, por fin, poidamos cantarlle a *Oseira* con todo o noso sentimento. ***Xosé Antón Laxe*** compuso dous fermosos sonetos, dos que ***Juan José Rumbao*** escolleu o primeiro deles para musicar. Velaí os dous poemas dedicados por ***Xosé Antón Laxe*** a Oseira.

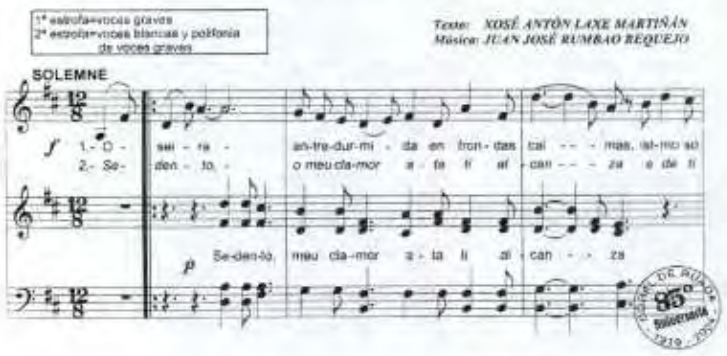

OSEIRA

Oseira entredurmida en frondas calmas,
istmo sonoro de voces espesas.
Oseira de silencios e promesas
que ascenden reflectindo as nosas almas.

Sedento, o meu clamor ata a ti alcanza
e de ti parte, rube, como a edra,
entre pés de auga e ánima de pedra,
tecendo curvas vivas coa esperanza.

Muros de Deus, como bandeiras brancas.
Portas para o meu sangue, as moradías
que entre os teus brazos íntimos estancas.

Nave ancorada ao corpo do Creador,
son as ondas grises esas penedías
que baixan dos cumiais ao teu frondor.

Xosé Antón Laxe Martiñán
(30-III-04)

OSEIRA

Oseira de quietude e serras calvas,
que lavas aos meus ollos as areas,
turbias bágoas restalan entre penas
de carne fonda e fronte reclinada.

De terra é o óso da túa alma.
De luz, de fe, de lume as cadeas
que te fixan, coral entre augas negras,
ao pé dun mundo inmenso que che clama.

Son os nosos destinos as revoltas
dos camiños que levan a sabernos
gonzo da túa porta, coia ou sombra?

Mira, Oseira, se sabes deste medo
que digo. A vida é, ás veces, fermosa
cando soa entre a brétema o silencio.

Xosé Antón Laxe Martiñán

Xulio López Cid
Escritor

Canticum canticorum

En memoria de María Z. (Cuando se lo conté, me dijo: *Tienes que escribirlo. Es el nacimiento de la música.)*
A Manolo y Virxilio
Para Manolo de Dios

Aquel atardecer, recalamos, como tantos, en el Mesón de El Cumial, de regreso de un corto viaje por los alrededores que, sin destino concreto, nos había llevado a Junquera de Ambía, en cuya Colegiata, que yo no conocía, toqué, en un armonio ocasionalmente abierto, el Ave María de Schubert, que sonó *¡maravillosamente!*, según mis dos amigos, que con entusiasmo propio de adolescentes no se cansaban de repetirlo, *¡maravillosamente!, ¡¡maravillosamente!!* (cabe dentro de lo posible que en un rapto de inspiración hubiese hecho presa en mí en ese momento, aunque lo más probable es que sólo a las circunstancias -el lugar, la soledad, el silencio- quepa atribuir la responsabilidad de un tal entusiasmo; a las circunstancias y a ellos, mis amigos, como vueltos a la ya bien rezagada adolescencia).

En el Mesón de El Cumial, aquel atardecer, la sordidez se espesaba de más en más en la medio tasca, medio tenducha aldeana, apenas discernible en la mezquina penumbra agonizante en torno a una bombilla de paupérrimo voltaje. Punteada de negro por los abundantes excrementos de las moscas, pendiente como ahorcada del ennegrecido cordón, miserable de toda miserabilidad, la bombilla carecía de pantalla y dilapidaba su luz macilenta a lo largo y a lo ancho del local, acentuando su ambigüedad, al emborronar, embarullándolas, las formas de las variadas mercaderías (desde cajetillas de tabaco hasta zapatillas de esparto, pasando por latas de conservas, cajas de galletas...) apenas identificables en las rudimentarias estanterías, entre las cuales y el mostrador, el propietario, con paso aplomado, inseguro, daba cortos paseos entre trago y trago, repitiendo a cada momento, con voz cascada, abrasada por el alcohol: *¡Me caso en san diez!, ¡Me caso en la órdiga!, ¡Me caso en la mar serena!, ¡Me caso en Cribas y en Sebastopol!*, las cuatro invariables exclamaciones, que se dirían residuales de la educación burguesa que sin duda había recibido, la cual, en el afán de promover el *empleo de la palabra culta y buenas costumbres*, había ido creando eufemismos para soslayarlo todo, de lo blasfematorio a lo simplemente malsonante. *¡Me caso en Cribas y en Sebastopol!, ¡Me caso en la mar serena!, ¡Me caso en la órdiga!, ¡Me caso en san diez!,*

apestosas a aguardiente, a las cuales su vacilante estabilidad parecía asirse, como a tabla de salvación, para no naufragar por completo en la ya

casi perenne beodez. Aparte de él, apenas acusaban su presencia un par de paisanos que lo acompañaban en su copeteo, cuya vaga apariencia física no hacía sino adensar la turbia sordidez del ambiente.

El propietario nos recibió con la acostumbrada cordialidad, sólo manifiesta en el tono de la voz, pues sus palabras no fueron otras que las consabidas *¡Me caso en san diez!, ¡Me caso en la órdiga!...* Pedimos de beber. Bebimos. Nuestro entusiasmo (*¡maravillosamente!, ¡maravillosamente!...*) se iba desinflando, apagando, extinguiendo, asfixiando en la mezquina atmósfera, en la que la monótona voz del propietario planeaba como un bajo continuo: *¡Me caso en la mar serena!, ¡Me caso en Cribas!...*

En cualquier momento, quién sabría cuál, hicieron su entrada en escena el Eladio y la Pura, la pareja de criados *para todo* que servía en el Mesón desde tiempo inmemorial... Estéril matrimonio, el Eladio y la Pura, ya bien entrados en años, malvestidos, con trazas de no lavarse nunca o casi, carentes, ambos por igual, del menor atractivo físico, eran, por así decirlo, descuidos de la naturaleza, que sobre todo en la estatura no había sido pródiga con ninguno de ellos, particularmente con él, casi enano.

Desapercibidos aparecieron y desapercibidos habrían pasado –de tal modo se acomodaba su presencia a la reinante sordidez- si no fuera porque el propietario, patrón al fin y al cabo, se sintió obligado a hacer ver y valer su autoridad sobre aquella pareja de desventurados, dejados de la mano de Dios. Y, sin que viniese a cuento, empezó a piropear a la Pura con proverbial falta de gracia y a meterse, con no mayor fortuna, con el pobre Eladio, que, ¡infeliz de él!, no hacía sino reírse exhibiendo sus desdentadas encías, de las que se escurrían fluidas, repugnantes babas, que se iba enjugando con la manga de la andrajosa chaqueta, que –sin duda herencia del amo- le llegaba hasta las rodillas, a modo de circense levita. La Pura, con ojos vivaces, chispeantes en la densa penumbra, los miraba -al amo, al Eladio- como si los comparase, esforzándose, se diría, en aclarar el por qué de una superioridad que no acertaba a verse por parte alguna; algo que, a fin de cuentas, quién sabría, quén podría justificar. (¡Quién!). Pero el amo no daba más de sí y –con evidente, impúdica falta de facultades- seguía protagonizando su papel *casándose* en la *órdiga* y en *Sebastopol*.

En cualquier otro momento -ya el vino y la sordidez enseñoreados de todos, de todo-alguien, uno de nosotros, empezó a cantar a media voz, cualquier cosa, de cualquier manera, como era de ley en la circunstancia. El patrón, ¡siempre él!, dijo -¡qué otra cosa podía!- que, *¡me caso en diez!*, el Eladio también sabía cantar y que iba a cantarnos aquella del *¡chis!, ¡chis!, ¡chis!*, que le salía tan bien, *¡me caso en la mar serena!*. Y el pobre Eladio -¡qué otra cosa podía!- empezó a cantar: "¡Fún!, ¡fún! / fún e peteiche na porta / non me quixeches abrir / e ó pasar pola ruada / fixéchesme ¡chis!, ¡chis!, ¡chis!". Empezó, porque, al llegar a los *¡chis!, ¡chis!, ¡chis!*, la risa de todos, junto a la suya propia, le provocaría un derrame de baba, que se escurrió solapas abajo salpicando el suelo todo.

La escena era verdaderamente deplorable y las desgraciadas gracias del patrón no hacían sino acentuar su grotesca naturaleza, a la que

también nosotros -incapaces ya de sustraernos a la mezquindad reinante- contribuíamos con la sonrisa condescendiente en que se iban apagando nuestras rituales carcajadas. Todo era de una burda, turbia zafiedad. ¡Todo!. Todo, menos los ojos de la Pura, como tizones, dos ígneas brasas en el fondo de aquel desagraciado rostro, curtido, apergaminado... Menos los ojos de la Pura que, de pronto, con poder surgido de quién sabe qué secreto, ancestral origen, nos van mirando a todos, uno por uno, como si nos calibraran, como si nos estuviesen midiendo con no visible rasero desde una altura ya por completo ajena a la estatura real de ella, de la Pura, que poseída de místico arrebato echa uno de sus brazos sobre los hombros del Eladio, lo atrae hacia sí y, mirándolo a los ojos con radiante fijeza, rompe a cantar con pasión incontenible:

(La voz -rota, destemplada- rasga la espesa sordidez y, con musicalidad rayana en lo sublime, va recortando en acerado desdén las palabras, la andadura melódica...)

¡Vento frío do Cebreiro!

(Precisa, cual la aguja imantada de la brújula, la imprecación se orienta hacia nosotros.)

bría si queres bruar

(Sumiso a la voz, el tiempo dilata sus latidos, al borde ya de una total suspensión.)

que vou para onde o meu Eladio

(Al pronunciar el nombre amado, de pronto se enternece la voz, ensimismada, ajena ya a todo lo circunstante.)

¡e o teu frío nada val!

(Transida su turbia entraña, el sórdido ambiente resplandece con cenital fulgor.)

Al tiempo de rematar la copla, la Pura, cuya mano va resbalando desde el hombro por la espalda del Eladio, lo ase por el sobaco, lo alza en vilo como un guiñapo y, con apasionada desnudez, lo besa en plena boca rezumante de babas, de más en más abundantes, incontenible cascada derramándose cuerpo abajo hasta las pendientes piernas, pendulando como las de un pelele, por las que los babosos regueros se escurren goteando irisados sobre el suelo, como si el Eladio todo se fuese desliando en beatífica baba.

(Insólito, descuidando sus comedidos y más que trillados cauces, el patrón -con serena, bien templada voz- exclama como si reflexionara: *¡Me cago en la puta madre!*. La anónima pareja sulagada en la turbia atmósfera cobra espontáneo relieve y, como una jaculatoria, con el religioso recogimiento contrapuesto a la blasfema literalidad de las palabras, exhalan los dos a una: *¡¡La hostia consagrada!!*. Nosotros, copartícipes en idéntica emoción, nos miramos en silencio cómplice consabedores de que ni el Ave María de Schubert en la hermosa soledad de la Colegiata de Junquera de Ambía ni música alguna en ninguna parte había nunca sonado ni volvería a sonar jamás como la copla de amor de la Pura al Eladio aquella tarde, en la paradigmática sordidez del Mesón de El Cumial.)

Afuera, el crepúsculo agonizaba con extremada belleza.

Discografía propia

Emilio Rodríguez Portabales
Coralista

Pódese dicir que a CORAL DE RUADA foi unha das primeiras formacións musicais galegas en achegarse ó mundo da gravación, xa que gravou as súas primeiras cantigas en 1929 coa casa *Regal*. En realidade, o primeiro coro galego que se achegou ó mundo da gravación foi o xa desaparecido *"Aires da Terra" de Pontevedra*, que gravou 22 cantigas coa compañía *"La Cie The Gramophon and Typewriter et Sociétés Filiales"*, delegación francesa da compañía inglesa do mesmo nome, en 1904. Eran aqueles discos chamados "de pedra", "de lousa", ou, como o seu propio editor indica, "eléctricos". Dende entón foron moitas as cantigas e discos (singles, LP, casetes, CD e mesmo vídeo) gravados pola CORAL DE RUADA en solitario e na compaña doutros grupos corais e instrumentais. O último traballo gravado enteiramente pola CORAL data de 1995 e titúlase *"Cando o Miño chega a Ourense"* (en casete e CD). En 1999 gravouse un vídeo con cantigas deste último CD mencionado. En 2000 *Edicións Xerais de Galicia* edita un CD titulado *"Así canta Galicia: A Galicia polifónica en dous cambios de século"*, no que aparece un tema de DE RUADA extraído dese mesmo CD gravado en 1995. Finalmente, en 2003 a *Real Banda de Gaitas da Deputación de Ourense* publica unha gravación para recaudar fondos destinados ós afectados pola catástrofe do *"Prestige"*. Nesta gravación colaboran, ademais da *Real Banda de Gaitas*, outros grupos e solistas. Nun dos temas intervén a CORAL DE RUADA.

Neste apartado, polo tanto, ofrécese unha relación cronolóxica da discografía da CORAL DE RUADA. No relato das gravacións, sobre todo nas dos primeiros anos, pode haber erros e ausencias, dada a dificultade de recuperar a estas alturas estes discos ou as súas referencias. Pouco a pouco, coa colaboración de todos[1], irase perfeccionando esta relación.

Como a relación das gravacións realizadas por DE RUADA é moi ampla, publicaranse por partes. A primeira parte, que se estudia a continuación baixo a denominación de *Gravacións Históricas (I)*, abrangue dende 1929 ata 1954, que corresponden á etapa de ***Daniel González*** como Director da CORAL.

[1] *Quero aproveitar a ocasión para agradecer a colaboración de varios compañeiros e compañeiras da Coral que me facilitaron discos e cintas das súas coleccións particulares: Nuchi Vila, Maribel, Xulio, "Chaparro", Paco (espero que non se me olvidara ningún). Tamén quero expresar o meu agradecemento a Juanjo, que se "mergullou" nos arquivos da Biblioteca Nacional de Madrid e trouxo valiosas fotocopias de interesantísimos catálogos de discos de varias casas discográficas. Sen a axuda de todos eles e o ánimo de tódolos componentes da Coral, non podería realizarse este traballo.*

Grabacións histórica

1929

Gravacións realizadas en REGAL. En todas elas CORAL DE RUADA está dirixida por ***Daniel González***.

Na relación que segue, respectouse o texto tal como se atopa no catálogo, sen traducir ó galego nin adaptar os topónimos.

RS 1256: Alborada (Pascual Veiga).
RS 1257: O quer que lle quer (polifonía gallega. M. Farto); Negra Sombra (polifonía gallega. Rosalía Castro, Juan Montes).
RS 1258: Os teus ollos (polifonía gallega. Curros Enríquez, J. Castro Chané); De Ruada (polifonía gallega. A. Bergés).
RS 1259: Canto d'as chirimías (polifonía gallega. J. Prado, Daniel González); Alalá d'as Rías Baixas (popular. Daniel González).
RS 1260: Foliada de Orense (popular. Daniel González. Gaitero Virgilio Fernández); Alalá de Bande (popular. Daniel González. Gaitero Virgilio Fernández).
RS 1261: Foliada de Entrimo (popular. Daniel González); Pandeirada de Trasalva (popular. Daniel González).
RS 1262: Foliada de Avión (popular. Daniel González); Alalá d'as Curuxeiras (popular. Daniel González).
RS 1263: N'a seitura (polifonía gallega. Daniel González); Ay la le lo (polifonía gallega. N. Almandoz).
RS 1270: Muiñeira de Cartelle, Pasacorredoiras d'Arnoya (dúo de gaitas: Faustino Santalices y Modesto Sánchez).
RS 1271: Muiñeira de Rubiás (dúo de gaitas: Faustino Santalices y Modesto Sánchez); Alborada antigua de Orense (dúo de gaitas: Faustino Santalices y Modesto Sánchez).
RS 1272: Canto de seitura; Canto de romería (popular. Dúo de gaitas: Faustino Santalices y Modesto Sánchez).

1931-1954

Gravacións realizadas en *Columbia*. En todas elas CORAL DE RUADA está dirixida por ***Daniel González***. Moitas delas son reedicións das editadas en 1929 por *Regal* e, incluso segundas edicións de *Columbia*.

A 1479: Alborada. Partes 1ª y 2ª (Pascual Veiga).
A 1481: De Ruada (Muñeira, polifonía gallega / A. Bergés); Os teus ollos (Balada gallega, polifonía gallega / Curros Enríquez, J. Castro Chané).
A 1482: Alalá d'as Rías Baixas (Canto popular gallego con acompañamiento de gaita de Virgilio Fernández / Daniel González); Canto d'as chirimías (Escena coral gallega, acompañamiento de chirimías. Polifonía gallega / Javier Prado, Daniel González).
A 1484: Foliada de Entrimo (Canto popular gallego con acompañamiento de gaita de Virgilio Fernández / Daniel González); Pandeirada de Trasalva (Canto popular gallego con acompañamiento de pandero / Daniel González).

A 1485: Alalá d'as Curuxeiras (Lugo) (Canto popular gallego con acompañamiento de gaita de Virgilio Fernández / Daniel González); Foliada de Avión (Canto popular gallego con acompañamiento de gaita de Virgilio Fernández / Daniel González).

A 1486: N'a seitura (Escena coral gallega / Daniel González. Solista J. Borrajo); Ay la le lo (Escena coral gallega / N. Almandoz. Solista J. Borrajo).

A 1493: Pasacorredoiras d'Arnoya (Pasacalle. Dúo de gaitas: Faustino Santalices y Modesto Sánchez, solistas de Coral De Ruada, con acompañamiento de tambor y bombo); Muñeira de Cartelle (Dúo de gaitas: Faustino Santalices y Modesto Sánchez, solistas de Coral De Ruada, con acompañamiento de tambor y bombo).

A 1494: Muñeira de Rubiás (Dúo de gaitas: Faustino Santalices y Modesto Sánchez, solistas de Coral De Ruada, con acompañamiento de tambor y bombo); Alborada antigua de Ourense (Dúo de gaitas: Faustino Santalices y Modesto Sánchez, solistas de Coral De Ruada, con acompañamiento de tambor y bombo).

A 1495: Canto de romería (Canto popular gallego. Faustino Santalices, solista de Coral De Ruada, canta acompañado de zanfona); Canto de seitura (Canto popular gallego. Faustino Santalices, solista de Coral De Ruada, canta acompañado de zanfona).

A 5018: Alalá de Orense (Escena coral gallega / Daniel González); Nos caneiros (Escena coral gallega / Daniel González).

A 6180: Negra sombra (Melodía gallega, del film "Polizón a bordo" / Rosalía de Castro y J. Montes); Foliada de Orense (Canto gallego / Daniel González).

A 6181: O quer que lle quer (Muñeira / M. Farto); Alalá de Bande (Canto popular gallego con acompañamiento de gaita de Virxilio Fernández / Daniel González).

A 8571: Canto de seitura (popular); Canto de romería (popular).

A 8572: N'a seitura (escena coral gallega. Daniel González. Solista J. Borrajo); Ay la le lo (escena coral gallega. N. Almandoz. Solista J. Borrajo).

A 8573: Foliada de Orense (popular. Daniel González. Gaitero Virxilio Fernández); Alalá de Bande (popular. Daniel González. Gaitero Virxilio Fernández).

A 8574: Canto d'as chirimías (polifonía gallega. J. Prado, Daniel González); Alalá d'as Rías Baixas (popular. Daniel González).

A 8575: Os teus ollos (polifonía gallega. Curros Enríquez, J. Castro Chané); De Ruada (polifonía gallega. A. Bergés).

A 8576: O quer que lle quer (polifonía gallega. M. Farto); Negra Sombra (polifonía gallega. Rosalía Castro, Juan Montes).

A 8681: Alborada (Pascual Veiga).

A 8682: Foliada de Entrimo (popular. Daniel González); Pandeirada de Trasalva (popular. Daniel González).

A 8683: Foliada de Avión (Popular. Daniel González. Gaitero Virgilio Fernández); Alalá d'as Curuxeiras (Lugo) (Popular. Daniel González. Solista Jaime montes. Gaitero Virgilio Fernández).

A 8684: Muiñeira de Cartelle (Dúo de gaitas: Faustino Santalices y Modesto Sánchez, solistas de Coral De Ruada); Pasacorredoiras d'Arnoya (Pasacalles. Dúo de gaitas: Faustino Santalices y Modesto Sánchez, solistas de Coral De Ruada. Acompañamiento de tambor y bombo).

A 8685: Muiñeira de Rubiás (Dúo de gaitas: Faustino Santalices y Modesto Sánchez); Alborada antigua de Orense (Dúo de gaitas: Faustino Santalices y Modesto Sánchez).

A 9465: Alalá de Noya (Gaiteros Rosendo Santos y Antonio López / Daniel González); Pandeirada de Trives (Solista Claudio González / Daniel González).

A 9479: Foliada de Amoeiro (Gaiteros Rosendo Santos y Antonio López / Daniel González); Canto de Berce (Canción de cuna; solista Celita Vide / Daniel González)

R 14998: Faustino Santalices acompañado de zanfona: Antigua alborada popular gallega (Alborada); Marcha procesional (siglo XVI); Santa Lucía Prarairo (Orense).

En setembro deste ano cúmplense 130 anos do nacemento doutro dos nomes propios da CORAL, un dos seus fundadores: ***Xabier Prado "Lameiro"***. Ademais, o día 6 de marzo foille tributada unha homenaxe a ***Lameiro*** por parte da *Real Academia Galega*. Por todo iso pensamos que é oportuno traer a esta sección, neste número, a figura de

Xabier Prado Rodríguez "Lameiro"

Xabier Prado Rodríguez "Lameiro" naceu en Ourense o 12 de setembro 1874. Moi cedo quedou orfo de pai, facéndose cargo da súa tutela o seu padriño David García González. O titor era ecónomo da parroquia de S. Pedro de Cudeiro polo que o neno ***Xabier*** vivirá na casa solariega do crego.

Fai os estudios de ensinanza primaria e complementaria en Ourense e, en 1891, ingresa como voluntario no exército onde acada o grao de sarxento antes da súa licencia en 1894.

Por indicación do seu padriño inicia os estudios de Veterinaria en Santiago, rematando en 1900.

O Seu primeiro destino, como veterinario, foi Ribadavia, onde casou e enviudou dúas veces. Da primerira muller tivo un fillo e oito da segunda. Casaría por teceira vez, estando xa en Ourense, pero xa sen descendencia. Dos nove fillos que tivo soamente chegarían a sobrevivirlo tres: Fausto, Arturo e Margarita.

En 1909 aproba en Madrid as oposición de inspector provincial de hixiene pecuaria, polo que ten que abandonar o seu posto de Ribadavia e tomar posesión da praza de inspector, recentemente aprobada, en Ourense.

En 1917, xunto con outros compañeiros das Irmandades da Fala de Ourense, "resucita" a publicación de Valentín Lamas Carvajal "O Tío Marcos da Portela".

En 1918, xunto con Xulio Prieto Nespereira, Virxilio Fernández González, Fabriciano Iglesias Abella, e Cesáreo Eire Santalla, forman o núcleo fundador do CORO DE RUADA, como se dicía entón. Dende ese intre convértese nun dos principais protagonistas de DE RUADA.

Lameiro non soamente foi unha figura destacada na dirección de DE RUADA (foi directivo en varias ocasións e Presidente nos derradeiros anos da súa vida), senón que unha gran parte da súa producción literaria foi representada polo cadro de actores que o CORO DE RUADA tiña nos seus inicios. Foron especialmente celebradas as representación de "O Cego da Xestosa", "A retirada de Napoleón", "Estebiño", "Na corredoira", "Luis de Castromouro", "Almas sinxelas", ...

Xabier Prado "Lameiro" finou en Ourense o 26 de decembro de 1942.

Como xa se indicou con anterioridade, o pasado día 6 de marzo, tivo lugar na sede da Real Academia Galega un sinxelo acto de homenaxe á figura de ***Lameiro***. No trancurso desta homenaxe, a familia do escritor fixo doazón á RAG de varios documentos manuscritos, así como do busto en escaiola de ***Xabier***, obra de Asorey, a partir do que se fundiron en bronce -na fundición ourensana Malingre- os bustos situados no monumento do Xardín do Posío e o que se atopa no local da Coral De Ruada, no ático do

teatro Principal. O Presidente da RAG, Xosé Ramón Barreiro pronunciou unhas sentidas palabras de recoñecemento á figura de ***Xabier Prado***, contestándolle os netos Xabier e Mariló. A este acto asistiu unha representación da CORAL DE RUADA.

Como complemento a esta breve recensión sobre a vida e a obra de ***Xabier Prado "Lameiro"***, permitímonos recomendar a lectura da sección "O Noso Patrimonio" desta mesma revista, así como o estudio introductorio realizado por Marcos Valcárcel á reedición das obras completas realizada polo Concello de Ourense en 1995. Tamén nos parece de interese o discurso que o neto de ***"Lameiro"***, Xabier Prado, leu no acto de homenaxe na RAG, do que se fixo mención anteriormente e que se reproduce a continuación.

DISCURSO PRONUNCIADO POR D. XABIER PRADO NO ACTO DE HOMENAXE Ó SEU AVÓ, XABIER PRADO "LAMEIRO", NA REAL ACADEMIA GALEGA O DÍA 6 DE MARZO DE 2004.

Excelentísimo Señor Presidente da Real Academia Galega,
Excelentísimos Señores Académicos

Hoxe a familia de **Xabier Prado Rodríguez, *"Lameiro"*** como a el lle gustaba que o chamasen, síntese moi honrada e agradecida por este fermoso acto de homenaxe.

Como di o vello refrán castelán: *"Nunca es tarde si la dicha es buena"*. E nós sentímonos moi felices con este recoñecemento da *Real Academia Galega* case sesenta e dous anos despois do pasamento de **Xabier**.

¿Qué podemos dicir os fillos, os netos de **Xabier Prado** sen que as nosas verbas se vexan influenciadas polo cariño que a súa figura nos inspira?. Pensamos que é preferible reflectir o que del deixaron escrito relevantes persoeiros da cultura galega:

> *"Javier Prado fue una de las figuras relevantes de la literatura regional, a la vez que una de las más valiosas y de las más celebradas. Para muchos fue él quien presentó la más auténtica vena enxebre, el que poseía el verdadero sabor de la lengua y del espíritu de Galicia; sin embargo, su excesiva modestia, cierto retraimiento y excesivo apego a su vida en Orense le impidieron administrar sus notabilísimas dotes en la forma pingüe y rebosante a la que era acreedor".*

escribiu *Vicente Risco*, outro insigne ourensán, amigo e compañeiro de Xabier en varias empresas culturais.

Daniel González, director da *Coral De Ruada* -da que **Xabier Prado *"Lameiro"*** fora cofundador- deixou escrito no xornal *"La Región"* de Ourense:

> *"... Y es ahí, en su obra literaria, donde destaca como astro de primera magnitud. Y es ahí, en el retrato de nuestros campesinos, en la copia de nuestras costumbres, donde nadie ha llegado a superarle. Por eso Javier Prado Lameiro ha sido una de las figuras más celebradas y más valiosas de la literatura regional".*

Parécenos tamén moi significativo o artigo publicado no xornal *"La Zarpa"* do líder republicano agrarista *Basilio Álvarez* co gallo dunha homenaxe do pobo ourensán -inspirado pola *Coral De Ruada*- a **Prado *"Lameiro"*** en 1929:

> *<<"Lameiro", por su modestia, por su simpatía y por su labor fecunda, es digno de la admiración más encendida y justificada. Su labor literaria, fresca, inspirada, constante, es un lago extenso donde la ironía gallega afluye abundante y caudalosa. Xavier merece todo lo que se haga en su obsequio, tiene una limpia ejecutoria, de escritor galleguista difícilmente igualable, y, sobre todas estas virtudes, Xavier es un orensano de cuerpo entero. Un gran orensano>>.*

As súas principais actividades culturais sempre estiveron moi vencelladas ó pobo:

- Así, a súa obra literaria (obra poética, teatro, sainetes, comedias, etc.) tivo un enorme éxito popular. Como mostra, vou ler unha pequena recensión da revista *Nós* que reflicte a extraordinaria acollida das obras de ***"Lameiro"***:

  > *"Onde queira que un agrupamento d'afeizoados á escea quería facer algo de teatro galego, o primeiro que buscaba era decote unha obra de Lameiro".*

  Moitas destas obras foron declamadas e escenificadas pola *Coral De Ruada*.
- A recuperación en 1917 dun xornal de grande arraigamento popular: *"O Tío Marcos da Portela"*, que fora fundado polo gran poeta ourensán *Valentín Lamas Carvajal*.
- A fundación, en 1918, xunto con outros ilustres ourensáns, da *Coral De Ruada*, coa que tantos éxitos colleitou, cos teatros de Galicia (*Apolo, Principal, Losada* de Ourense, *Rosalía Castro* da Coruña, *Jofre* do Ferrol, *García Barbón* de Vigo...) e mesmo de América (*Avenida* e *Colón* de Bós Aires, *Solís* de Montevideo...) ateigados de xente entusiasmada coas cantigas e representacións da *Coral*.

E o pobo, que sabe recoñecer o labor dos bós e xenerosos, deu contínuas mostras do seu afecto e admiración por **Xabier Prado *"Lameiro"*** e a súa obra. Permítanme sinalar soamente dúas mostras deste afecto:

- A publicación en 1929 da obra literaria de **Xabier Prado *"Lameiro"*** en catro tomos foi custeada por subscrición popular.
- O monumento a **Xabier Prado *"Lameiro"*** (instalado inicialmente no campo de San Lázaro e actualmente nos xardíns do Posío), obra do arquitecto *Antonio Alés Reinlein*, que contén un busto en bronce de ***"Lameiro"*** realizado polo egrexio escultor cambadés *Asorey*, foi custeado por subscrición popular a iniciativa da *Coral De Ruada*, que destinou a este fin a recadación de varias representacións.

Teñan a seguridade de que, coa homenaxe que celebramos hoxe nesta emblemática institución, estamos a facer un acto de recuperación da memoria histórica dun ourensán, dun galego, que o merecía porque amou apaixoadamente a Ourense e a Galicia.

En nome da familia de **Xabier Prado**, da *Coral De Ruada*, de tódolos *ourensáns*, moitas gracias a todos vostedes.

A Coruña, 6 de marzo de 2004

O noso patrimonio

O noso patrimonio compónse de vestiario, partituras, cadros, bosquexos, esculturas, biblioteca, documentación, medallas, cerámicas, placas, etc. Algúns destes obxectos teñen un valor artístico evidente, pero todos eles teñen para nós un valor sentimental, independente do artístico, incalculable porque son a materialización testemuñal da nosa longa historia.

Pretendemos ir mostrando nesta sección unha parte deste patrimonio para que sexa coñecido polos nosos *Amigos* e por tódalas persoas que estean interesadas na historia da nosa CORAL.

ESCULTURA DE ASOREY: BUSTO DE XABIER PRADO "LAMEIRO"

Comezamos cunha escultura: o busto de *Xabier Prado "Lameiro"*, un dos fundadores da CORAL DE RUADA. En realidade é unha das dúas copias realizadas en bronce, no taller de fundición Malingre da nosa cidade, do orixinal esculpido en escaiola polo egrexio escultor cambadés ***Asorey*** *(o escultor da raza*, segundo palabras do Presidente da RAG, Xosé Ramón Barreiro, pronunciadas na homenaxe a *"Lameiro"* xa mencionada). A outra copia atópase no monumento de *Xabier Prado "Lameiro"* que se pode contemplar nos Xardíns do Posío. A historia deste monumento describea minuciosamente o ruadista *Xaquín Vales* no seu libro *"Canto Mariñán ou Canto do Mar?"*, recentemente publicado. Deste libro entresacamos os aspectos máis salientables:

"O 26 de decembro do 1942 é unha das datas luctuosas no historial da Coral *De Ruada* pois morre en Santiago de Compostela o seu presidente de honor Xavier Prado. (...) o 18 e 25 de novembro do 1943 celebránse festivais no teatro Losada en homenaxe a Prado *"Lameiro"* e a favor do monumento que por subscrición popular se lle erixirá na capital ourensá, recollléndose aportacións de comerciantes e de particulares para este fin. Festivais que se extenderán a Santiago, Pontevedra e Vigo no mes de febreiro do 1944, contando -entre outros- cos xenerosos donativos de dúas mil pesetas de don Isaac Fraga (...).

No Pleno do 20 de xuño do 1944, a Corporación municipal ourensá autoriza a construcción do monumento e o seu emprazamento no antigo Campo de San Lázaro, fronte á vella e histórica igrexa de San Francisco -lugar solicitado pola Coral De Ruada- en contra do criterio da Comisión de Monumentos, á que lle parecía máis indicado un dos recunchos meridionais da parte alta do xardín do Posío.

Inaugúrase o domingo 18 de marzo de 1945, festividade do san Lázaro, coa asistencia das autoridades locais, representacións das Sociedades ourensás e de numeroso público. O monumento quedou instalado inicialmente nas inmediacións da capela do santo e foi construído segundo o proxecto arquitectónico de Antonio Alés, enmarcando nun muro de pedra de gran o busto de Xavier Prado -obra do escultor Francisco Asorey- fundido en bronce nos talleres de Malingre. (...). A Coral *De Ruada* puxo fin á homenaxe póstuma ao seu lembrado presidente cantando *Negra sombra* e *Farruquiña* (*La Región*, 20-3-1945).

O monumento vai sufrir un novo cambio de emprazamento nese lugar e sete anos máis tarde será trasladado ao xardín do Posío onde permanece; conserva na fiada inferior do muro, agora a penas lexible, a inscrición: <<Orense y la Coral De Ruada a Javier Prado "Lameiro" 1874-1942>>".

Xaquín Vales e Emilio Rodríguez
coralistas

Actividades

3 de xaneiro

A Igrexa de San Iago da Ponte acolleu, un ano máis, as voces de CORAL DE RUADA para ofrecer ós fregueses e público asistente un selecto concerto de panxoliñas e vilancicos do seu amplo repertorio que foi moi aplaudido.

Contou coa presencia do *Concelleiro de Cultura do Concello de Ourense*, ***Aurelio Gómez Villar***, que felicitou á CORAL pola súa actuación e propuxo diante do presidente da *Sociedade Cultural A Troia*, ***Señor Ojea***, que o devandito concerto de vilancicos por CORAL DE RUADA quedase institucionalizado para celebrarse tódolos anos na *Ponte*, por estas datas.

18 de febreiro

Con grande éxito, a CORAL DE RUADA actuou o martes, día 18 de febreiro pola noite, no *teatro Principal de Pontevedra*, dentro do ciclo de música coral que o concello desa cidade organizou para conmemorar o centenario do nacemento do insigne ourensán ***Alexandre Bóveda Iglesias*** (1903-1936) . Este ciclo musical forma parte das numerosas actividades que, tanto na cidade do Lérez como en toda Galicia, se están a celebrar para homenaxear a esta importante fiigura do galeguismo ao longo do ano 2003, declarado polo concello pontevedrés como *"Ano de Alexandre Bóveda"*.

28 de febreiro

A CORAL DE RUADA actuou no acto en que a *Deputación* fixo entrega a título póstumo do nomeamento de ***Carlos Casares*** como *"Fillo predilecto da Provincia"*.

A viuva e o fillo maior de ***Carlos Casares***, ***Cristina Berg*** e ***Hakan Casares***, e os seus irmáns acudiron ó acto de entrega do título de *"Fillo adoptivo da provincia de Ourense"* a ***Carlos Casares***. Esta decisión foi adoptada por aclamación dos diputados provinciais en acordo de marzo do pasado ano. Ó final do acto, A CORAL DE RUADA entonou un emocionado *"Ourense ó lonxe"*, unha das cancións que "lle facía estremecer de corazón e sentimentos", dixo no seu discurso o *Presidente da Deputación*, ***José Luis Baltar***.

1 de marzo

As paredes do *Teatro Principal de Ourense* resoaron cos sons e as voces de dúas das formacións musicais máis emblemáticas de Ourense: a *Real Banda de Gaitas da Deputación* e a CORAL DE RUADA, ás que se uniron as do *Real Coro Toxos e Froles do Ferrol* e o mestre de pandereteiros ***Wenceslao Cabezas "Polo"***.

No marco incomparable do escenario do *Teatro Principal* estiveron grabando ditas formacións, baixo a batuta do noso director ***Juan José Rumbao Requejo***, as cancións dos temas que se incorporaron ó *CD "Cantigas do mar"* da formación que dirixe ***Xosé Lois Foxo***; un CD composto por vinte temas populares, homenaxe á xente da costa galega que sofriu e loitou contra o chapapote pola catástrofe do *Prestige*.

Tamén colaboran gaiteiros como ***Carlos Núñez***, o asturiano ***Hevia***, ***Cristina Pato*** que perteneceu á nosa CORAL, o escocés ***Lain Mc Donald***, os belgas ***Gean Pierre*** e ***Van Hess***.

Os micrófonos de *Radio Televisión Española*, editora do disco, foron os encargados de recoller os seus sons. Puro luxo.

15 de marzo

Queriamos amosa-la nosa solidariedade cos afectados polo desastre do *Prestige* e conseguímolo. O concerto benéfico organizado pola nosa CORAL recadou cerca de 850 euros . Os ourensáns responderon á chamada do coro e máis de 150 persoas asistiron a nosa actuación no *Teatro Principal*. Alí ademais dos cantos de CORAL DE RUADA, os asistentes puideron escoitar ó *Real Coro "Toxos e Froles" do Ferrol* e ás *pandereteiras de Gradaille*, pertencentes ó grupo ferrolán. Asemade, neste concerto solidario tamén actuou a *Escola de Danza da Deputación de Ourense*. O acto foi presentado desinteresadamente polo periodista de *Radio Popular de Ourense (COPE)* e *Amigo da CORAL* ***Juan Maceiras.***

3 de abril

CORAL DE RUADA participou cun concerto nos actos conmemorativos do *XX° aniversario da "Agrupación cultural Breogán" de San Pedro de Moreiras*.

11 de maio

CORAL DE RUADA, ofreceu, moi compracida, un concerto no *centro cultural Avenida da Rúa*, co gallo da presentación do libro *"Canto mariñán ou canto do mar?"* polo seu autor e membro da nosa CORAL, ***Xaquín Vales***. O libro foi presentado polo poeta ourensán ***Manuel Blanco Luís***.

17 de maio

O día 17 de maio, CORAL DE RUADA viaxou á localidade pontevedresa de *Baión*, invitada pola *Asociación Cultural* da vila, para participar nun encontro de corais de toda Galicia, España e Portugal, con motivo do *X° aniversario da Coral "Cantigas do Castro"*.

Nesta xuntanza internacional de corais participaron: CORAL DE RUADA de Ourense, *Coral Polifónica Eumesa* de Pontedeume (A Coruña), *Coral Polifónica Trasdeza* de Silleda (Pontevedra), *Coro Matices* de Valladolid, *Grupo Coral dos Profesores do Porto* do Porto (Portugal), *Coral Polifónica de Ribadeo* de Ribadeo (Lugo), *Coro Cantigas do Castro* de Baión (Pontevedra) e *Rondalla o Castro* de Baión (Pontevedra). Actuou tamén a soprano lírica ***María Dolores Crespo***.

23 de maio

O *I.E.S. "Prieto Nespereira" de Ourense*, onde o noso director, ***Juan José Rumbao Requejo***, imparte a súa docencia como profesor de música, celebrou a festa de fin de curso e estudios dos alumnos de 2° Curso de Bacharelato. CORAL DE RUADA foi invitada a interpretar o tradicional himno "Gaudeamus Igitur" ó comezo do solemne acto e poñe-la música dos seus Alalás, Foliadas e Pandeiradas que foron moi aplaudidas.

24 de maio

CORAL DE RUADA amenizou cos seus cantos relixiosos a celebración litúrxica e Santa Misa da voda do fillo de ***Manuel de Abel Fernández***,

barítono e un dos máis veteranos coralistas de CORAL DE RUADA, quen actuou como solista acompañando a ***Ángeles Soto del Río*** na interpretación do "Salmo de Louvanza".

No Ofertorio da Misa, o tenor solista da CORAL, ***Gerardo Gómez Gómez*** interpretou o canto eucarístico "Panis Angelicus", acompañado ó órgano polo director da CORAL, ***J.J. Rumbao Requejo*** que tamén fixo soar no órgano as notas da "Marcha Nupcial".

1 de xuño

CORAL DE RUADA ofreceu un selecto concerto do seu repertorio no *colexio Salesianos da cidade de Ourense* co gallo da xuntanza de diversas asociacións de María Auxiliadora da familia salesiana, chegadas de diferentes lugares de Galicia.

15 de xuño

Romaría dos Amigos da CORAL DE RUADA. Como tódolos anos por estas datas, CORAL DE RUADA convocou ós seus *Amigos* no incomparable marco de *Oseira* para celebrar con eles a xa tradicional *Romaría*. A Misa foi oficiada polo sacerdote, ***D. Adolfo Álvarez Cid***, profesor de Filosofía do I.E.S. "As Lagoas" e cantada pola CORAL. Despois, xuntámonos todos na carballeira, ó pé do río, para celebrar o xantar e maila festa, amenizada polo grupo instrumental da CORAL e unha charanga.

24 de xullo

Participación no *programa da TVG "Gran Gala do Apóstolo"*, presentado por ***Xosé Ramón Gayoso***. É un programa especial que se emite tódolos anos na véspera do Apóstolo Santiago, patrón de Galicia. CORAL DE RUADA participou cunha cantiga (a Foliada de Chantada ou do Miño, do disco *"Cando o Miño chega a Ourense"*) arredor das 00,30 horas do día 25, despois da conexión coa praza do Obradoiro para a retransmisión dos fogos. Arredor das 02,15 horas, pechou o programa interpretando as Foliadas Mariñeiras, xunto co *Real Coro Toxos e Froles de O Ferrol* e a *Real Banda de Gaitas da Deputación de Ourense* (do disco desta última agrupación *"Cantigas do Mar"*, gravado en 2003).

1 de agosto

O día 1 de agosto, venres, dúas destacadas formacións ourensáns, como son a CORAL DE

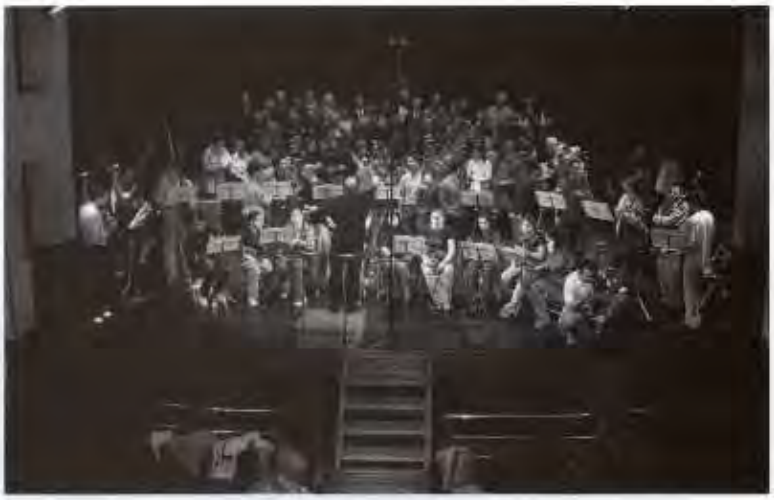

RUADA e a *Real Banda de Gaitas da Deputación de Ourense*, e o coro da entidade organizadora, *Toxos e Froles*, abriron a cita da terceira edición do *Festival das Comunidades*, no día dedicado a Ourense.

10 de setembro

Cando se celebraba o centenario do nacemento de ***Alexandre Bóveda***, a *Deputación Provincial de Ourense* quixo que a música tivese unha presencia destacada. No acto desta homenaxe musical a *Bóveda* era inexcusable a organización dun ciclo de Corais no que participaron dúas formacións históricas ás que estivo vinculado -a CORAL DE RUADA de Ourense e a *Coral Polifónica de Pontevedra-* xunto á *Camerata Ad Libitum* de Ponteareas. Abriu o ciclo das actuacións que tiveron lugar no *Teatro Principal* durante os días 10,17 e 24 de setembro, a CORAL DE RUADA.

18 de outubro

Un ano máis, CORAL DE RUADA agasallou a tódolos seus amigos e simpatizantes co tradicional *"Concerto dos Amigos"*. Durante o mesmo interpretou o repertorio de cantigas que os seus compoñentes estiveron a preparar, con todo esmero e cariño, para ofrecerllo, precisamente, ós seus máis fieis seguidores, dos que recibiron cariñosos aplausos e felicitacións.

E como manda a tradición, o *"Concerto dos Amigos"* incluíu os debidos agradecementos para aqueles ruadistas que adicaron parte da súa vida a esta formación. Este ano tocoulle o turno ós excoralistas *María del Carmen López González*, *Concepción Iglesias* e *Ángel Fernández ("Lito")*. Ningún deles puido evitala emoción polo acto e amosaron nostalxia ó non poder continuar na CORAL.

11 de novembro

A CORAL DE RUADA foi invitada a poñer a súa música na celebración eucarística que ofi-ciou o *bispo*, ***Luis Quinteiro Fiuza*** na *solemnidade de San Martiño, patrón da Diócese de Ourense*, coa basílica catedral chea de ourensáns que desexaban rendir culto ó Santo Patrón. A celebración contou coa presencia do *alcalde da cidade e membros da corporación municipal*

.

A continuación, celebrouse, na sancristía da Catedral, por parte do *Sr. Bispo e o Cabido catedralicio*, un acto de homenaxe a ***Juan Antonio Outeiriño***, pai da nosa compañeira coralista, María José Outeiriño, polos máis de cincuenta anos ó servicio do concello ourensán como xefe de protocolo, e polas boas relacións que sempre tivo cos representantes da institución catedralicia. Recibíu unha figura, como agasallo, acompañado polos sons da música de CORAL DE RUADA que interpretou a emblemática canción *"Ourense ó Lonxe"* de ***Manuel de Dios***.

15 de novembro

Non todo vai ser cantar. Tamén hai que dedicarlle un pouco de tempo á diversión e ás festas tradicionais. Por iso, CORAL DE RUADA organizou un magosto para os seus coralistas e algúns amigos e familiares. O lugar elixido foi *As Airas*. Máis alá das nosas actuacións, tamén nos reunimos para celebra-las festas máis tradicionais do calendario, entre elas, por suposto, non podía faltar o típico magosto.

Como a profesión e a afección van por dentro, entonamos algúns dos temas do noso repertorio, converténdose o magosto nunha animada festa. Algúns laiábanse de que os magostos se celebrasen só unha vez ó ano.

27 de decembro

Capella Madrigalista, *Camerata Auriense* e CORAL DE RUADA demostraron o seu ben cantar sobre o escenario do *Teatro Principal*, na particular interpretación que cada grupo fixo das panxoliñas e vilancicos clásicos de onte e de hoxe, pero de sempre. Puxeron o máximo interese e recrearon coa súa actuación a tódalas persoas que acudiron a este concerto patrocinado pola *Delegación de Cultura* en colaboración co *Teatro Principal*. A súa acturación foi de gran nivel artístico. Ó final, as tres agrupacións musicais pecharon o acto interpretando conxuntamente "Noite de paz".

28 de decembro

CORAL DE RUADA ofreceu, como cada ano, o seu particular *"Concerto de Nadal"* na *Santa Igrexa Catedral*. Trátase dun clásico das celebracións destas datas en Ourense. A agrupación interpretou un amplo, selecto e variado programa de vilancicos e panxoliñas do seu repertorio. Durante a súa intervención amosou a súa técnica e gran nivel artístico baixo a exquisita dirección de ***J.J. Rumbao Requejo***. O numeroso público asistente que enchía a *Catedral*, premiou con calurosos aplausos e felicitacións a nosa intervención.

A Xunta de Goberno informa

COMPOSICIÓN DA XUNTA DE GOBERNO

Na asemblea xeral celebrada o día 14 de febreiro de 2004 procedeuse á renovación da Xunta de Goberno, dado que a anterior fora elixida o 2 de febreiro de 2002 e, segundo os Estatutos, celebraranse eleccións cada dous anos.

A nova Xunta de Goberno quedou constituída por:

Presidente:	D. Eladio Quevedo Almoína
Vicepresidente 1º:	D. Emilio Rodríguez Portabales
Vicepresidente 2º:	D. Samuel Lago Fernández
Secretario Xeral:	D. Carmelo Jesús Hernández Morán
Tesoureiro:	D. Manuel Ángel Sánchez Pérez
Interventor e arquiveiro:	D. Manuel Souto Prieto
Director Artístico:	D. Juan José Rumbao Requejo
Vocais:	D. José Manuel Fernández Sobrino (*Relacións coa prensa*)
	D. Álvaro Iglesias Montes (*Portavoz e dossier*)
	Da. Balbina Vila Cid (*Vestiario*)
	D. Gerardo Gómez Gómez
	D. Juan Luis Saco Cid

ACTIVIDADE DA XUNTA DE GOBERNO

A Xunta de Goberno reuniuse en numerosas ocasións co obxecto de resolve-los distintos aspectos que poderiamos calificar de "correntes" (visitas institucionais, repertorio, actuacións, relacións coa prensa, dossier, arquivo, biblioteca, vestiario, contabilidade, etc.), pero ademais, está a abordar os seguintes traballos:

ESTATUTOS:

Despois de varios traballos previos, o día 6 de febreiro celebrouse unha Asemblea Xeral Extraordinaria con ampla participación de membros da CORAL. Na mesma, despois do correspondente debate e votacións, aprobáronse os novos Estatutos polos que se rexerá a CORAL DE RUADA no sucesivo, unha vez que as diversas instancias administrativas os coñezan e aproben.

VESTIARIO

Conscientes da importancia que o vestiario ten para DE RUADA, estamos a proceder a completar e repoñer o vestiario, tanto de mulleres como de homes, dentro das posibilidades da CORAL. Cómpre destacar, neste apartado, o gran traballo da coralista e vocal da Xunta de Goberno Nuchy Vila.

INFORMATIZACIÓN:

Seguimos cos traballos de informatización dos dossieres de prensa, partituras, discografía, etc., de que se daba conta na revista anterior. Pensamos engadir a informatización dos programas de man dos concertos e demáis actividades nos que participe a CORAL DE RUADA, así como a dos libros de actividades confeccionados por ***Virxilio Fernández***.

FILMOGRAFÍA:

Estamos a facer un inventario dos filmes nos que, dunha maneira ou doutra, participou a CORAL DE RUADA. Tamén estamos tratando de obter copias en vídeo, DVD, ou calquera outro soporte, deses filmes. Trátase dun traballo difícil, pero moi interesante para a recuperación da historia da CORAL.

RECUPERACIÓN DO PATRIMONIO:

Unha gran parte da historia da CORAL atópase nos documentos, cadros, libros, fotografías, etc., acumulados ó longo do tempo. Como consecuencia de distintos traslados, moitos destes obxectos desapareceron en diversos momentos. Pódense recuperar parte deles porque algúns coralistas e amigos disponen de copias destes materiais e están dispostos a donalos á CORAL. Este é o caso dos descendentes de ***Daniel González*** que, dun xeito totalmente desinteresado, fixeron doazón de libros, cadros, documentos, etc., que estaban no seu poder. O mesmo podemos dicir dos descendentes de ***Xabier Prado "Lameiro"*** que nos entregaron copia dun gran número de documentos, moitos deles manuscritos, da súa propiedade.

Os decorados orixinais e cartaces realizados polo pintor ferrolán ***Camilo Díaz Baliño*** (1889-1936) para DE RUADA entre 1929 e 1931 xa hai tempo que se perderon, pero quedan os bocetos. Estamos a restaurar e dixitalizar todo este valioso material gráfico, de xeito que se poida empregar como "decorado virtual" nalgunhas ocasións especiais.

PÁXINA WEB

Estamos ultimando os detalles da páxina web da CORAL que pretendemos inaugurar ó longo do presente ano, coincidindo co 85º aniversario. Esta páxina está a ser deseñada, de xeito totalmente desinteresado, por ***David Souto Herrero***, fillo dos coralistas Ana María Herrero Prieto e Manuel Souto Prieto.

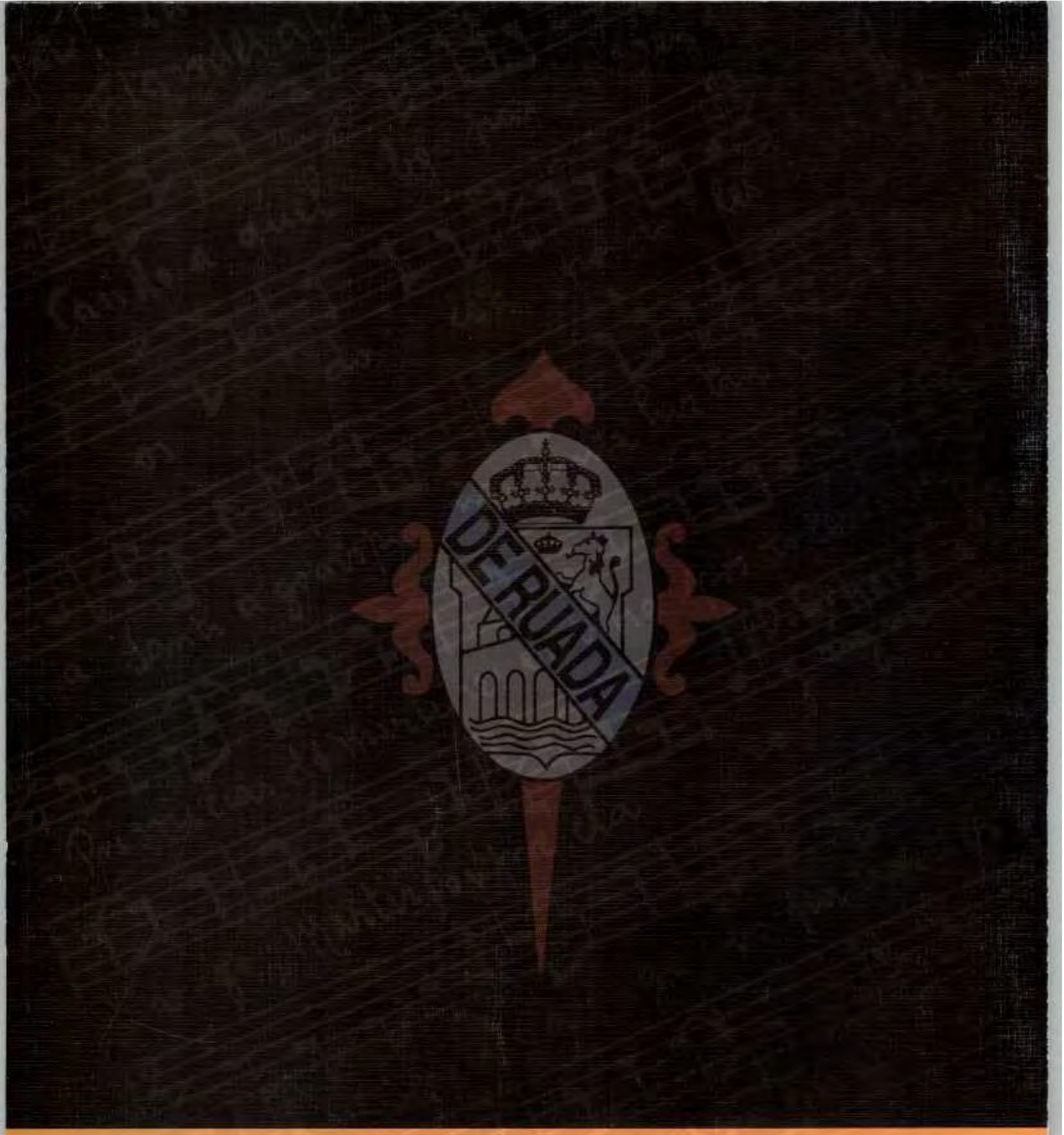

DEPUTACIÓN PROVINCIAL
DE OURENSE